

Markku Lampola

YLIOPISTOTUTKIMUKSEN KAUPALLINEN HYÖDYNTÄMINEN

Oikeudellinen arviointi

Sitran raportteja 21

© Markku Lampola ja Sitra

Graafinen suunnittelu: Leena Seppänen

Taitto: Viestitär Ky

ISBN 951-563-417-2 (nid.)

ISSN 1457-571X (nid.)

ISBN 951-563-418-0 (URL: <http://www.sitra.fi/>)

ISSN 1457-5728 (URL: <http://www.sitra.fi/>)

Sitran raportteja -sarjassa julkaistaan tutkimusten, selvitysten ja arviointien tuloksia erityisesti asiantuntijoiden käyttöön.

Raportteja voi tilata Sitrasta, puhelin (09) 618 991, sähköposti julkaisut@sitra.fi.

Painopaikka: Kevama Oy

Kuopio 2002

ESIPUHE	5
KIITOKSET	7
1 JOHDANTO	8
2 YLIOPISTOTUTKIMUKSEN NORMIYMPÄRISTÖ	11
3 YLIOPISTOTUTKIMUKSEN OSAPUOLET JA ROOLIT	14
4 YLIOPISTOTUTKIMUKSEN JURIDISET KONSEPTIT	18
Ns. vapaa tutkimus	19
Virkatutkimus	20
Suomen Akatemian rahoittama tutkimus	23
Apurahatutkimus	23
Opiskelijoiden aikaansaamat aineistot	24
Sopimustutkimus	26
Tilaututkimus	27
Rahoitustutkimus	29
Alihankintatutkimus	31
Tekes-projektit	34
Tulosten määrittely	35
Tulosten omistaminen	36
Käyttöoikeudet	38
Tulosten julkisuus	39
EU-projektit	40
Sopimusrakenne	40
Tulosten omistaminen	42
Käyttöoikeudet	43

5	TUTKIMUSAINEISTOJEN OMISTUKSEN JA KÄYTÖN TEKIJÄNOIKEUDELLISET ERITYISPIIRTEET	45
	Tekijänoikeuden edellytykset ja suojakohteet	46
	Tekijänoikeuden omistajat	47
	Tekijän oikeudet ja niiden rajoitukset	48
	Suojattujen aineistojen käyttäminen yliopistotutkimuksessa	50
6	YLIOPISTOTUTKIMUKSEN TULOSTEN KAUPALLINEN HYÖDYNTÄMINEN	52
	Tutkija hyödyntäjänä	52
	Vapaan tutkimuksen tulokset	52
	Tilaustutkimuksen tulokset	54
	Rahoitustutkimuksen tulokset	56
	EU-projektien tulokset	57
	Tekes-projektien tulokset	59
	Tutkija- tai lisensiointiyhtiö hyödyntäjänä	60
	Tutkimusaineistojen ja sopijapuolten identifiointi	61
	Tarvittavien oikeuksien siirtäminen	61
	EU-projektien tulokset	62
	Tekes-projektien tulokset	64
	Näkökohtia yliopiston asemasta tutkimustulosten kaupallisena hyödyntäjänä	65

ESIPUHE

Suomen T&K-panostukset ovat tänään maailman kärkeä. Niiden odotetaan olevan yhtenä perusosana rakennettaessa tulevaisuuden Suomea. Siksi T&K-panostusten hyödyntämisenkin tulisi olla maailman huippuluokkaa. Sivuille vilkuilu ei auta. Muiden kopiointi on lähtökohtaisesti vaikeaa: onhan Suomi onnistunut toistaiseksi monia muita paremmin. Markkinajohtajan on kuljettava omia polkujaan – mutta viisaasti.

Yliopistot ja niiden osaamisen hyödyntäminen ovat avainasemassa rakennettaessa osaamisen Suomea. Yliopistolaitoksen piirissä syntyneen uuden osaamisen hyödyntäminen ei kuitenkaan ole ongelmaton. Siihen liittyy niin teknologisia, sosiaalisia kuin juridisiakin ongelmia. Suomessa näiden ratkomisessa on onnistuttu monilta osin erinomaisesti mutta aukkohtiakin on jäänyt.

Oikeustieteen lisensiaatti Markku Lampola on pohtinut tässä kirjassaan tutkimustulosten hyödyntämisen juridisia näkökohtia. Kirjassa esitetyt pohdinnat antavat aihetta kysyä, onko tutkimustulosten hyödyntäminen tarpeeksi tukevalla juridisella pohjalla. Ainakin yksittäisen tutkijan –keksijän ja usein myös hyödyntäjän– näkökulmasta kyseessä on kolossaalinen juridinen hässäkkä. Yliopistojen duaalinen rooli julkisoikeudellisena ja yksityisoikeudellisena subjektina aiheuttanee enenevässä määrin ongelmatilanteita. Tilanteen selkiyttämistä pohditaankin parhaillaan opetusministeriön ja kaupp- ja teollisuusministeriön työryhmässä.

Kuten Markku Lampola selkeästi osoittaa, juridinen ongelmavyöhyke on vain yksi aspekti kokonaisuudesta. Taustalla on laajempi epäselvä kuva siitä, mikä on julkisen sektorin tutkimuspanosten hyödyntämisen politiikka. Millainen tehtävä hyödyntäminen on? Onko yliopistoilla ns. kolmas tehtävä? Miten turvataan yliopistojen rakenteelliset, taloudelliset ja ammatilliset valmiudet kolmannen tehtävän toteuttamiseen? Ovatko vallat, vastuut ja taloudelliset insentiiviratkaisut kohdallaan? Tehostavatko vai hidastavatko uudet rakenteet tutkimustulosten hyödyntämistä? Mikä on tuloksellisuuden mittana: yliopiston, alueen, teollisuuden vaiko koko kansantalouden saama hyöty? Hyödyntämispolitiikan puuttumiseen kiinnitettiin huomiota myös tuoreessa kansainvälisessä, yli 20 maata tarkastelleessa rittäjyystutkimuksessa samoin kuin suomalaisia teknologiansiirtorakenteita tarkastelleessa selvityksessä.

Sitra kiittää Markku Lampolaa monipuolisesta ja ansiokkaasta pohdinnasta varsinkin ongelmallisen, vähän selvitetyn mutta erittäin tärkeän aihepiirin tiimoilta.

Toivomme, että kirja antaa virikkeitä käytävään keskusteluun ja nostaa esille asioita, joiden ratkaisemiseen tarvitsee ryhtyä. Suuntaa ratkaisuille kirja sen sijaan ei pyri antamaan eikä se ole ollut tarkoituskaan.

Sitra, tammikuussa 2002

Kari Kankaala

KIITOKSET

Haluan kiittää kaikkia niitä kymmeniä ihmisiä, joiden kanssa olen keskustellut kirjan aihepiiristä ja erityisesti seuraavia, aakkosjärjestyksessä:

Hallitusneuvos Tuomas Aho
Talousjohtaja Simo Arra
Ylitarkastaja Juhani Dammert
Toimitusjohtaja Nina Elo
Rehtori Jarl-Thure Eriksson
Johtaja Veijo Ilmavirta
Budjettineuvos Vesa Jatkola
Toimialajohtaja Kari Kankaala
Ylitarkastaja Petteri Kauppinen
Tutkimusjohtaja Juhani Kuusi
Hallintojohtaja Seppo Loimio
Asianajaja Raimo Luoma
Asianajaja Ella Mikkola
Asianajaja Klaus Nyblin
Salkunhoitaja Tapio Passinen
Asianajaja Mika Siivola

Virheistä ja puutteista vastaan kuitenkin itse.

Helsingissä 22.12.2001

Markku Lampola

1 JOHDANTO

Yliopistotutkimuksen kaupallinen hyödyntäminen on uusien ongelmien ja haasteiden edessä. Vanhat menettelytavat ja käyttäytymismallit ovat saaneet viettää omaa hiljaiseloaan akateemisen maailman ja elinkeinoelämän välimaastossa. Tiedon tuotteistumisen ja kaupallistumisen, ulkopuolisen rahoituksen, tilaustutkimuksen sekä valvonnan lisääntyessä julkisuuteenkin on yhä useammin noussut yksittäistapauksia, jotka ovat osoittaneet maaston paitsi vaikeakulkuisiksi myös vaaralliseksi. Vanhat kartat ovat osoittautuneet puutteellisiksi ja jopa harhaanjohtaviksi. Vaikein paikka on se herkkä etureuna, jossa tutkimustulokset muuntuvat opinnäytteiksi, oikeuksiksi, työpaikoiksi, yrityksiksi ja rahaksi. Sieltä puuttuvat ajanmukaiset eettiset ja juridiset pelisäännöt.

Poliittisesti kysymys on tarkoituksenmukaisesta työnjaosta yliopistojen, tutkijoiden, elinkeinoelämän ja muun yhteiskunnan välillä eli tiede-, teknologia- ja elinkeinopolitiikasta. Mitkä oikeudelliset ja hallinnolliset rajat olisi asetettava yliopistojen taloudelliselle itsenäisyydelle ja kaupalliselle toiminnalle? Miten sovitaan vapaa tiedonkulku ja sananvapaus yhteen tiedon kaupallistumisen kanssa? Kuinka tutkimustulosten immateriaalioikeudet ja niiden hyödyntämisestä koituvat korvaukset olisi jaettava tutkijoiden, yliopiston ja osallistuvien yritysten välillä? Kuinka olisi suhtauduttava tutkijayrittäjiin? Miten parannetaan elinkeinoelämän ja yliopistojen yhteistyötä?

Kansantaloudellisesti merkittävää on Suomen innovaatiojärjestelmän tehokkuus: kuinka saadaan parhaiten innovaatioita aikaan ja hyödynnettyä. Onko taloudellisesti tehokkaampaa jättää yliopistotutkimuksen tulokset tutkijoiden omistukseen ja hyödynnettäväksi vai lähteä siitä, että oikeudet kuuluvat lähtökohtaisesti yliopistolle? Onko rikastumishaluinen tutkija tehokkaampi taloudellinen toimija kuin virastomainen yliopisto vai välittyvätkö tulokset sittenkin jatkokehitykseen ja lopulta kaupan hyllylle varmemmin yliopiston kautta? Mikä on yliopistotutkimuksen kaupallisen hyödyntämisen taloudellinen mittakaava: puhutaanko kansantaloudelle vai yliopiston kahvikassalle merkittävistä summista?

Eettisesti voidaan arvioida, ovatko yliopistotutkimuksen käytännöt yhteiskunnan perusarvojen mukaisia ja kansalaisten kannalta uskottavia ja legitiimejä. Onko esimerkiksi yliopistotutkimuksen tilaajalla oikeus vaatia sille epäedulliset, mutta kansalaisten hyvinvoinnille tärkeät tulokset salassapidettäväksi? Onko oikein sallia ulkomaisen yrityksen tekevän kliinisiä testejä suomalaisille, koska täällä mahdolliset vahingot korvataan julkisesta potilasvahinkovakuutuksesta? Onko hyväksyttävää, että tutkimusta sponsoroiva yritys edellyttää yliopistolta "myönteistä" suhtautumista tuotteisiinsa, mistä Yhdysvalloissa on esimerkkejä. Monet yliopistotutkimuksen tulosten hyödyntämiseen liittyvät jääviystilanteet ovat sekä juridisia että eettisiä: voiko tutkija olla samassa asiassa julkisen vallan käyttäjänä, esim. tutkimuksen ohjaajana ja valvojana, tutkimuksen tekijänä ja yksityisoikeudellisena toimijana myymässä tuloksia? Tutkimuseettiseltä kannalta yliopistotutkimuksen läpinäkyvyys ja tulosten julkisuus ovat keskeisiä vaatimuksia.

Tämän kirjan näkökulma on oikeudellinen. Tarkastelu rajataan säädettyyn oikeuteen ja sopimuskäytäntöihin. Arvioidaan siis sitä, mitä voimassa olevia lakeja yliopistotutkimuksen kaupallistamiseen sovelletaan ja kuinka niitä tulkitaan sekä myös sitä, millaisilla sopimuksilla kaupallistaminen on järjestetty. Ongelmallista juridisesti on jo se, missä määrin kaupallinen hyödyntäminen on yliopistolain mukaan ylipäänsä mahdollista. Tämän yliopiston "kolmannen tehtävän", opetuksen ja tutkimuksen lisäksi, sisällyttäminen itsenäisenä kaupallisena toimintana yliopiston lainsäädännölliseen toimialaan tuottaa tulkintavaikeuksia

Peruskysymyksistä ilman selkeää vastausta on myös työsuhdekeksintölain tutkijapoikkeuksen henkilöllinen ulottuvuus eli ketä yliopistossa voidaan pitää tutkijana, joka omistaa tutkimustuloksensa. Miten kolmannen tehtävän osalta sovitetaan yhteen yliopistotyönantajan johto- ja valvontavalta sekä tutkimus- ja opetushenkilöstön akateeminen vapaus? Viimeaikaisiin väärinkäyttöihin viitaten on myös syytä arvioida, millä edellytyksillä on juridisesti korrektia, että tutkija tekee omissa nimissään ja omaan laskuunsa yliopistotutkimusta? Mitä säännöksiä sovelletaan opiskelijaan, joka tekee opinnäytettään yliopiston työntekijänä tilaustyönä yritykselle?

Juridisten pelisääntöjen selvittämistä vaikeuttaa erityisesti se, että samalla kun yliopisto on viranomainen, jonka käyttäytymistä ohjaavat julkisoikeudelliset normit, se esiintyy erityisesti kolmannessa tehtävässään kaupallisena toimijana, joka tekee yksityisoikeudellisia sopimuksia. Yliopisto on mukana kahdessa "pelissä": julkisoikeudellisessa opetuksessa ja tutkimuksessa sekä yksityisoikeudellisessa kaupallistamisessa. Tämän vuoksi yliopisto joutuu myös pelaamaan kaksilla säännöllä.

Suomalainen yliopisto tekee vuodessa satoja tutkimusaineistoja koskevia sopimuksia. Koska yhä keskeisempi osa yliopiston rahoituksesta ja muista suhteista yhteiskuntaan perustuu sopimukseen, niiden ymmärtäminen, neuvottelemine,

laatiminen ja toteuttaminen on noussut yliopiston merkittäväksi tehtäväksi. Yliopistojen tutkijat ja hallintohenkilöstö ovat joutuneet uuteen rooliin, sopimusneuvottelijoiksi, johon heillä useimmiten ei ole koulutusta eikä kokemusta. Samaan aikaan sovittavien asioiden monimutkaistuminen ja ristiriitojen lisääntyminen on ollut tyyppillistä sekä teollisuuden ja yliopistojen väliselle, että yliopiston ja sen tutkijoiden väliselle sopimuksenteolle. Syynä ovat sekä aidot että huonosta sopimusosaamisesta johtuvat näennäiset ristiriidat.

Tämän kirjan tarkoituksena on herättää keskustelua ja nostaa esiin yliopistotutkimuksen hyödyntämisen tärkeitä ja kriittisiä kysymyksiä. Niistä keskeinen on juuri kysymys sovellettavista pelisäännöistä. Tämän vuoksi kirjassa on juridisesti systematisoitu yliopistotutkimuksen tyypit, kuten virka- ja sopimustutkimus alalajeineen. Jaottelun perusteella on tarkasteltu yliopistotutkimuksen käytäntöjä ja pyritty löytämään tärkeitä ongelmakohtia, joita on havainnollistettu esimerkeillä, jotka ovat todellisia. Keskeisistä lainkohdista esitetään tulkintavaihtoehtoja, jotka erilaisten olosuhteiden vallitessa ja argumentaatiosta riippuen ovat mahdollisia ennakkopäätösten puuttuessa.

Esityksessä on pyritty puolueettomuuteen suhteessa yliopistotutkimuksen osapuoliin, kuten elinkeinoelämään, yliopistoon itseensä, sen piirissä toimiviin tutkijoihin ja opiskelijoihin, rahoittajiin sekä poliittisiin ja hallinnollisiin toimijoihin. Kyseessä ei myöskään ole konsultoiva opaskirja, jossa annettaisiin neuvoja edullisten liiketoimien suorittamiseksi. Vaikka kirjassa käsitellään myös hallinnollisia ja eettisiä kysymyksiä, niin sitä ei tule lukea hallinnollisena tai eettisenä ohjeistona. Korkeintaan se voi toimia näiden taustamateriaalina.

2 YLIOPISTOTUTKIMUKSEN NORMIYMPÄRISTÖ

Yliopistotutkimukseen ja sen tulosten hyödyntämiseen vaikuttavat oikeudelliset normit kumpuavat useasta eri oikeuslähteestä. Sovellettavia lakeja on paljon. Erityislainsäädäntöä ei ole lukuunottamatta yliopistolain toimivaltasäännöksiä sekä työsuhdekeksintö- ja tekijänoikeuslain yliopistotutkijaa koskevia sääntelyjä.

Julkisoikeudellisista säännöksistä keskeinen on Suomen perustuslain 123 §, jonka mukaan yliopistoilla on autonominen asema. Hallinto-oikeudellisesti yliopisto on viranomainen ja budjettioikeudellisesti tilivirasto. Yliopisto käyttää julkista valtaa mm. hyväksymällä tutkintoja ja opinnäytteitä. Julkisen vallan käyttö on hallintomenettelyä, jota koskee oma lainsäädäntönsä, erityisesti hallintomenettelylaki, jossa menettelytapa- ja oikeusturvanäkökohdilla on tärkeä osansa.

Yliopiston työntekijät ovat pääosin julkisoikeudellisessa palvelussuhteessa ja siten tekemisistään virkavastuussa. Heihin sovelletaan virkamieslainsäädäntöä, vaikkakin opetus- ja tutkimustoimintaa harjoittavien yliopistovirkamiesten osalta työnantajan johto- ja valvontavaltaa on akateemisen vapauden nimissä rajoitettu. Hyvä esimerkki yliopistotutkimuksen kaupallistamiseen vaikuttavasta julkisoikeudellisesta normista on virkamiehen salassapitovelvollisuus.

Julkisoikeudellisia pelisääntöjä asettaa myös kilpailuoikeus, jonka kannalta on tärkeää, että yliopistojen, tutkijoiden ja tutkijayhtiöiden kaupallistamistoimet eivät sisällä subventiota tai muuta markkinoita vääristävää tukea. Julkisesti rahoitetut yliopistot ja virkatutkijat saattavat tutkimustuloksia kaupallistaessaan joutua kilpailutilanteeseen yksityisten elinkeinonharjoittajien kanssa. Esim. yliopiston varoja, laitteita, henkilökuntaa ja muita resursseja saatetaan käyttää sellaisen kaupallisen tuotteen aikaansaamiseen, jonka tutkijayhtiö vie markkinoille. Niinikään yliopiston toiminta tutkimustulosten kaupallistajana ja siten elinkeinonharjoittajana saattaa häiritä markkinoita ja neutraaleja kilpailuolosuhteita.

Julkisoikeudellisista asioista yleensä päätetään ja määrätään, ei sovita, kuten yksityisoikeudellisista asioista. Yliopiston solmimat tutkimus- ja hyödyntämissopi-

mukset ovat yksityisoikeudellisia oikeustoimia, vaikka yliopiston sopimusoikeudellista tahdonilmaisua edeltää hallintopäätös. Vastaavasti yliopiston vastuu sopijapuoleen nähden on yksityisoikeudellista, mutta sisäisesti virkamiesoikeudellista.

Yksityisoikeudellisessa katsannossa yliopisto on kuin mikä tahansa kaupallinen toimija, joka neuvottelee, tekee ja toteuttaa sopimuksia, joista johtuvat erimielisyydet ratkaistaan yleisessä alioikeudessa. Virkamiesoikeudellisesti hallintotuomioistuimessa taas ratkaistaan kysymys siitä, onko hallintopäätös syntynyt oikeassa järjestyksessä ja kuka siitä on vastuussa. Jo tutkimusprojektien yksityisoikeudellisten sopimusneuvottelujen tulisi perustua hallinto-oikeudellisesti moitteettomiin mandaatteihin. Tässä suhteessa mielenkiintoinen on myös esimerkiksi tutkijan allekirjoittama salassapitosopimus. Hallinto-oikeudellisesti on kyseenalaista, onko tutkijalla toimivaltaa sitoa yliopisto salassapitoon. Vai onko kyseessä yksityisoikeudellinen sopimus, joka sitoo tutkijaa vain yksityishenkilönä? Toisaalta, jos tutkija on virkasuhteessa, sitovat häntä virkamieslainsäädännön tiukat salassapitovelvoitteet.

Yliopistotutkimukseen keskeisesti vaikuttava yksityisoikeudellinen normisto on varallisuus-, erityisesti sopimusoikeus. Säädettyinä oikeutena sovellettavaksi tulevat erityisesti oikeustoimi-, patenti-, työsuhdekeksintö-, tekijänoikeus- ja kauppa- sekä vahingonkorvauslaki. Nimenomaisten lainsäännösten perusteella tarkasteltuna yliopiston sopimus- ja vahingonkorvausoikeudellinen asema jäsentyy vain eräiltä perusosiltaan. Sitä täsmentävät yliopiston tekemät sopimukset.

Yliopistotutkimusta koskevaa oikeuskäytäntöä ei juurikaan ole muodostunut. Tuomioistuinten ratkaisut koskevat esimerkiksi sitä, keitä on pidetty lainmukaisina keksijöinä patenttihakemuksessa taikka sitä, ovatko tutkimuksen tulokset sopimukseenmukaisia. Ratkaisuja on vähän eikä niitä voida pitää ennakkotapauksina, joita selvästikin tarvittaisiin sovellettavien lakien tulkinnanvaraisuuden vuoksi.

Kuten edellä on todettu, yliopistotutkimuksessa pelataan kaksilla juridisilla säännöillä, julkis- ja yksityisoikeudellisilla. Edelliset perustuvat hallintokulttuuriin, jonka perustavoitteita tunnetusti ovat oikeusturvan takaaminen ja virkavirheiden välttäminen, jälkimmäiset kaupalliseen sopimustoimintaan, jossa pyritään voittoon ja otetaan riskejä. Tutkijayhteisön sisäiset eettiset normit muodostavat vielä kolmannet, ei-juridiset säännöt. Juridisesta tuplstandardista aiheutuu tulkintatilanteita, jolloin ei tiedetä, kuinka tiettyä säännöstä tulkitaan. Esiintyy myös normikollisioita, jolloin tilanteeseen soveltuu useampi säännös sekä normiaukkoja, jolloin sovellettavaa juridista sääntöä ei lainkaan ole. Hallintokulttuurin, liiketoiminnan ja tutkimusetiikan yhteensovittaminen on osoittautunut ennakoituakin vaikeammaksi tehtäväksi, jonka ratkaisemisessa ilmeisesti ollaan vasta ongelmien ymmärtämisvaiheessa.

Esimerkki sängen usein esiintyvistä normikollisiosta on väitettyjen liikesalaisuuksien poistaminen tilaustutkimuksena tehdystä opinnäytteestä. Siihen on sovellettava hallintomenettelyä, vaikka tutkimuksesta olisi tehty yksityisoikeudel-

linen sopimus ja erimielisyydet muutoin ratkaistaisiin yksityisoikeudellisena riita-asiana. Tilaaja tai viranomainen ei voi liikesalaisuuksia opinnäytteestä poistaa, sen voi tehdä vain laatija. Viranomainen voi ainoastaan päättää JulkL:n nojalla mahdollisesta salassapidosta. Liiketoiminnan edut vaativat salassapitoa, opiskelijan oikeusturvaa takaavat tietyt hallintomenettelyt ja akateeminen vapaus edellyttäisi tutkimustulosten julkaisemista "sensuroimattomina". Tuloksena voi olla pattitilanne, jossa opiskelijan valmistuminen viivästyy, tilaajan liikesalaisuussuoja vaarantuu ja tietyn alueen tutkimustyö lykkääntyy.

Yliopistotutkimuksen vallitseva juridinen käsitteistö on jossain määrin budjettioikeudellinen ja perustuu niin ollen rahanlähteisiin. Tähän esitykseen on valittu sopimus- ja immateriaalioikeudellinen terminologia, joka perustuu yliopistotutkimuksen osapuolten toiminallisiin suhteisiin. Jatkossa immateriaalioikeudellisella konseptilla tarkoitetaan patentti- ja tekijänoikeuslain soveltamista yliopistotutkimuksen eri tilanteisiin, ennen muuta tulosten omistamiseen ja oikeuksien siirtymiseen suoraan lain nojalla. Sopimusoikeudellinen konsepti merkitsee järjestelyjä, joilla alkuperäisiä oikeuksia siirretään, luovutetaan ja lisensoidaan yliopistotutkimuksen osapuolten kesken ja myös kolmansille.

3 YLIOPISTOTUTKIMUKSEN OSAPUOLET JA ROOLIT

Jos jätetään poliittiset ja hallinnolliset toimijat tarkastelun ulkopuolelle, voidaan yksinkertaisesti sanoa, että yliopistotutkimuksen osapuolet ovat yleensä sopimussuhteessa yliopistoon. Keskeisiä toimijoita ovat tällöin tutkimuksen yksityiset ja julkiset rahoittajat, tilaajat, projektipartnerit, alihankkijat ja sponsorit. Itse yliopisto on suhteessa ulkopuolisiin yksi oikeussubjekti. Yliopiston oikeushenkilöllisyys on johdettavissa edellä mainitusta perustuslain autonomiasäännöksestä sekä yliopistoasetuksesta, jonka mukaan rehtori edustaa yliopistoa tuomioistuimessa.

Yliopisto on kuitenkin tutkimuksen kentässä monikasvoinen toimija. Oma roolinsa on yliopiston johdolla, asianomaisilla laitoksilla ja muilla vastaavilla yksiköillä, talous- ja yleishallinnolla, neuvonta- ja tukiorganisaatioilla sekä erityisesti tutkijoilla. Yliopistotutkimusta ja sitä koskevia päätöksiä, ehdotuksia ja sopimuksia tehtäessä yliopisto ei tämän mukaisesti ole monoliitti, vaan erilaisia tehtäviä suorittavista ja legitiimejä intressejä edustavista yksiköistä koostuva organisaatio. Yliopistotutkimuksen ja siihen liittyvän sopimustoiminnan valmistelu, päätöksenteko ja valvonta lankeavat useiden toimintayksiköiden vastuulle. Yksiköiden toimivalta perustuu yliopiston sisäisiin hallinnollisiin säännöksiin.

Sopimusoikeudellisessa tarkastelussa yliopiston johdon tärkein juridinen toimi on sopimusten allekirjoittaminen, mikä samalla tarkoittaa hallinto-oikeudellista ratkaisovaltaa asiassa. Vastuu päätöksen laillisuudesta ja tarkoituksenmukaisuudesta arvioidaan virkamiesoikeudellisesti. Yliopistoasetuksen mukaan ylintä päätösvaltaa useimmissa asioissa käyttää yliopiston hallituksen ohella rehtori, joka säädöksen mukaan myös edustaa yliopistoa tuomioistuimessa ja viranomaisessa. Yleensä päätökset yliopistossa tehdään esittelystä, jolloin esittelijä kantaa asiassa oman vastuunsa.

Ratkaisovaltaa voidaan delegoida julkisessa organisaatiossa ohjesäännöllä, työjärjestyksellä tai vastaavalla menettelyllä. Näin onkin tehty useissa yliopistoissa. Yleensä sopimus delegointi on sidottu tiettyyn markkamäärään. Eräissä yliopistoissa päätösvaltaa on siirretty laajasti tiedekunnille, laitoksille tai vastaaville yksiköille.

Sopimus- ja ratkaisuvallan siirtäminen alaspäin on aiheuttanut myös väärinkäsityksiä yksiköiden juridisen itsenäisyyden suhteen. Niiden nimiin on esim. haettu patenttia tai tehty sopimuksia taikka siirretty oikeuksia, vaikka ne eivät ole oikeushenkilöitä. Erityisesti vaikeuksia on esiintynyt yliopistojen yhteisten tai ns. erillislaitosten kohdalla. Sopimustoimivalta on erotettava oikeushenkilöllisyydestä.

Yleis- ja taloushallinnon rooli yliopistotutkimuksessa vaihtelee yliopistoittain. Joissakin nämä yksiköt käyttävät ratkaisuvalltaa eli sopimustoimivaltaa on delegoitu hallinto- tai talousjohtajalle. Toisissa yksiköiden rooli on konsultoiva, mikä kohdistuu erityisesti taloudellisiin ja sopimusasioihin. Eräissä yliopistoissa taas yksiköiden tehtäviin kuuluu sekä sisäinen konsultointi että ratkaisuvallta.

Useimmissa yliopistoissa sisäisiä konsultointipalveluja (innovaatiopalvelut, tiedottaminen EU- ja muista rahoitusmahdollisuuksista, partnerihaku, hakemusten valmistelu, sopimusneuvottelut) hoitaa tutkimusasiamies mahdollisine avustajineen. Asiamies yksikköineen on yleensä organisoitu yleis-, talous- tai henkilöstöhallinto-yksikköön taikka rehtorin alaisuuteen.

Yliopistotutkimukseen kohdistuva valvonta ja tarkastus on useimmiten organisoitu siten, että se toteutetaan osana normaalia linjahallintoa, minkä lisäksi valvontatehtäviä on annettu taloushallinnolle. Ulkopuolista valvontaa harjoittavat tilintarkastajat ja Valtiontalouden tarkastusvirasto. Useimmilla yliopistoilla ei ole sisäistä tarkastajaa.

Tutkija on luonnollisesti yliopistotutkimuksen keskeinen toimija. Tutkija on palvelussuhteessa yliopistoon. Tässä esityksessä tutkija määrittyy työsuhdekeksintölain ja työsuhdetekijänoikeudellisten periaatteiden mukaisesti. Juridisesti tutkijaksi voidaan tällöin katsoa muullakin nimikkeellä työskentelevä henkilö. Esimerkiksi TKK:lla on käytössä kolmisenkymmentä sellaista virkanimikettä, joiden haltijoita voidaan periaatteessa pitää tutkijoina. Toisaalta kaikkia tutkija- nimikkeisiä henkilöitä ei välttämättä voida pitää juridisesti tutkijoina. Keskeiset kriteerit käsittävät henkilön tieteellisen kvalifikaation sekä tutkimustyön sisällön ja itsenäisyyden.

Henkilöstöllä voi olla jääviyttä aiheuttavia ja oikeusvarmuutta vaarantavia rooliristiriitoja. Tutkija voi olla sivutoiminen yrittäjä, jolloin roolit saattavat joutua juridiseen ristiriitaan. Konseptisekaannuksia saattaa aiheuttaa opiskelijan ja tutkijan aseman samanaikaisuus. Erästä tapauksesta esitettiin televisio-ohjelmassa M.O.T tulkinta, jossa opiskelija muka opinnäytettä laatiesaan teki keksinnön, jolle haki patenttia, jonka korkeakoulu sitten erilaisilla verukkeilla otti haltuunsa. Kertomatta jäi, että asiasta vireillä ollut oikeudenkäynti koski sitä seikkaa, oliko Tekes-projektiin korkeakoulun palkkaama tutkija syyllistynyt laittomuuksiin hakiessaan patenttia projektin tuloksille, jotka väitetysti sisälsivät korkeakoulun asiakkaan liikesalaisuuksia. Kyse ei siis lainkaan juridisesti ollut opiskelijasta eikä opinnäytteestä

vaan korkeakoulun työntekijästä ja projektitutkimuksen tuloksista. Oikeudenkäynti päättyi sovintoon, jossa tutkija luovutti patenttihakemuksensa korkeakoululle.

Konseptisekaannuksesta tarjoaa esimerkin myös eräs yliopistojen neuvontapalvelujen hallinnollinen järjestely. Useissa yliopistoissa toimii innovaatio-asiamiehiä, jotka ovat palvelussuhteessa Keksintösäätiöön. Yliopisto on sovittu heidän työnsuorituspaikakseen. On todennäköistä, että asiamiehen vastuuta neuvontatoimistaan arvioidaan työoikeudellisesti Keksintösäätiön toimenkuvan perusteella eikä virkamiesoikeudellisesti. Sen sijaan on tulkinnanvaraista, kuka vastaa asiamiehen mahdollisesti aiheuttamasta vahingosta, valtio vai säätiö.

Asiamies tekee Keksintösäätiön kanssa salassapitosopimuksen, joka estää häntä ilmaisemasta hänelle uskottuja liikesalaisuuksia esimiehelleen ja kollegoilleen yliopistossa, vaikka siihen tehtävien hoidon kannalta saattaisi olla tarvetta. Vastaava salassapitosopimus saatetaan tehdä myös yliopiston ja asiamiehen välillä, jolloin Keksintösäätiö on tämän veloitteen suhteen kolmas osapuoli, jolle ei saa luottamuksellisia tietoja ilmaista. Tällainen ainakin piilevästi ristiriitainen juridinen toimintaympäristö vaikeuttaa innovaatioasiamiehen tehtävien hoitoa ja saattaa vaarantaa palveluiden käyttäjien oikeusaseman, koska hän ei tiedä käsitelläänkö hänen asiansa yliopistossa vai Keksintösäätiössä ja kumpaa salassapitovelvoitetta sovelletaan. Järjestelmän tulisi olla läpinäkyvä, jolloin kävisi aina ilmi, kenen hattu päässä asiamies toimistossaan istuu. Salassapitovelvoitteen ulottuvuudet ja laajuus tulisi tehdä asiakkaalle selväksi.

Tässä esityksessä omaksutun yliopistotutkimuksen määritelmän mukaan myös opiskelijat ovat osapuolia, jos he ovat palvelussuhteessa yliopistoon. Tällöin heistä käytetään tässä nimitystä "opiskelijatutkija". On kuitenkin epävarmaa, voidaanko heitä pitää työsuhdekeksintölain tarkoittamina tutkijoina ja heidän työtään tutkimuksena, kuten jäljempänä argumentoidaan.

Osa tutkimustuloksista kaupallistetaan tutkijayhtiöiden avulla. Tässä esityksessä termillä tarkoitetaan yhtiötä, jonka tutkija(t) omistaa ja jonka tarkoituksena on juuri tulosten kaupallistaminen. Nykyisin tutkijoita kannustetaan ja tuetaan yritysten perustamiseen. Eräiden yliopistojen yhteydessä ja niiden läheisyydessä toimivissa teknologiakeskuksissa toimii yrityshautomaita, jotka edesauttavat tutkijayritysten kasvua. Tutkimustulosten kaupallistamista harjoittavat myös teknologian siirtoyhtiöt. Niillä tarkoitetaan tässä yhtiötä, joita yliopistot tai niitä lähellä olevat yhtiöt tai säätiöt omistavat ja joiden tarkoituksena on tulosten kehittäminen ja kaupallistaminen ja/tai siirtäminen sellaisenaan elinkeinoelämään.

Julkisia rahoittajia ovat esim. Suomen Akatemia, Tekes, EU ja asianomaiset ministeriöt. Tilaajia ja yksityisiä rahoittajia ovat yleensä yritykset, tosin myös julkiset organisaatiot tilaavat tutkimuksia yhä enemmän. Tutkimusta tehdään alihankintana, jossa yliopisto voi olla joko toimeksiantajana tai alihankkijana.

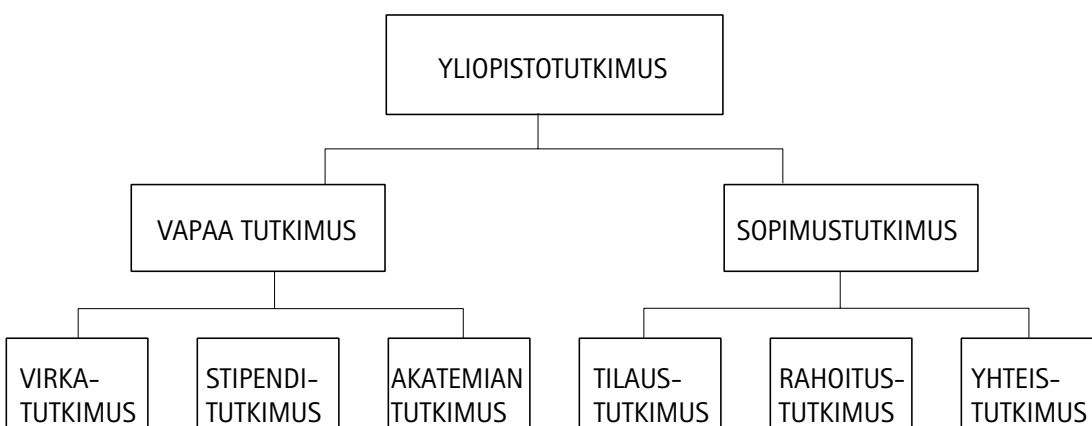
Projektipartnerit ovat yliopiston kumppaneina monenkeskisissä hankkeissa, kuten Tekes- ja EU-projekteissa. Sponsoreiksi kutsutaan yrityksiä, jotka rahoittavat pienellä osuudella esim. EU-projektia mutta eivät osallistu projektin työhön eivätkä saa oikeuksia tuloksiin.

Riskirahoittajat ovat kaupallistamisen osapuolia. Tyypillisesti ne rahoittavat tutkija- ja siirtoyhtiöitä ryhtymällä niiden osakkaaksi ja/tai antamalla niille pääomalainaa. Tavallisesti riskirahoittajan asema järjestetään osakassopimuksella ja edustuksella yhtiön hallituksessa.

4 YLIOPISTOTUTKIMUKSEN JURIDISET KONSEPTIT

Yliopistotutkimus ymmärretään tässä esityksessä laajasti. Yliopistolain mukaan yliopisto koostuu hallinnosta, tutkijoista, opettajista ja opiskelijoista. Laajimmillaan käsite voidaan ymmärtää kolmen viimeksi mainitun tahon tekemäksi tutkimukseksi. Se kattaa siten yliopiston nimissä ja lukuun tehdyn tutkimuksen sekä sen henkilöstön palvelussuhteensa ehtoja täyttäessään tekemän tutkimustyön vaikka tulokset jäisivätkin tutkijoiden omistukseen. Samoin siihen on sisällytetty opiskelijatutkijoiden työt ja opinnäytteet. Sitä vastoin opiskelijoiden omissa nimissään laatimat muut aineistot on jätetty tarkastelun ulkopuolelle riippumatta siitä, voidaanko niitä pitää tutkimuksena. Opiskelijat omistavat tällaiset aineistot ja niihin kohdistuvat immateriaalioikeudet.

Lisäksi tarkastellaan eräitä järjestelyjä, joissa juridisesti ulkopuolisten tekemä tutkimus tosiasiallisesti aikaansaadaan yliopiston piirissä. Ne koskevat ennen muuta sellaisia Suomen Akatemian tutkijoita, joiden työn suorituspaikaksi on määrätty tietty yliopisto ja stipenditutkijoita, joilla on henkilökohtainen apuraha ja oikeus esim. käyttää yliopiston laitteita ja työtiloja. Yliopistotutkimuksen käsitettä voidaan havainnollistaa seuraavalla kuviolla. (On huomattava, että yhteistutkimus-termiä ei käytetä täsmälleen siinä budjettioikeudellisessa merkityksessä, joka sille on opetusministeriön hallinnollisissa ohjeissa annettu, vaan sillä tarkoitetaan löysemmin monenkeskisiä yhteishankkeita, erityisesti EU- ja Tekes- projekteja.)

Yliopistotutkimuksen juridiset konseptit ovat muuttuneet perusteellisesti viimeisten 30 vuoden aikana. Trendinä on ollut etääntyminen perinteisen vapaan, akateemisen, yksilösuoritukseen perustuvan tutkimuksen mallista. Käytännössä perinteistä ns. vapaata akateemista tutkimusta, joka määritellään kohdassa 3.1, tekevät nykyisin yhä harvemmat. Sopimustutkimuksen osuus on noussut siinä määrin, että se eräiden yliopistojen osalta on jo yli puolet budjetista. Tämä johtuu erityisesti siitä, että julkiset rahoittajat, kuten Tekes ja EU, ovat valinneet rahoitustavakseen sopimustutkimuksen. Opinnäytteistäkin yhä suurempi osa tehdään tilaustyönä, teknillisissä korkeakouluissa valtaosa.

Seuraavassa jaksossa pyritään määrittelemään ja systematisoimaan keskeiset tutkimuskonseptit, selvittämään niiden juridinen sisältö sekä osoittamaan niiden ongelmakohtia. Konseptien ymmärtäminen helpottaa yliopiston ja sen asiakkaiden kanssakäymistä, kun osapuolet ymmärtävät kulloisenkin hankkeen juridiset oletukset ja puitteet. Se myös auttaa yliopistoja ja tutkijoita valitsemaan juridisesti moitteettomia tapoja tutkimustulostensa hyödyntämiseen ja siten välttämään jääviys-, väärinkäytös- ja sopimushäiriötilanteita.

Käytännössä helpoimmin sekaantuvat alihankinta- tilaus- ja rahoitustutkimus. Jos yritys mieltää tilaavansa alihankintatutkimusta ja yliopisto tekevänsä rahoitustutkimusta, on selvää, että neuvottelut tulosten immateriaalioikeuksista vaikeutuvat. Hyvän esimerkin tarjoavat eräiden yliopistojen erillislaitokset, joita yritykset rahoittavat. Samalla ne haluavat pitkälle meneviä oikeuksia tutkimustuloksiin myöskin sillä perusteella, että tutkimus perustuu niiden tausta-aineistolle ja on siten alihankinnan luonteista.

Ns. vapaa tutkimus

Vapaan tutkimuksen taustalla on vanha tieteenfilosofinen malli vapaasta tutkijasta, joka valitsee itse aiheensa ja menetelmänsä. Kuvaavasti mallista käytetään myös nimityksiä "uteliaisuustutkimus" ja "blue sky" -tutkimus. Vapaaseen tutkimukseen luetaan tässä ns. virkatutkimus, Suomen Akatemian rahoittama tutkimus sekä sellainen apurahatutkimus, jolla on tosiasiallisia tai sopimuksellisia liittymiä yliopistoon.

Virkatutkimus on yleensä perusrahoitteista eli se tehdään osana virkatehtäviä ja viranhoidosta maksettavan palkan puitteissa. Rajaa joudutaan vetämään, jos tällaiselle tutkijalle myönnetään apuraha. Tällainen apurahatutkimus on yliopistotutkimusta vain, jos yliopistoon on edellä mainittuja liittymiä. Hallinnollisesti joudutaan arvioimaan, edellyttääkö apurahatutkimus sivutoimilupaa.

Virkatutkimus

Virkatutkimuksessa toteutuu puhtaimmin perinteinen vapaan akateemisen tutkimuksen malli. Se on tutkijakeskeinen ja autonominen konsepti. Tutkija valitsee itsenäisesti vaikkakin luonnollisesti myös tiedeyhteisön ohjaamana tutkimuksen kohteen, tutkimusmenetelmät ja mahdolliset hyödyntämistavat. Juridisesti keskeistä on, että tutkimusta tehdään virkatyönä ja että yliopisto tai tutkija eivät ole tehneet sen tekemisestä sopimusta ulkopuolisen kanssa. Virkatutkimustermiä käytetään tässä riippumatta siitä, onko tutkija virka- vai työsuhhteessa.

Yliopiston perusvirkoihin, kuten professori, assistentti ja lehtori, kuuluu nykyisin yleensä sekä tutkimus- että opetusvelvoite. Virkatutkimuksen tekeminen jää kuitenkin käytännössä usein henkilön oman aktiivisuuden varaan. Koska virkaan määrätään, tutkimusvelvoitteesta ei voida sopia. Oikeustapausten mukaan eräissä maissa on mahdollista, että työnantaja direktiovaltansa nojalla määrää virkamiehen tekemään tutkimusta. Periaatteen soveltumista Suomen hallinto-oikeuteen ja yliopistokäytäntöihin on ennakkotapauksen puuttuessa vaikea arvioida.

Tutkija voi tehdä tutkimusta myös omissa nimissään, omaan lukuunsa sekä omilla resursseillaan ja ajallaan. Tällä tavalla syntyneet aineistot, esim. raportit, tietokannat ja oppikirjat ja niihin liittyvät immateriaalioikeudet tutkija omistaa yksityishenkilönä, ne eivät ole virkatutkimusta. Jos tutkimukseen käytetään työaika, yliopiston tiloja, laitteita tai resursseja, sovellettaviksi voivat tulla sivutoimilupaa, maksullista palvelua ja työntekijän lojaliteettia koskevat säännökset. Yliopistoissa on lisäksi yhä selkeämpiä hallinnollisia ohjeita siitä, millaiset tutkimushankkeet on tehtävä yliopiston nimissä, jolloin tietysti myös rahat kiertävät yliopiston kautta.

Tässä kirjassa viitataan usein työsuhdekeksintölain tutkijapoikkeukseen, millä tarkoitetaan mainitun lain 1§:n säännöstä, jonka mukaan "yliopiston, korkeakoulun tai vastaavanlaisen tieteellisen opetuslaitoksen opettajaa tai tutkijaa ei tässä ominaisuudessa ole pidettävä laissa tarkoitettuna työntekijänä". Virkatutkimuksen tekijä, yliopiston tutkija ja opettaja, omistaa kiistatta tutkimuksensa tulokset. Juuri tämä konsepti on ollut lähtökohtana, kun työsuhdekeksintölain ja tekijänoikeuslain tietokoneohjelmia koskevaa tutkijapoikkeusta on säädetty. Jälkimmäisessä säännöksessä, joka on 1990-luvulta, korostetaan tutkimustyön "itsenäisyyttä", minkä voidaan tulkita tarkoittavan myös sitä, ettei tutkimukseen kohdistu ulkopuolista sopimusohjausta. Nimenomaista tai edes konkludenttista sopimusta oikeuksien siirrosta ei voitane katsoa olevan tutkijan ja yliopiston välillä.

Periaatteellisesta selkeydestä huolimatta virkatutkimuksenkin tulosten omistamiseen liittyy eräitä oikeudellisia ongelmia. Ensimmäinen on sääntelyn institutionaalinen ulottuvuus eli kysymys siitä, mihin oppilaitokseen sitä sovelletaan. Esimerkiksi ammattikorkeakoulujen osalta on vakiintuneesti katsottu, että

tutkijapoikkeus ei niihin sovellu. Viimeaikainen kehitys, niiden opetussisältöjen tuominen lähemmäksi yliopistoja ja tutkimustoiminnan lisääntyminen, saattaa antaa viitteitä uudelleenarvioinnin tarpeesta.

Toinen ongelma koskee soveltamisalan henkilöllistä ulottuvuutta eli ketä on pidettävä säännöksen tarkoittamana tutkijana. Lain esityöt tarjoavat vain vähän osviittaa. Niissä todetaan, että "professorin palkkaamaa tutkimusapulaista ei pidetä tutkijana". Toisena tyyppillisenä poikkeuksena on oikeuskirjallisuudessa pidetty laboratorioinsinööriä. Tämän ajattelutavan mukaisesti apulaiseen ja insinööriin sovellettaisiin työsuhdekeksintölakia eli heidän työnsä tulokset kuuluisivat siten työantajalle siten kuin laissa säädetään.

Pelkkään virkanimikkeeseen perustuva tulkinta, joka vielä nykyisinkin on vallitseva, lienee kuitenkin liian muodollinen. Nimike saattaa näet olla seurausta pelkästään tiukasta budjetista, jolloin henkilöitä joudutaan nimittämään virkoihin ja työsuhteisiin, joiden nimike ei vastaa heidän tehtäviään. Kuten edellä on sanottu, esim. TKK:ssa on kolmisenkymmentä virkanimikettä, joihin tutkijapoikkeusta voidaan periaatteessa soveltaa.

Tutkijan käsitettä voidaan tarkastella myös tiedeyhteisön jäsenyytenä eli milloin henkilö on riittävän tunnustettu omassa tiedeyhteisössään kvalifikoitua kseen tutkijaksi. Tällainen tulkinta asettaisi riman ilmeisesti kuitenkin liian korkealle: vain asemansa vakiinnuttaneet tutkijat omistaisivat keksintönsä, mitä ei voitane pitää lainsäätäjän tarkoituksena. Muodollisten kriteerien lisäksi huomiota on erityisesti kiinnitettävä tutkimustyön itsenäisyyteen ja tieteellisyyteen. Työsuhdekeksintölain tutkijakäsitettä onkin pidettävä enemmän aineellisena kuin muodollisena. Ratkaisu on viime kädessä yksittäistapauksellinen.

Kriteerien merkitys tulee hyvin esille, kun opiskelija toimii tutkijatehtävässä, mikä näyttää yleistyvän eräillä tutkijapulaa potevilla aloilla. Voidaanko opiskelijaa, joka ei vielä ole suorittanut perustutkintoa, pitää tutkijana? Perinteisesti tutkijalla on tarkoitettu henkilöä, jolla on menetelmällinen ja sisällöllinen pätevyys tieteelliseen työhön. Muodollisen kriteerin tarjoaa oppiarvo: voidaanko tutkijana pitää perustutkinnon suorittanutta (vai jo opinnäytteen tehnyttä) vai onko edellytettävä liseniaatti- tai tohtorintutkintoa.

Huomiota voidaan kiinnittää myös siihen, mitä on pidettävä tutkimuksena. On selvää, että liseniaattityöt, väitöskirjat ja artikkelit tieteellisissä julkaisuissa ovat tutkimusta. Yhä enemmän yliopistoissa kuitenkin tehdään, erityisesti sopimustutkimuksen piirissä, erilaisia selvityksiä, joiden tieteellisyys- ainakin sanan tiukimmassa merkityksessä- voidaan kyseenalaistaa. Keskustelu on kuitenkin tiedeyhteisön asia: tieteellisyyttä ei voida ratkaista juridisilla perusteilla. Tässä suhteessa on tärkeää huomata, että sillä juridisella seikalla, yltääkö henkilön työ teostasoon

tai keksinnöllisyysvaatimukseen, ei ole merkitystä arvioitaessa, voidaanko häntä pitää tieteen- tai taiteentekijänä. Immateriaalioikeus ei ota kantaa teosten tai keksintöjen taiteelliseen tai tieteelliseen tasoon. Niiden syntymisen kannalta ei henkilön iällä, asemalla, tehtävällä, oikeustoimikelpoisuudella tai muulla sellaisella seikalla ole vaikutusta.

Virkatutkimusta tehdään myös ryhmätyönä, vaikka yhteistyö ja projektiorganisaation käyttö on tavallisempaa sopimustutkimuksessa. Jos sopimusta oikeuksien jaosta ei ole tehty, tulkitaan tekijänoikeus- ja patenttilain perusteella, keitä on pidettävä yhteistekijöinä tai –keksijöinä. Juridinen oletus voi myös olla, että tutkijoiden kesken on katsottava syntyneen jonkinlainen sopimus, joko kirjallinen, suullinen tai konkludenttinen. Lakia tulkittaessa arvioidaan osapuolten panokset yhteistyön tuloksiin. Yhteistekijöitä ja –keksijöitä ovat ne, joiden kontribuutio on riittävän luova, omaperäinen ja keksinnöllinen.

Harkittaessa, onko osapuolten välillä katsottava vallitsevan sopimussuhteen, on otettava huomioon työn tavoite. Se voi olla pelkkä perustutkimuksen aineiston aikaansaaminen, yhteisjulkaisu, kuten tieteellinen artikkeli tai oppikirja, taikka kaupallisesti hyödynnettävän aineiston kehittäminen. Tavoitteen ymmärtäminen mahdollistaa juridisen sisällön antamisen yhteistyölle.

Vaikka ryhmätyö voidaan tulkita pitkälti yksityisoikeudelliseksi sopimukseksi, sillä on myös julkisoikeudellinen puolensa. Julkisoikeudellinen yksikkö on velvollinen noudattamaan säädettyjä hallintomenettelyjä. Niitä sovelletaan myös virkatutkimukseen. Esimerkiksi, jos ryhmään otetaan mukaan opiskelija, on hänen oikeusturvansa ja opiskelijoiden tasapuolinen kohtelu otettava huomioon opiskelijaa palkattaessa sekä opinnäytteen käsittelyssä ja arvostelussa.

Tasa-arvoisten yksityisoikeudellisten toimijoiden kuviota rikkoo myös yliopiston virkahierarkia eli esimies-alaisuus. Esimies voinee toimivaltansa puitteissa päättää virkatutkimuksen käynnistämisestä ja toteuttamistavasta. Tämä vaihe ei ole yksityisoikeudellista sopimista vaan julkisoikeudellista määräämistä. On tulkinnanvaraista, onko suomalaisissa yliopistoissa esimiehillä tällaista yleistä direktiovaltaa taikka ohjesääntöön tai vastaavaan perustuvaa erityistä toimivaltaa.

Sopiminen voi kohdistua vain yksityisoikeudellisiin seikkoihin, kuten tekijän-, keksijän-, patentti- ja julkaisu-oikeuksiin. Julkisoikeudellisen esimiesvallan käyttäminen omaksi eduksi näissä yksityisoikeudellisissa neuvotteluissa voidaan tulkita virka-aseman väärinkäytöksi. Esimiehen virkamies- tai työoikeudellinen tutkimuksen ohjaus ja valvonta ei automaattisesti tuo mukanaan tekijän tai keksijän asemaa.

Suomen Akatemian rahoittama tutkimus

Suomen Akatemian tutkimusvirkoja ovat akatemiaprofessori ja akatemiatutkija. He ovat palvelussuhteessa Akatemiaan, mutta työn suorituspaikaksi on määrätty yleensä yliopisto. Akatemia rahoittaa myös tutkimushankkeita, joiden tuki osoitetaan organisaatiolle, joka palkkaa tutkijat.

Akatemian omiin tutkijoihin ei sovelleta tutkijapoikkeusta, koska Akatemia ei ole työsuhdekeksintölain tarkoittama tieteellinen oppilaitos. Näin ollen heitä koskevat normaalit työsuhdekeksintölain ja työsuhdetekijänoikeuden säännökset, joiden mukaisesti oikeudet siirtyvät työnantajalle eli Akatemialle. Hankerahoituksella yliopistoon palkattujen tutkijoiden immateriaalioikeudellinen asema puolestaan on sama kuin muidenkin virkatutkijoiden, heihin sovelletaan lähtökohtaisesti tutkijapoikkeusta.

Akatemian virkatutkijalle voidaan myöntää tutkimusmäärärahaa, jota voidaan käyttää tutkimuskuluihin, myös palkkoihin. Tutkija raportoi Akatemialle tutkimustuloksistaan ja -kuluistaan. Hankemäärärahan raportoinnista vastaa se tilivirasto, jonka käyttöön tuki on osoitettu.

Apurahatutkimus

Tämä luku koskee sellaisia apurahatutkijoita, jotka ovat saaneet stipendin yksityis-oikeudelliselta taholta ja jotka eivät ole palvelussuhteessa yliopistoon, mutta joilla on siihen tietty tosiasiallinen tai juridinen yhteys, kuten oikeus käyttää työhuonetta tai laitteita. Tällaiset järjestelyt ovat poikkeuksellisia, mutta eivät harvinaisia ja lisääntymässä. Käytännössä apurahatutkijat saattavat osallistua myös sopimustutkimuksen projekteihin.

Säätiöt ja rahastot myöntävät apurahoja melko väljillä juridisilla ehdoilla. Niillä ei pyritä vaikuttamaan tutkimusten tavoitteisiin, sisältöön tai menetelmiin, vaan pääasiallinen tarkoitus näyttäisi olevan väärinkäytösten ehkäiseminen. Luonnollisesti immateriaalioikeuksia ei yleensä siirretä apurahan myöntäjälle. On päivänselvää, että työsuhdekeksintölakia ei sovelleta apurahatutkijoihin, koska he eivät ole työsuhteessa. Sen sijaan eräiden säätiöiden yhteydessä toimivien tutkimuslaitosten henkilöstöön lakia voitaneen soveltaa.

Apurahatutkija pääsääntöisesti omistaa tutkimuksensa tulokset. Se, että hän tosiasiallisesti työskentelee yliopiston tiloissa tai projekteissa taikka käyttää -sopimukseenkin perustuvasti - yliopiston laitteita, ei muuta asiaa. Jos apurahatutkija osallistuu sopimustutkimuksen tekemiseen, on yliopiston vastuulla siirtää häneltä

oikeuksia siinä määrin kuin tutkimussopimuksessa on sovittu. Muussa tapauksessa yliopisto saattaa syyllistyä sopimusrikkomukseen.

Mainitun immateriaalioikeudellisen konseptin vuoksi apurahatutkijan osallistuminen yliopistotutkimukseen edellyttää eräitä sopimusoikeudellisia järjestelyjä. Tärkeällä sijalla ovat liikesalaisuuksia koskevat oikeudet ja velvoitteet. Koska apurahatutkija ei ole palvelus- tai toimeksiantosuhteessa yliopistoon, TyöSopL:n, SopMenL:n (lukuunottamatta ehkä lain yleislauseketta) ja virkamieslainsäädännön salassapitovelvoitteet eivät häntä koske. Hän voi siten vapaasti ilmaista sekä yliopiston että sen asiakkaiden liikesalaisuuksia kolmansille tai käyttää niitä omaksi hyödykseen. Tietovuotojen ja väärinkäytösten estämiseksi apurahatutkija voidaan velvoittaa salassapitoon samalla tavalla kuin yliopiston omat tutkijat.

Toinen piilevä ongelma on yliopiston joutuminen riippuvaiseksi apurahatutkijan patenti- tai tekijänoikeussalkusta. On esiintynyt tapauksia, joissa apurahatutkijalla on ollut tutkimuksessa välttämättä tarvittavaa tausta-aineistoa, mikä ilmeisesti on ollut juuri syynä hänen mukaansa ottamiseensa. Jos ehdoista tällaisen aineiston lisensoimisesta projektin käyttöön ei ole etukäteen sovittu, siitä voidaan joutua neuvottelemaan markkina- tai vielä kovemmallalla hinnalla.

Opiskelijoiden aikaansaamat aineistot

Opiskelijat kuuluvat yliopistolain mukaan hallinnollisesti yliopistoon. Opiskelijalla ei ole tässä ominaisuudessaan työ- tai muutakaan sopimussuhdetta yliopistoon. Suhde on pelkästään hallinnollinen. Hänen aikaansaamiinsa aineistoihin tai opinnäytteeseensä liittyvät oikeudet eivät siirry yliopistolle. Opinnäyte käsitellään ja arvostellaan hallinnollisessa järjestyksessä. Opiskelija voi kuitenkin olla yliopistoon myös työ- tai toimeksiantosuhteessa, jolloin oikeuksien siirtyminen riippuu edellä selostetusta työsuhdekeksintölain tulkinnasta ja työ- tai toimeksiantosopimuksen sisällöstä.

Maksullisen jatko- ja täydennyskoulutuksen opiskelijan voitaneen katsoa olevan sopimussuhteessa yliopistoon. Opetus on tällöin yksityisoikeudellinen suorite (palvelu), jonka sisällöstä, laadusta ja vastaavista seikoista voidaan viime kädessä riidellä käräjäoikeudessa. Siihen voitaneen soveltaa myös kuluttajansuojalakia, joka ei sovellu julkisoikeudelliseen perusopetukseen. Konseptisekaannuksen, yksityis- ja julkisoikeudellisten suoritteiden rajan hämärtyminen, vaara piilee esimerkiksi siinä, että täydennyskoulutuksen kursseja hyväksytään opintoviikkoina virallisiin loppu- tutkintoihin. Täydennyskoulutusopiskelijan aikaansaamien aineistojen oikeuksien siirtyminen yliopistolle on mahdollista vain nimenomaisen sopimusehdon perusteella.

Jos opiskelija ei ole palvelussuhteessa yliopistoon, hänen aikaansaamansa aineistot, tutkimusta tai ei, jäävät hänelle itselleen. Niiden siirtämiseen tarvitaan nimenomainen sopimus. Tämä koskee myös opinnäytteitä. Niihin liittyvät patentit, tekijänoikeudet ja muut immateriaalioikeudet kuuluvat opiskelijalle. Immateriaalioikeuksien omistuksesta on erotettava JulKL:n sääntely opinnäytteiden julkisuudesta, mikä koskee kansalaisten oikeutta saada tietoa tietyistä aineistoista, joihin siis myös opinnäytteet kuuluvat.

Opinnäytetyön rahoituksessa opiskelija saattaa esiintyä yksityisoikeudellisena toimijana. Korvausta vastaan tehtyjen opinnäytteiden osuus on lisääntynyt voimakkaasti. Valtaosa teknillisten korkeakoulujen diplomitoista tehdään yhteistyössä yritysten kanssa. Tilausgradut palvelevat yritysten selvitystenteko- ja tiedontarvetta sekä toimivat rekrytointikeinona.

Tilaustyönä tehtävän opinnäytteen juridisia konsepteja on periaatteessa kolme. Ensimmäisessä yritys antaa lahjoituksen yliopiston tukisäätiölle, joka myöntää vastaavan stipendin opiskelijalle. Toisessa yritys palkkaa opiskelijan taikka teettää opinnäytteen toimeksiantona taikka kolmantana vaihtoehtona antaa toimeksianton yliopistolle esim. osana Tekes-projektia. Ensimmäisessä tapauksessa, ellei muuta ole sovittu, opiskelija omistaa aineistot ja immateriaalioikeudet. Palkkausvaihtoehdossa tuloksiin sovelletaan työsuhdekeksintölakia ja työsuhdetekijänoikeudellisia periaatteita. Toimeksiantotilanteissa oikeudet siirtyvät sovitussa laajuudessa.

Kuten edellä on todettu, on epävarmaa, voidaanko opiskelijatutkijaan soveltaa työsuhdekeksintölain tutkijapoikkeusta. Kielteisessä tapauksessa opiskelijatutkijan aikaansaamat oikeudet siirtyvät työsuhdekeksintölain ja työsuhdetekijänoikeudellisten periaatteiden mukaan työnantajalle eli yliopistolle. Opiskelijatutkijan asema olisi siis päinvastainen kuin varsinaisen tutkijan, jolle oikeudet tuloksiinsa ainakin virkatutkimuksen osalta jäävät.

Työsuhdekeksintölain soveltumiseen liittyy kuitenkin eräs ongelma, joka koskee yleisestikin oikeuksien siirtymistä yliopistolle. Mainitun lain mukaan työnantajalla on oikeus työntekijänsä tekemään keksintöön, jos keksinnön hyödyntäminen kuuluu sen toimialaan. Vakiintuneen tulkinnan mukaan työsuhdekeksintölain toimialan käsitteellä tarkoitetaan sitä alaa, jolla työnantaja tosiasiallisesti toimii eikä esim. yhtiöjärjestyksessä tai lainsäädännössä määriteltyä toimialaa. Yliopiston toimialan määrittäminen työsuhdekeksintölain mielessä on ongelmallista.

Yliopistoja koskevasta lainsäädännöstä käy ilmi, että yliopiston toimiala on opetus ja tutkimus. Lisäksi maksullisena palveluna tehty sopimustutkimus kuuluu nykyisin yliopiston vakiintuneeseen toimialaan ns. kolmantena tehtävänä. Epävarmaa sen sijaan on, voidaanko tilaustutkimuksesta irrallisia ja itsenäisiä kau-

pallisia aktiviteetteja, kuten patenttien ja tekijänoikeuksien lisensointia, pitää yliopiston mukaisena toimintana, vaikka ne ovat lisääntyneet viime aikoina.

Edellä esitetyn mukaisesti voidaan esittää, että opiskelijatutkijan sopimustutkimuksen piirissä aikaansaamat aineistot kuuluvat yliopistolle, koska ne on aikaansaatu yliopiston toimialan piirissä eikä opiskelijatutkija kuulu tutkijapoikkeuksen alaan. Tulkinvaraiseksi kuitenkin jää, missä laajuudessa oikeudet siirtyvät. Työsuhdekeksintölaki soveltuu kuitenkin myös silloin, kun keksintö on syntynyt työntekijälle työssä annetun "tarkemmin määrätyn tehtävän tuloksena". Tällöin ei edellytetä toimialakriteerin täyttymistä. Vaikka määrätty tehtävä soveltuu periaatteessa huonosti vapaan tutkimuksen konseptiin, sen voidaan ajatella soveltuvan sopimustutkimukseen konstruktiona, jossa työnantaja on sopimusveloitteen nojalla antanut opiskelijatutkijalle tietyn tehtävän.

Yliopistot ja tilaajat siirtävät joskus opinnäytteiden oikeuksia itselleen silloinkin, kun opiskelija ei ole palvelussuhteessa. Jos siirto voidaan tulkita puhtaasti yksityisoikeudelliseksi sopimukseksi, joka on syntynyt osapuolten vapaasta tahdosta, sitä on pidettävä pätevänä. Mutta jos julkisoikeudellisesti voidaan arvioida, että opinnäytteen ohjaaja, jonka suhde opiskelijaan on hallinnollinen, painostaa opiskelijaa oikeuksien siirtoon, kyse on moitittavasta käyttäytymisestä, ehkä virka-aseman väärinkäytöstä.

Tilaaja saattaa haluta opinnäytteen salassapidettäväksi tietyksi ajaksi, mikä soveltuu ainakin pitkäkestoisena huonosti akateemiseen maailmaan. Joissakin tapauksissa myös opinnäytteen ohjaajalta on edellytetty salassapitosopimuksen allekirjoittamista. Menettely on julkisoikeudellisesti arveluttava, koska se saattaa haitata ohjaajan virkatehtävien hoitoa.

Sopimustutkimus

Nimensä mukaisesti sopimustutkimusta tehdään sopimuksen perusteella, mikä siis muodollisena kriteerinä erottaa sen vapaasta tutkimuksesta. Yliopiston piirissä, joka yliopistolain mukaan siis kattaa hallinnon, tutkijat, opettajat ja opiskelijat, sopimustutkimusta voidaan tehdä periaatteessa yliopiston, tutkijan tai opiskelijan nimissä. Useimmilla tutkimusalueilla hallinnollinen ohjeisto on vakiinnuttamassa yliopistoa sopimuspuoleksi. Tämän vuoksi tutkijan nimissä tehty sopimus edellyttää, että tutkijan ja yliopiston välillä on lainmukainen järjestely mm. laitteiden, tilojen ja resurssien käytöstä sekä sivutoimiluvasta. Esimerkiksi menettelyä, jossa yritys tilaa yliopistolta tutkimustyön ja tutkijat yrittävät myydä tulokset "toi-

seen kertaan" omissa nimissään, on pidettävä juridisesti tuomittavana, ellei näin nimenomaisesti ole sovittu.

Tutkimussopimukset ovat yleensä yksityisoikeudellisia. Ne voivat olla kahden- tai monenkeskisiä. Yliopistoilla ja yrityksillä on omia sopimusmallejaan, joissa otsikkoina yleisimmin käytetään esim. nimityksiä "Tutkimussopimus", "Tilaustutkimussopimus", "Tilaussopimus", "Rahoitussopimus", "Sopimus", "Alihankintasopimus", "Yhteistyösopimus" sekä englanniksi "Sponsored Research Contract", "Research Contract", "Co-operation Agreement", "Subcontract" ja "Consortium Contract". Omat mallinsa eri versioineen ovat käytössä mm. EU- ja Tekes-projekteissa.

Termillä sopimustutkimus on eräissä maissa tiedepoliittisesti ongelmallinen arvolutaus. Esim. USA:ssa useimmat merkittävät yliopistot, kuten MIT ja Stanford, kieltävät tekevänsä contract researchia ja käyttävät termiä Sponsored Research korostaakseen itsenäisyyttään tieteenharjoittajana ja sopimusjärjestelyn rahoitusluonnetta. Enimmäkseen kysymys on kuitenkin kosmetiikasta. Sikäläiset todelliset sopimukset näyttävät, että käytännössä sponsoroitu tutkimus on pitkälti tilaustutkimusta.

Sanottu osoittaa, että sopimustutkimuksen terminologia ei ole täsmentynyt eikä vakiintunut. Yliopistojen ja yritysten sopimusmallit poikkeavat otsikoltaan ja sisällöltään suurestikin toisistaan. Mutta myös yritysten vakiosopimukset ovat keskenään erilaisia, kuten jossain määrin myös yliopistojen mallit. Lisäksi sopimusmalleja käytetään sattumanvaraisesti, jolloin malli ja haluttu konsepti eivät vastaa toisiaan. Kuten edellä on todettu, tavallista on esim. tilaus- ja alihankintatutkimuksen sekaantuminen.

Käynnissä onkin sopimusmallien taistelu, jota käydään erityisesti yliopistojen ja yritysten välillä mutta myös yritysten kesken. Rintamien lukuisuus on vaatinut laajaa juristien ja tutkimushenkilöstön mobilisaatiota. Taistelun selvin häviöjä on itse järjestelmä eli yliopistotutkimuksen hyödyntäminen, jonka niukkoja resursseja kuluu kiistoihin, joiden syynä ovat osittain väärinkäsitykset ja joiden todellinen intressi on usein vaatimaton.

Tilaustutkimus

Tilaustutkimuksen osapuolia ovat tilaaja, yleensä yritys ja tutkimuksen suorittajana yliopisto. Sopimuksen kohteena on tietty, erikseen määritelty tutkimustyö ja sen tulokset. Kohteeseen voidaan sisällyttää myös tilaajan, yliopiston tai tutkijan tausta-aineistoa eli sellaista teknologiaa tai siihen kohdistuvaa immateriaalioikeutta, joka on aikaansaatu tai hankittu kyseisen tutkimuksen ulkopuolella.

Tilaustutkimuksen tulokset ja niihin kohdistuvat oikeudet luovutetaan säännönmukaisesti pääosin tilaajalle.

Tausta-aineiston ja lähtötietojen käytön osalta tilaustutkimus voidaan jakaa tilaajalähtöiseen tutkimukseen, jossa yksinkertaisimmillaan yritys asettaa yliopiston käyttöön, tutkimuksen tekoa varten, kaiken tarvittavan taustatiedon ja yliopistolähtöiseen tutkimukseen, jossa yliopisto tai tutkija omistaa tarvittavan taustatiedon, jota hyödyntäen ja jonka jatkoksi tutkimus tehdään. Tilaustutkimuksessa saatetaan joutua käyttämään myös kummankin tausta-aineistoa. Erilaiset lähtölanteet heijastuvat monin tavoin sopimuksentekoon erityisesti tulosten omistuksen ja käyttöoikeuksien osalta.

Tilaustutkimuksen tavoitteet ovat juridisesti keskeisiä, jotta tarvittaessa voidaan selvittää, mikä on ollut tilauksen tarkoitus. Tavoitteet voidaan ja joskus pitääkin erottaa tuloksista. Yliopistotutkimuksen luonteeseen kuuluu, että tavoitteita – ainakaan sellaisenaan – ei aina saavuteta. Tulokset voivat silti olla hyviä, jopa parempia kuin tavoitteet, mistä tieteenhistoria tarjoaa hyviä esimerkkejä.

Tilaustutkimuksen tavoitteet ja tarkoitus voidaan sisällyttää sopimukseen. Mallia on otettu angloamerikkalaisista *whereas*-lausekkeista, joita on lyhennetty suomalaisen sopimuskäytäntöön sopivaksi. Tarkoitukselauseketta muotoillessaan osapuolet tulevat itsekkin miettineeksi vielä kerran mitä he sopimukselta haluavat ja mikä on kunkin osapuolen rooli.

Pyrkiminen tavoitteisiin voi oikeudelliselta velvoittavuudeltaan olla kahdenlainen. Yliopisto voi joko sitoutua tekemään parhaansa tai käyttämään ainoastaan kohtuullisia ponnistuksia. Erolla on käytännöllistä merkitystä, viimeistään oikeudenkäynnissä. Edellisen lausekkeen voidaan yleensä katsoa merkitsevän sitä, että yliopisto käyttää alan uusinta tekniikkaa ja menetelmiä sekä korkeatasoisia tutkijaresursseja. Tarvittaessa menetelmät, tekniikat, tietokoneohjelmat ja tutkimusvälineet, jopa tutkijat voidaan yksilöidä sopimuksessa, mikä onkin yleistynyt erityisesti lääketieteen ja tietotekniikan alueilla.

Yliopistotutkimuksen tavoitesidonnaisuuden ogelmallisuutta voidaan havainnollistaa erottamalla ajatuksellisesti, ei omina sopimustyyppinä, tavoite- ja tulostutkimus. Oikeustieteessä tehdään ero sopimuksen tulos- ja toimintavelvoitteen välillä. "Tavoitetutkimuksessa" ostetaan tutkimustyötä ja mahdollisesti saavutettuja tuloksia, "tulostutkimuksessa" taas tietyt tulokset. Tulostutkimus sisältää ilmeisiä eettisiä ja juridisia pulmia. Karkeana esimerkkinä voidaan pitää yhdysvaltalaisen tupakkateollisuuden yrityksiä ostaa itselleen suotuisia tuloksia. Aina "tuloshakuisuus" ei ole näin selvää. Juridisia riskejä edustavat tapaukset, joissa tilaaja on väittänyt tilanneensa yliopistolta tutkimus- ja kehitystyön ja niiden lopputuloksena toimivan laitteen, prosessin tai järjestelmän. Oikeudenkäynteihin

ja riitoihin ovat johtaneet Suomessakin epäselvät sopimukset, joissa sopimuksen tavoitteita, kohdetta ja tuloksia ei ole riittävästi määritelty.

Sitoutuminen tiettyjen tieteellisten tulosten saavuttamiseen sopii tietenkin huonosti tieteen vapauteen ja tutkimusetiikkaan. Samoin kaupallisen toimittajan roolin ottaminen sopimalla toimivien tuotteiden, laitteiden tai prototyyppien valmistamisesta hipoo varsinaista elinkeinotoimintaa ja aiheuttaa yliopistolle kaupallisia ja yksityisoikeudellisia riskejä, jotka viime kädessä ovat veronmaksajien vastuulla. Yliopistotutkimukseen sopivalta vaihtoehdolta näyttäisikin amerikkalainen "as is"-periaate eli tutkimustulokset luovutetaan sellaisina, kuin ne luovutus hetkellä ovat ilman takuuta niiden teknisestä toimivuudesta taikka sopivuudesta tiettyyn kaupalliseen tarkoitukseen.

Rahoitustutkimus

Rahoitustutkimuksen sopijapuolia ovat rahoittaja ja yliopisto. Edellinen sitoutuu rahoittamaan tiettyä yliopistotutkimusta ilman vaatimusta – ainakaan merkittävässä määrin – tulosten omistamisesta. Ehtona voi kylläkin olla ns. kurkistusoikeus eli tietojen saanti ennen muita tai – harvemmin – rinnakkaisoikeusoptio tuloksiin.

Rahoittajana voi olla yksityinen tai julkinen taho. Jälkimmäisistä tärkeimmät ovat EU ja Tekes. Ne myöntävät projektirahoitusta, jonka tuloksista yliopistot raportoivat rahoittajalle, joka ei ota oikeuksia tuloksiin kuin eräissä poikkeustapauksissa, kuten tulosten jättäminen hyödyntämättä tai patentoimatta tietyissä rahoittajan kannalta tärkeissä maissa. Tulosten hyödyntämisestä tehdään projekti-partnereiden kanssa erityiset konsortiosopimukset, joita on käsitelty Tekes- ja EU-projekteja koskevissa jaksoissa. Tässä yhteydessä tarkastellaan yksityisiä rahoittajia, jotka yleensä ovat yrityksiä.

Rahoitussopimuksesta voidaan puhua puhtaimmillaan silloin, kun ulkopuolinen taho haluaa rahoittaa sopimusmuotoisesti tiettyä tutkimusaluetta tai –laitosta vaatimatta tuloksia tai niihin kohdistuvia immateriaalioikeuksia itselleen. Rahoittaja haluaa yksityisoikeudellisin järjestelyin varmistua yleensä siitä, että tutkimusta suunnataan tietyllä tavalla. Sopimusmuoto ja edellä mainittujen vaatimusten ja optioiden mahdollisuus erottaa tämän konseptin puhtaasta lahjoituksesta. Esim. lahjoitusprofessorin osalta sopimusmääräykset nimitettävästä henkilöstä, tutkimuksen suuntaamisesta ja tuloksien omistuksesta olisivatkin juridisesti ja eettisesti arveluttavia.

Rahoitustutkimuksen pääasiallinen ero tilaustutkimukseen on siis se, että tutkimuksen tulokset eivät pääosin siirry rahoittajalle, joka ei yleensä myöskään osal-

listu määrävällä tavalla yksityiskohtaisten tutkimustavoitteiden asettamiseen eikä tutkimuksen organisointiin tai tekemiseen. Rahoitussopimuksilla tyypillisesti korvataan tiettyjä kustannuksia. On tulkinnanvaraista ja yksittäistapauksellisista sopimusehdoista riippuvaa, voidaanko yliopiston sanoa rahoitustutkimuksen osalta myyvän tutkimuspalvelua, mutta määritelmänomaisesti yliopisto ei myy tuloksia ja oikeuksia.

Edellä kuvatun konseptinsa vuoksi rahoitussopimus ei tavallisesti sisällä vaikeita sopimus- tai immateriaalioikeudellisia ongelmia. Keskeisiä sovittavia asioita ovat kustannuselvitysten tekeminen ja tulosten raportointi. Yleensä rahoituksella voidaan kattaa vain tiettyjä kustannuksia, raha on niin sanotusti korvamerkittyä. Eräissä tapauksissa onkin jouduttu selvittämään, kuuluuko jokin kulu rahoituksen piiriin. Rahoitusehdot on toisinaan laadittu väljästi ja tulkinnanvaraisesti. Kiistanalaisia kohtia ovat usein laitteiden hankinnat ja lopullinen omistajuus sekä alihankinnat. Jos asiasta syntyy juridinen erimielisyyys, se ratkaistaan yksityisoikeudellisenä riita- eikä hallintoasiana.

Rahoitus- ja tilaustutkimuksen välimaastossa on sopimustyyppejä, joihin sisältyy piirteitä kummastakin. Kirjo alkaa sopimusehdosta, jonka mukaan kaikki tulokset ovat julkisia eikä niitä saa patentoida. Tällainen vaatimus on usein rahoittavan yrityksen tietoinen valinta, jolla se haluaa estää kilpailijoita patentoimasta tuloksia. Seuraava aste on sopimus, jonka mukaan tulokset ovat julkisia tietyn ajan kuluttua tutkimuksen valmistumisesta. Tällainen kurkistus sopimus antaa rahoittajalle ajallista etumatkaa, mutta ei immateriaalioikeudellista suojaa. Tilaustutkimuksen konseptia lähestyy optiosopimus, jossa rahoittajalle varataan tietyksi ajaksi yksinoikeus valita, ottaako se tulokset käyttöönsä. Optio voi oikeuttaa yksin tai rinnakkaiseen oikeuteen joko vastikkeellisena tai vastikkeetta. Yleensä yksinoikeudesta maksetaan kohtuullinen korvaus.

Yleistyvä rahoitustutkimuksen muoto on yksityisen ja julkisen rahan yhdistelmä. Julkista rahoittajaa edustaa yleensä Tekes, joka myöntää yliopistolle tyypillisesti tavoitetutkimusavustusta, jota yritykset täydentävät omalla rahoituksellaan. Tällä tavalla saatetaan rahoittaa nykyisin jopa kokonaisia yksikköjä yliopistossa. Ongelmaksi ovat muodostuneet sekä yleisesti yritysten oikeudet tutkimustuloksiin että erityisesti yritysten keskinäiset suhteet tulosten lunastusten ja käyttöoikeuksien suhteen.

Viime vuosina on Suomessakin esiintynyt amerikkalaistyyllisiä tutkimuksen sponsorointisopimuksia. Sponsorointisopimusten sponsori ei halua tutkimustuloksiin oikeuksia, vaan näkyvyyttä (branding) rahoittajana. Käytäntöjen kirjo on laaja alkaen tietokoneiden lahjoituksista sponsored by se ja se- tyyppisiin yritystutkimuksiin. Sponsorointiin saattaa liittyä tutkimuseettisiä ja tulosten uskottavuutta koskettavia ongelmia. Sopimukset muotoillaan yleensä siten, että ne eivät ensisilmäyksellä näyttäisi

loukkaavan tutkimuksen tai tiedonvälityksen vapautta. Tarkemmassa katsannossa ongelmia voi löytyä. Sponsorointiin liittyy aina myös kaupallisia tavoitteita. Kuu-luisa esimerkki on Yhdysvalloista, jossa teleoperaattori lahjoitti suurelle yliopistolle tietokoneet ja ilmaista tietokoneaikaa ilmeisenä tarkoituksenaan sitoa laitos asi-akkaakseen. Myöhemmin puhelinlaskut nousivat niin huimiksi, että lukukausimak-suja oli nostettava.

Sponsoroinnissa yritys tai julkisorganisaatio haluaa näkyvyyttä tutkimuksen rahoittajana. Referenssioikeuden rahoittaja taas tarvitsee voidakseen kertoa mark-kinoille, että tutkimuksen on tehnyt tietty yliopisto, jolloin tulosten koetaan olevan luotettavampia ja "virallisia". Hallinto-oikeudellisesti yliopistotutkimuksen tulee olla puolueetonta ja tietyt kriteerit täyttävää viranomaistoimintaa, josta ei sopimuksilla voi poiketa. Vakiintuneen käytännön mukaisesti yliopistolla lienee sopimusoikeudellinen toimivalta harkita, myöntääkö se yritykselle referenssioike-uden. Useimmiten kanta on suoraan kielteinen tai yksittäistapauksellisesta suos-tumuksesta riippuvainen. Juridisesti referenssi ei ole pelkkä makuasia, sillä muo-toilusta riippuen se voi aiheuttaa yliopistolle vastuuta kaupallisesta toiminnasta, jossa se ei ole itse mukana.

Alihankintatutkimus

Alihankinta ei valitettavasti ole tarkka juridinen käsite. Sitä käytetään otsikkona monenlaisille sopimusjärjestelyille, joista osa ei vastaa termin tavanomaista mer-kitystä. Vaarana on, että ajaudutaan vaihtoehtoon, jota kumpikaan, tai ainakaan toinen sopijapuoli ei halunnut. Riski piilee erityisesti tutkimustuloksia koskevien oikeuksien jaossa.

Yleisimmin alihankintaa pidetään keinona teettää sisäiseen toimintaan, kuten tuotantoon tai tuotekehitykseen, tai ulkopuolisiin projektivoitteisiin liittyviä tehtäviä ulkopuolisella. Syynä on usein joko resurssipula tai tietyn osaamisen puute. Juuri alihankkijan mieltämisestä vararesurssina oman osaamisen täydentä-misessä ja suhdannevaihteluiden tasaamisessa johtuu, että perinteisesti alihankki-jalle ei jätetä oikeuksia aikaansaamiinsa tuloksiin. Näin kategorinen alihankinta-käsitys soveltuu huonosti yliopistotutkimukseen, jossa ei koskaan aloiteta tyhjästä eikä päädytä lopputuotteeseen.

Yliopistotutkimuksella onkin vaikeuksia sopeutua alihankintakäytäntöihin. Ne juontuvat jo yliopiston asemasta ja tehtävästä. Jos esimerkiksi alihankintaan sisältyy opinnäyte tai sen osia, mikä ei ole harvinaista, on huolehdittava opiskeli-jan oikeusturvasta saada opinnäyte tarkastetuksi ja julkaistuksi. Jos alihankinnan tuloksiin sisällytetään yliopiston tausta-aineistoa, nousee esille kysymys mahdol-lisuudesta käyttää sitä muussakin tutkimuksessa.

Yllättävää kyllä yliopistotutkimuksessa alihankkijaksi voi joutua myös sattumalta. Hyvän esimerkin tarjoavat EU:n tutkimusprojektit, joissa alihankkijaksi voi joutua esim. komission määrärahatilanteen, edustamansa maan tai jopa pärstäkertoimen perusteella. Joku voi myös haluta alihankkijaksi. Jos ei tarvitse oikeuksia tuloksiin, haluaa välttää tiettyjä vastuita ja saada EU-projektissa täyden rahoituksen, on alihankkijan rooli juuri se oikea.

Eräät yritykset ovat käyttäneet alihankintakonseptia kaikessa tutkimusyhteistyössään yliopistojen kanssa, mikä ilmeisesti kuvastaa erästä yritysten perinteistä suhtautumistapaa yliopistotutkimukseen. Osittain kysymys lienee myös neuvottelutaktiikasta. Oikeuksien siirrosta on helpompi neuvotella alihankinnan kuin tilaustutkimuksen nimikkeellä.

Yliopistotutkimuksessa esiintyy tyypillisesti seuraavia alihankintatilanteita:

- Yritys teettää osan Tekes-projektinsa tutkimustyöstä yliopistolla, jolloin tavallisesti yrityksen omarahoitusosuus on 50% ja yliopiston periaatteessa 0%.
- Yritys tilaa alihankintaa yliopistolta monenkeskiseen projektiinsa, jota ei ole julkisesti tuettu.
- Yritys ostaa alihankintatutkimusta omarahoitteiseen, sisäiseen tuotekehitysprojektiinsa.

Alihankintaa käytetään siis yleensä projektimuotoisessa yliopistotutkimuksessa, joka on voimakkaasti lisääntymässä.

Yliopistotutkimuksessa alihankinta soveltuu myös tilanteisiin, joissa yliopisto ulkoistaa osan suoritusvelvollisuuttaan. Sopimuksellinen kokonaiskuvio on yleensä se, että yliopisto on tehnyt tutkimussopimuksen, jonka tehtävistä osa teetetään alihankkijalla. Alihankkijan käyttämiseen tarvitaan aina tilaajan suostumus sekä sopimukselliset järjestelyt, joilla taataan erityisesti se, että tilaajan liikesalaisuudet eivät vuoda ulkopuolisille.

Alihankintaa käytetään myös monenkeskisissä tutkimusprojekteissa. Niissähän ei ole selkeitä tilaaja- ja toimittajasuhteita, vaan kaikki ovat tutkimuksen suorittajan roolissa. Osapuolet ovat konsortiosopimuksen kautta monenkeskisessä sopimussuhteessa toisiinsa. Yksi partnereista vastaa yleensä projektin johtamis-, hallinto- ja tutkimuksellisesta yhteensovittamisesta koordinaattorina, mikä saattaa olla tällaisen koordinaattoriksi kutsutun osapuolen ainoakin rooli.

Koska kaikki ovat sopimussuhteessa keskenään, tarvitaan alihankintaan kaikkien sopijapuolten suostumus. Lupa voidaan sisällyttää projektia koskevaan sopimukseen, muuten se on hankittava kussakin yksittäistapauksessa erikseen. On mahdollista, että suostumus voidaan katsoa annetuksi konkludenttisesti esim. sillä perusteella, että maininta alihankinnasta on ollut esillä projektin valmistelu-

asiakirjoissa eikä sitä ole vastustettu. Hiljaiseen sopimukseen ei kuitenkaan voi yliopistotutkimuksessa luottaa, koska juridinen lähtökohta on se, että vaativia, ammatillisesti korkeatasoisia ja luottamusta edellyttäviä tehtäviä ei voida siirtää kolmannelle kuin nimenomaisen, etukäteisen ja mielellään kirjallisen suostumuksen perusteella.

Sopimuksellisesti projektin alihankinta voidaan toteuttaa kahdella tavalla. Alihankkija voi olla sopimussuhteessa joko yhteen tai kaikkiin partnereihin. Jälkimmäisen vaihtoehdon etuna on se, että alihankkijan työn tulokset ja niihin liittyvät immateriaalioikeudet siirtyvät automaattisesti sopimusteitse kaikille partnereille sekä se, että jokaisella partnerilla on periaatteessa, projektin sopimuksesta riippuen, mahdollisuus haastaa alihankkija sopimusrikkomuksesta oikeuteen. Haittana on se, että alihankkijan työn ohjaus ja valvonta saattaa puuroutua kaikkien osallistuesssa siihen.

Oikeuksien siirtosopimuksia, joita yliopisto tekee projektissa työskentelevän henkilöstönsä kanssa, ei voi juridisesti pitää alihankintana. Kyse ei olepuhtaasti kolmannelle osapuolelta, vaan palvelussuhteessa yliopistoon olevasta henkilöstä. Sen sijaan yliopiston opiskelijaa voidaan käyttää alihankkijana, ellei hän samaan aikaan ole työsuhteessa yliopistoon. Henkilö ei voi olla samaan aikaan projektin tutkijana ja myymässä aikaansaamiensa tuloksia alihankintana projektille. Vastavasti, jos alihankinta aiotaan teettää yhtiöllä, jota tutkija omistaa tai hallitsee tai josta hänelle voi olla odotettavissa taloudellista tai muuta hyötyä, on alihankintaa valmisteltaessa ja neuvoteltaessa otettava huomioon hallintomenettelylain jäävyyttä ja hyvää hallintotapaa koskevat säännökset.

Opiskelijalla on kaksoisrooli, jos hän tekee opinnäytettä ja on hankkeessa myös palkattuna tutkijana. Tällöin on erotettava opiskelijan julkisoikeudellinen asema ja opinnäytteen hallinnollinen käsittely opiskelijatutkijan palvelussuhteen ehtojen täyttämistä. Vastavasti olisi pystyttävä erottamaan opinnäyte alihankintatutkimuksen tuloksista. Keskeistä on, että yliopiston salassapidettävä tieto ja sen asiakkaan liikesalaisuudet eivät julkistu opinnäytteen myötä.

Tärkeä näkökohta on myös akateemisen meritoitumisen tarve. Yliopistotutkijoille on tärkeää, että heidän oikeutensa keksijänä ja tekijänä tunnustetaan. Kyse ei tällöin ole taloudellisista, vaan laajasti ymmärtäen ns. moraalisisista oikeuksista eli lähinnä siitä, että tutkijat mainitaan teosten ja keksintöjen yhteydessä asianmukaisella tavalla.

Tekes-projektit

Yliopistotutkimusta tehdään kahdenlaisissa Tekes-hankkeissa, yritys- ja tavoite- tutkimusprojekteissa. Edellisissä yliopisto on yleensä tilaustutkimuksen toteuttaja tai alihankkija, joita konsepteja käsiteltiin edellä. Tavoitetutkimusprojekteissa puolestaan on sekä rahoitus- että tilaustutkimuksen piirteitä. Niissä tuensaajana on yliopisto, joka sitoutuu suorittamaan tietyn tutkimuksen tai selvityksen. Tekes on siis pääasiallinen rahoittaja ja yliopisto pääasiallinen tutkimuksen suorittaja.

Yritykset ovat tavoitetutkimusprojekteissa usein osarahoittajia, jotka vastaavat yhteensä n. 10 – 40% osuudesta hankkeen kustannuksista. Yrityksen rooliin voi rahoituksen lisäksi kuulua osallistuminen tutkimustyöhön. Usein ne luovuttavat projektin käyttöön tausta-aineistoaan. Yritysten mukanaolo lisää Tekesin näkemyksen mukaan projektin teollista relevanssia eli tulosten hyödynnettävyyttä. Sopimus- käytännössä yrityksiä kutsutaan tämän mukaisesti teollisiksi osapuoliksi.

Tekes-projekteja organisoidaan myös teknologiaohjelmiksi, joiden tavoitteena on kehittää yliopistojen, tutkimuslaitosten ja yritysten laajana yhteistyönä tuotteita, tuotantoprosesseja, palveluita ja sovelluksia, jotka olisivat kansainvälisesti huipputasoisia. Ohjelma koostuu tällöin projekteista periaatteessa samaan tapaan kuin EU-ohjelmissa. Päinvastoin kuin EU:n tutkimusohjelmissa Tekesin ohjelmissa osallistujien oikeudet ja velvoitteet eivät yleensä ulotu heidän oman projektinsa ulkopuolelle. Toisin sanoen tietyn projektin osapuolella ei ole oikeutta saada käyttöönsä ohjelman muiden projektien tuloksia eikä myöskään velvollisuutta luovuttaa omia tuloksiaan muille projekteille. Sen sijaan ohjelman johtoryhmässä käsitellään yleisellä tasolla projektien tuloksia koskevia tietoja.

Tekes-projektin perussopimussuhde on Tekesin ja yliopiston välillä. Sitä voidaan pitää rahoitussopimuksena. Sen lisäksi tehdään yleensä yliopiston ja yritysten välillä ns. hyödyntämis- tai konsortiosopimus, jossa sovitaan ennen muuta projektin tulosten omistus- ja käyttöoikeuksista. Siinä puolestaan on sekä tilaus- että rahoitussopimuksen piirteitä. Kokonaiskuvio voidaan kiteyttää siten, että Tekes rahoittaa, yritykset sekä rahoittavat että saavat oikeuksia tuloksiin ja saattavat osallistua tutkimustyöhön. Käytännössä siis yliopiston tutkijat tekevät pääasiallisen tutkimustyön ja ovat siten alkuperäisiä tulosoikeuksien omistajia.

Juridisten konseptien sekaantuminen on näkynyt valitettavan usein Tekes-projektien sopimusrakenteessa ja käytännöissä. Sopimuskäytäntöjen selkiyttämiseksi ja yhdenmukaistamiseksi Tekes valmistelee parhaillaan uusia sopimusmalleja, joista ilmeisesti tulee valinnaisia eli niitä käytetään elleivät osapuolet sovi muusta. Tämä esitys perustuu nykyisiin hyödyntämissopimusmalleihin. Tämänhetkisen tiedon perusteella on ilmeistä, että seuraavassa esille otetut kysymykset eivät merkittävästi muutu uudessa mallisopimuksessa.

Tulosten määrittely

Tuloksiksi katsotaan hyödyntämissopimusten mukaan patenttioikeudelliset keksinnöt, tekijänoikeudelliset teokset ja muut aineistot, tietotaito sekä teollinen, taloudellinen ja tieteellinen data ja informaatio. Tuloksina pidetään myös raportteja, joissa tuloksia kuvataan ja selostetaan.

Tulosten määrittelyn keskeiseksi ongelmaksi on käytännössä osoittautunut rajanveto siitä, onko tietty tulos aikaansaatu juuri tietyssä projektissa. Projektin tutkijoilla on yleensä osaamista, tietoa, opittua tietoa (residual information) tai immateriaalioikeuksia tutkimuksen alueelta. Juuri tällaisen erityisasiantuntemuksen vuoksi heidät on tavallisesti projektiin palkattu. Yliopistolla saattaa vastaavasti olla siirrettyjä oikeuksia, jotka ovat lähellä tuloksia. Myös yrityksillä on todennäköisesti projektin alaan liittyvää tietotaitoa ja immateriaalioikeuksia, joiden edelleen kehittämiseksi ne ovat mukana. Rahan lisäksi yritykset antavat usein projekteille myös tietoja, jotka helpottavat työtä. Projektin ulkopuoliset tausta-aineistot saattavat siten tahallisesti tai tahattomasti muuntua projektin tuloksiksi.

Tulos- ja tausta-aineiston rajanveto voidaan periaatteessa usein tehdä määrittelemällä, milloin kyseinen aineisto on aikaansaatu. Tämän osoittaminen on kuitenkin käytännössä vaikeata. Suomessa ei vielä kukaan riittävästi pidetä laboratorio- tai vastaavia päiväkirjoja, joista tulosten syntyhistoria selviäisi. Kun lisäksi tutkiminen ja kehittäminen on kumulatiivista, on vaikea arvioida, milloin tietty tulos on juridisesti "valmistunut".

Projektsuunnitelmassa tulokset ja tavoitteet tulisi kuvata mahdollisimman selkeästi. Hyödyntämistä juridisesti estävien tai sitä edesauttavien tausta-aineistojen olemassaolo olisi selvitettävä ennen projektin alkua. On hyvien pelisääntöjen mukaista, että tutkijat ja yliopisto jo tässä vaiheessa ilmoittavat, onko niillä sellaista tausta-aineistoa, jonka käyttämisestä projektissa ja sen jälkeisessä hyödyntämisessä tulisi neuvotella osapuolten kesken.

Yritysten kannalta pelottavinta on, jos projektin tuloksia ei voi käyttää senvuoksi, että tutkijalla tai muulla taholla on ns. estävä patenti tai tekijänoikeus. On tapauksia, joissa tutkijat ovat tarkoituksellisesti kehittäneet teknologiaa omien patenttisalkkujensa suuntaan. Immateriaalioikeuksien taloudellisen merkityksen kasvaessa ja ohjelmisto- ja liiketoimintapatenttien mahdollisesti lisääntyessä tällaisia miinakenttiä saattaa todella muodostua.

Tulosten omistaminen

Yhteishankkeiden hyödyntämissopimuksen vakiolausekkeen mukaan "omistusoikeus tulosaineistoon kuuluu sille projektiosapuolelle, joka on sen luonut, keksinyt tai laatinut". Periaate vastaa perinteistä teknologian kehittämissopimusten käytäntöä kuten myös immateriaalioikeuksien lainsäädännöllistä lähtökohtaa: se omistaa, joka aikaansaa. Modernimpi ja erityisesti Yhdysvalloissa julkisesti tuettujen hankkeiden osalta yleistävä suuntaus on jakaa omistusoikeudet. Se voidaan tehdä esim. osallistujien toimialojen, teknologia-alustojen taikka territorioiden mukaan. Järjestely saattaa edellyttää monimutkaista oikeuksien siirto- ja lisensiointiketjua.

Edelleen saman ehdon mukaan "omistusoikeus tarkoittaa esineoikeuden lisäksi patentteja, tekijänoikeutta ja muita immateriaalioikeuksia." Tuloksen voi siis "omistaa" vain silloin, kun se ylittää immateriaalioikeudelliseen suojatasoon eli keksinnöllisyysvaatimukseen tai teostasoon. Muuta aineistoa, kuten tietotaitoa, dataa ja informaatiota ei juridisesti sanan varsinaisessa merkityksessä voi omistaa. Ne voivat kuitenkin saada suojaa tietokantana tai luettelona. "Esineoikeus" tarkoittaa omistusoikeutta fyysisiin kappaleisiin, joita yliopistotutkimuksessa ovat esim. biomateriaalit.

Kuten jo aikaisemmin on todettu, immateriaalioikeudellisen lainsäädännön lähtökohta on se, että oikeudet syntyvät luonnolliselle henkilölle. Tekes-projekteissa alkuperäisiä tulosten omistajia eli keksijöitä ja tekijöitä ovat yliopisto- tai yritystutkijat. Alkuperäisten oikeuksien omistajuuden arviointi on tuottanut viime aikoina ongelmia Tekes-projekteissa. Eräs syy on se, että tavoitetutkimusprojektit toteutetaan tiimityönä, jolloin yksittäisen tutkijan työpanoksen immateriaalioikeudellinen arviointi vaikeutuu. Toiseksi yliopisto- ja yritystutkijoilla saattaa olla erilainen käsitys projektin syntyhistoriasta. Kolmanneksi työtä ohjaa ja valvoo usein professori, jonka panos projektin työhön saattaa olla pelkästään hallinnollinen tai hallinnollis-keksinnöllinen.

Yliopistojen ja yritysten tutkijoilta ei voi edellyttää, että he pystyisivät juridisesti määrittelemään, keitä on kulloinkin pidettävä keksijöinä taikka tekijöinä. Kiistatilanteessa tekijyyden ja keksijyyden ratkaiseminen edellyttää oikeudellista asiantuntemusta. Viime kädessä sen tekevät tuomioistuimet, patenti- ja rekisterihallitus (PRH) ja tekijänoikeusneuvosto (TN). PRH käsittelee "ensimmäisenä asteena" väitteitä ja muistutuksia oikeuksista keksintöihin. Jos ne osoittautuvat mutkikkaita, virasto tavallisesti osoittaa ne riideltäväksi käräjäoikeuteen. TN:lta voi pyytää lausuntoa tekijänoikeuslain soveltamisesta, jollainen on myös kysymys (yhteis)tekijyydestä.

Hyvää käytäntöä on, että asiasta sovitaan tutkijoiden kesken tavalla, joka vastaa kohtuudella kunkin tutkimusalueen hyvää eettistä käytäntöä. On tärkeätä,

että erilaiset riippuvuussuhteet, kuten esimies- tai rahoittaja-asema eivät vaikuta sopimiseen. Sopimista helpottaa tutkimustyön dokumentointi.

Tekes-projektissa sopijapuolia ovat Tekes, yliopisto ja mahdolliset yritykset. Tutkija, oikeuksien alkuperäinen omistaja ei sen sijaan ole sopijapuoli. Tulosten saaminen sopijapuolten käyttöön edellyttää siten oikeuksien siirtosopimusta. Se voidaan solmia yliopiston ja tutkijan mutta myös tutkijan ja asianomaisten rahoittajayritysten kesken. Kolmas menettelytapa on se, että tutkija allekirjoittamalla hyödyntämissopimuksen sitoutuu siinä edellytettäviin oikeuksien siirtoihin. Juridinen lisäedellytys tällöin on, että tutkija on lukenut ja ymmärtänyt sopimuksen.

Viime kädessä vastuu oikeuksien siirrosta on yliopistolla. Jos tutkija ei suostu siirtoon, voivat muut osapuolet kohdistaa yliopistoon vaateita sopimusrikkomuksen perusteella. Tällaisia vaatimuksia on todella esitetty. Jotkut niistä ovat tätä kirjoitettaessa johtamassa oikeudenkäyntiin. Yliopiston yksityisoikeudellisen sopimusvastuun lisäksi häiriötä joudutaan tarkastelemaan hallinto-oikeudellisesti eli kysymyksenä siitä, kenen yksittäisen virkamiehen laiminlyönnistä mahdollisesti on kyse.

Perinteisesti on ajateltu, että työsuhdekeksintölain tutkijapoikkeusta ja vastaavia tekijänoikeuseriaatteita tulkitaan siten, että Tekes-projektissakin oikeudet siirtyvät tutkijalta yliopistolle vain nimenomaisella siirtosopimuksella. Tällöin oletetaan, että tutkimustyö on Tekes-projektissa samalla tavalla itsenäistä ja vapaata kuin lainsäätäjällä on alunperin tarkoittanut.

Toisaalta voidaan myös väittää, että nykyiset rahoitus- ja tutkimuksen ohjausolosuhteet eivät vastaa alkuperäistä vapaan tutkimuksen mallia vaan tutkija tulee tavallaan "katettuun pöytään", mikä vähentää tutkimuksen itsenäisyyttä. Lisäksi voidaan esittää, että tutkija on hiljaisesti hyväksynyt oikeuksien siirron osallistuessaan Tekes-projektiin, jonka vakiokäytännöksi hän siirron tietää. Tutkija on saatettu palkata juuri Tekes-projektin vuoksi ja ajaksi. Hän on saattanut osallistua projektin valmisteluun yritysten ja Tekesin edustajien kanssa, jolloin projektin tavoitteet, menettelytavat ja sopimukset on käyty läpi.

Viimeksi esitettyihin argumentteihin, oikeuksien tutkijapoikkeuksen soveltumattomuuteen ja hiljaiseen siirtymiseen, on suhtauduttava varauksellisesti. Immateriaalioikeuksia koskeva oikeuskirjallisuus ja -käytäntö osoittavat, että oikeuksien alkuperäisen omistajan asema on vahva. Tämän vuoksi sopimusoikeudellinen oletama on, että mikään immateriaalioikeus tai sen osa ei ole siirtynyt, ellei näin ole nimenomaisesti ja todistetusti sovittu. Todistustaakka on sillä, joka väittää siirron tapahtuneen. Ellei siirtoa voi osoittaa vakiintuneeksi käytännöksi, saattaa tulkinta hiljaisesta siirtymisestä kaatua tähän.

Sen sijaan väitetä tutkijapoikkeuksen soveltumattomuudesta on vaikeampi torjua. Ulkopuolelta rahoitettua projektimuotoista yliopistotutkimusta ei työsuhdekeksintölakia säädettyäessä 1960-luvulla juurikaan ollut, joten voidaan sanoa, että kyseessä on tältä osin normiaukko. Lisäksi voitaneen monien Tekes- projektien osalta väittää, että tutkimustyön itsenäisyys ei yllä lain edellyttämälle tasolle. Juridinen arviointi on kuitenkin tehtävä yksittäistapauksellisesti.

Tutkijan ja yliopiston välillä siirrettävien oikeuksien kestosta ja laajuudesta voidaan sopia monella tavalla. Minimivaatimus on, että siirretyt oikeudet kattavat ne velvoitteet, joihin yliopisto on sitoutunut sopimuskumppaneitaan kohtaan. Tutkijan ja yliopiston välillä voidaan siis siirtää kaikki tai vain tietyt, kunkin projektin edellyttämät oikeudet. Kokonaisluovutukseen voidaan sisällyttää optio, jonka mukaan käyttämättömät tai "liikaa" siirretyt oikeudet luovutetaan takaisin ao. tutkijalle.

Käyttöoikeudet

Käyttöoikeus tarkoittaa mahdollisuutta hyödyntää toisen omistamaa tai hallitsemaa immateriaalioikeutta tai aineistoa. Tekes-projekteissa omistusoikeus usein jää yliopistolle tai tutkijalle ja yrityksille luovutetaan käyttöoikeus. Julkista tukea koskevista ja kilpailuoikeudellisista periaatteista johtuen käyttöoikeus luovutetaan Tekes-projekteissa yleensä rinnakkaisena. Käyttöoikeus voi kohdistua sekä projektin immateriaalioikeudellisesti suojattuun tai suojattavissa olevaan osaan, sekä aineistoon, joka ei yllä teos- tai keksinnöllisyystasoon. Viimeksimainittua voi olla esim. data, informaatio, taitotieto ja erilainen biomateriaali.

Käyttöoikeuden sisällöksi sovitaan yleensä "oikeus käyttää tuloksia omissa normaalissa liiketoiminnassa" tai "tuotekehityksessä". Normaalin liiketoiminnan rajat eivät aina ole helposti osoitettavissa. Sanonnalla voidaan viitata yhtiön viralliseen, kaupparekisteristä näkyvään toimialaan taikka tosiasialliseen toimintaan, joka yleensä on virallista suppeampaa. Ei ole myöskään selvää, minkä ajankohdan liiketoimintaa tarkoitetaan. Teknologia liiketoiminta saattaa vaatia nopeita suunnanmuutoksia ja yritysjärjestelyjä, jolloin parivuotisen Tekes-projektin alussa kumppaneita olleet yritykset saattavat sen lopussa olla kilpailijoita. Kumpi liiketoiminta tällöin on "normaalia", uusi vai vanha?

Juridisesti selkeämpää olisi olla kytkemättä käyttöoikeutta liiketoiminnan jonkinhetkiseen sisältöön. Se on myös sikäli tarpeetonta, että projektin tulokset ovat hyvin harvoin sellaisenaan hyödynnettävissä. Tavoitetutkimuksen tulosten kuuluukin olla vielä kaukana markkinoista. Tarkoitus on, että niiden perusteella sopijapuolet omalla tahollaan kehittävät tuloksia tuotteiksi.

Ehto, joka antaa oikeuden käyttää tuloksia tutkimukseen ja tuotekehitykseen, estää tulosten myynnin ja lisensioinnin sellaisenaan. Rajan vetäminen on kuitenkin tässäkin vaikeata: kuinka paljon edellytetään jatkokehitystä ennenkuin voidaan puhua omasta tuotteesta? Tekijänoikeudellinen vastaus esimerkiksi kuuluu, että niin pitkälle kun voidaan puhua uudesta itsenäisestä teoksesta eikä muunnelmasta. Patenttioikeudellisesti taas pitäisi yltää uuteen keksintöön. Sanamuoto ei sopimus-oikeudellisesti välttämättä edellyttäne teostason tai keksinnöllisyysvaatimuksen täyttymistä. Mutta jos sopijapuolten välille syntyy kiista siitä, ketä on pidettävä tietyn tuloksen ja sen jatkokehityksen omistajana, asia arvioidaan selkeän sopimusehdon puuttuessa immateriaalioikeudellisen lainsäädännön perusteella.

Pelkkä käyttöoikeus tulokseen ei aina mahdollista sen tehokasta hyödyntämistä, vaan lisäksi saatetaan tarvita lisenssi tuloksen tausta-aineistoon. Yksinkertaisimmillaan tarkistetaan, onko sopijapuolilla tausta-aineistoa, jota tulosten hyödyntäminen edellyttää ja neuvotellaan tarvittavat lisenssit. Monimutkaisimmillaan rahoittajayritykset ovat tuoneet omia sisäisiä kehityshankkeitaan osaksi Tekes-projektia ja edellyttävät niiden juridista tai tosiasiallista erillään pitämistä tuloksista. Juridisena keinona voidaan pitää salassapitoa, mikä sopii kuitenkin huonohkosti tavoitetutkimusprojekteihin, joissa korkea tukiprosentti edellyttää tulosten laajaa julkistamista. Monenkeskisen, osittain luottamuksellista aineistoa sisältävän tutkimusprojektin salassapitosäätelystä tulee myös miltei väistämättä monimutkainen. Erityisesti yritysten aineistoihin kohdistuvat yliopistotutkijoiden tekemät parannusehdotukset ja lisäykset sekä heidän hankkimansa ns. jäännöstieto ovat uusia juridisia haasteita, joihin ratkaisuja ollaan vasta miettimässä.

Tulosten julkisuus

Tekes rahoittaa yliopistotutkimusta useimmiten 50-100 %:sti. Korkea tukiprosentti tuo projektit eräiden julkista tukea ja kilpailupolitiikkaa koskevien sääntelyiden piiriin. Niiden sisältö on yksinkertaistaen se, että mitä suurempi on julkinen tuki, sitä julkisempia pitäisi tulosten olla. Immateriaalioikeuksien osalta suhtaudutaan vastaavasti prosentin noustessa yhä torjuvammin siihen, että joku sopijapuoli saisi yksinoikeuden tuloksiin.

Tekesin käyttämän terminologian ja sopimusehtojen mukaan tulokset ovat "yleisellä tasolla" julkisia. Ne tulevat julkisiksi projektin päättymisen jälkeen. Vallitsevan käytännön mukaan yleinen taso tarkoittaa lähinnä raporttia, joka toimitetaan Tekesille. Raportti ja tulokset ovat juridisesti eri asioita. Edellä esitetyn määritelmän mukaan tulokset tarkoittavat projektissa aikaansaatuja dataa, informaatiota, tietotaitoa ja niihin kohdistuvia immateriaalioikeuksia. Raportti kuvaa ja selostaa näitä tuloksia.

Kaikkia tuloksia ei raporttiin välttämättä sisällytetä. Hyödyntämissopimuksessa osapuolet yleensä sopivat, että immateriaalioikeudellisesti suojattavaa, erityisesti patentoitavaa aineistoa ei julkaista ennen kuin osapuolten halukkuus suojaamiseen on selvitetty. Ei ole harvinaista, että tuloksia sisällytetään opinnäytteeseen. Sopimusoikeudellisesti se on mahdollista hyödyntämissopimuksen puitteissa, kunhan suojattavissa olevaa tulosaineistoa tai muiden osapuolten liikesalaisuuksia ei ilmaista.

Tieteellisen julkaisun laatiminen projektin tuloksista saattaa edellyttää sopijapuolten suostumusta patentoinnin ja liikesalaisuussuojan huomioonottamiseksi. Suostumus hankitaan tyyppillisesti lähettämällä artikkeliluonnos sopijapuolille, joilla on oikeus perustellusta syystä siirtää julkaisemista tietyksi ajaksi. Jos osapuoli ei tietyssä ajassa reagoi, suostumus katsotaan saaduksi.

EU-projektit

Sopimusrakenne

EU-projektin perussopimussuhde on ns. komissiosopimus, joka solmitaan kunkin osapuolen ja komission välillä. Komissiosopimus on kahdenvälinen sopimus, partnerit eivät sen perusteella ole sopimussuhteessa toisiinsa, vaikka ne allekirjoittavatkin saman sopimusasiakirjan. Komissiosopimuksen ehdoista osa on sopimuksenvaraisia ja osa pakottavia. Rajankäynti on eräissä tapauksissa tulkinnanvarainen. Tulosten hyödyntämistä koskevat ehdot ovat pakottavia minimisääntöjä eli ainakin niiden tasoiset käyttöoikeudet on kumppaneille luovutettava. Laajemmista oikeuksista voidaan sopia erikseen.

Komissiosopimuksen osapuolena on yliopisto eikä tutkija. Sopimuksen oikeudet ja velvollisuudet kuuluvat siten yliopistolle. Hallinto-oikeudellisesti lienee selvää, että yksittäisellä tutkijalla ei esimerkiksi ole oikeutta lähettää yliopiston nimissä projektiehdotusta komissioon. Projektiehdotuksen valmistelun aloittamisesta tehdään päätös yliopiston työjärjestyksen tai vastaavan määräyksen mukaisesti. Sopimusta koskevissa neuvotteluissa on toimittava yliopiston intressien mukaisesti. Sopimukset allekirjoittaa yliopiston edustaja, joka määräytyy yliopiston toimivaltaa koskevien säännösten mukaan. Maksuliikenne, tilitykset ja raportointi hoidetaan yliopiston nimissä ja toimesta. Kantajana ja vastaajana sopimusta koskevissa asioissa on yliopisto. Tosiasialliset menettelytavat ja käytännöt poikkeavat toisinaan edellä sanotusta.

EU-projektin osapuolena voi olla useassa eri roolissa. Vaihtoehdot nyt meneillään olevassa viidennessä puiteohjelmassa ovat Principal Contractor (PC), Assistant

Contractor (AC) ja Subcontractor (SC), jotka poikkeavat toisistaan erityisesti hyödyntämisoikeuksien suhteen. PC:llä on laajat oikeudet, AC:llä rajoitetut ja alihankkijalla vain sellaiset oikeudet, jotka se onnistuu kulloinkin neuvottelemaan. Alihankkija ei kuulu minimisuojan piiriin.

Yliopistoille on perinteisesti tarjottu AC: n tai alihankkijan asemaa. Perusteluna on esitetty, että yliopistolle ei kuulu tulosten kaupallinen hyödyntäminen ja että niiden luonnollinen tehtävä tutkimuksen suorittaminen. Viidennessä puiteohjelmassa yliopistoja on kuitenkin yhä selvemmin kohdeltu tässä suhteessa samalla tavalla kuin muita sopijapuolia.

Osapuolet voivat laatia komissiosopimusta täsmentävän ja täydentävän konsortiosopimuksen. Se luo sopimussuhteen eli oikeuksia ja velvoitteita osapuolten välille, jotka voivat täten haastaa toisensa tarvittaessa vaikka oikeuteen. Komissiosopimuksen perusteella sitä ei voi tehdä, koska sopimussuhdetta ei osapuolten välillä ole. Sopimuksen keskeistä sisältöä ovat hyödyntämistä koskevat ehdot. Konsortiosopimukset perustuvat useimmiten ns. EITIRT- malliin, jonka ovat laatineet Euroopan johtavat elektroniikka- ja teleyritykset. Viidettä puiteohjelmaa koskevan mallin valmisteluun osallistuivat myös eurooppalaisten yliopistojen ja tutkimuslaitosten edustajat.

Konsortiosopimuksessa säännellään keskeisiä kaupallisia kysymyksiä. Osapuolten mahdollisuudet hyödyntää toistensa aikaansaannoksia tai saada tulosaineistoon yksinoikeuksia taikka pitää niitä salassa täsmennetään konsortiosopimuksessa. Yliopiston suhtautuminen kaupallisiin intresseihin perustuu yliopistoja koskevaan lainsäädäntöön, sen mahdollisesti muodostamaan hyödyntämisstrategiaan sekä kulloiseenkin projektiin liittyviin tavoitteisiin.

Kannanmuodostus konsortiosopimuksia neuvoteltaessa ei aina tapahdu siinä järjestyksessä kun yliopiston päätöksenteosta on säädetty. Käytännössä projektia valmistelevat tutkijat päättävät yliopiston suhtautumisesta kulloinkin sovittaviin asioihin. Yliopistojen ja niiden laitosten välillä on merkittäviä eroja siinä, missä määrin kantaa muodostettaessa käytetään sisäisiä neuvontapalveluja taikka informoidaan tai pyydetään neuvotteluohjeita niiltä, joille muodollinen ratkaisuvallta asiassa kuuluu. Päätösvallan liukuminen on ymmärrettävää, koska tutkijat ovat alansa asiantuntijoina asemassa, jossa tieteelliset näkökohdat parhaiten otetaan huomioon. Samaan suuntaan vaikuttaa työnantajan johto- ja valvontavallan poikkeuksellinen järjestely yliopistossa.

Sopimuksen allekirjoittavat yliopiston edustajat vastaavat virkamiesoikeudellisesti päätöksensä oikeellisuudesta ja tarkoituksenmukaisuudesta siitä riippumatta kuinka informoituja ja aktiivisia he valmistelu- ja neuvotteluvaiheessa ovat olleet. Heidän virkavastuutaan sopimusten tarkoituksenmukaisuudesta ei kuitenkaan voi verrata

esim. osakeyhtiön toimitusjohtajan vastuuseen, jolle liiketaloudellisesti tai muutoin "tyhmän" sopimuksen tekemisestä voi seurata potkut. Vastuun rajoista ei ole oikeuskäytäntöä.

Tulosten omistaminen

Tulokset omistaa se osapuoli, joka ne on aikaansaanut. Periaate on siis sama kuin Tekes- projekteissa ja monenkeskisessä tutkimus- ja tuotekehitysyhteistyössä ylipäänsäkin. Merkittävää EU-projektien osalta on, että osallistujia on eri jäsenvaltioista ja eräissä tapauksissa myös kolmansista maista. EU:ssa immateriaalioikeuksien syntymiseen sovelletaan kansallista lainsäädäntöä, mutta niiden lisensiointiin yhteisölakia. Kansalliset lait ovat EU:ssa oikeuksien syntymisen ja työsuhteessa siirtymisen kannalta jossain määrin erilaisia.

Siitä riippumatta, mitä kansalliset lait sanovat oikeuksien syntymisestä ja siirtymisestä työsuhteessa, sopijapuolet sopivat suhteessa toisiinsa, että kunkin osapuolen "piirissä" aikaansaadut tulokset ovat tämän osapuolen omaisuutta. Ehto koskee sopijapuolet, joita tutkijat eivät siis ole. Eräissä EU-maissa oikeudet tutkimuksen tuloksiin siirtyvät tutkijalta yliopistolle automaattisesti lain nojalla. Tällöin yliopistolla on lakiin perustuva toimivalta sopia omistusoikeudesta. Toisissa jäsenvaltioissa, kuten Suomessa, joissa tutkijat lähtökohtaisesti omistavat tutkimustulokset, yliopistot ylittävät sopimustoimivaltansa jos sopivat sellaisesta, jota ne eivät omista.

Komissiosopimuksen mukaan osapuolen on, tarkoituksenmukaisiksi katsominsa toimin, järjestettävä projektipartnereille komissio- ja konsortiosopimuksen mukainen pääsy tuloksiin, jotka sen työntekijät ovat luoneet. Laiminlyönti on sopimusrikkomus, jota voitaneen pitää oleellisena, olipa sopimuksen sovellettava laki minkä jäsenvaltion lainsäädäntö tahansa. Siitä saattaa seurata yliopistolle vahingonkorvausvelvollisuus. On epävarmaa, onko yliopistolla takautumisoikeus maksamistaan korvauksista siirtosopimuksesta kieltäytyneitä tutkijoita kohtaan.

Pääsy tuloksiin edellyttää oikeuksien siirtoa, mikä voidaan järjestää usealla tavalla. Suomalaiset yliopistot käyttävät pääosin sopimuksia, joilla oikeuksia tuloksiin siirretään tutkijalta yliopistolle. Siirron laajuus vaihtelee kokonaisluovutuksesta option tapaisiin sääntelyihin, joissa oikeudet siirtyvät vain, jos käyttöoikeus todella luovutetaan projektipartnerille.

Voidaan myös esittää tulkinta, kuten edellä Tekes-projektien osalta, jonka mukaan siirto tapahtuu konkludenttisesti eli EU-projektien sopimuskäytäntö on niin laajasti tunnettu, että tutkijan voidaan katsoa olevan siitä tietoinen ja hiljaisesti sen hyväksyneen ryhtyessään projektiin tutkijaksi. Vastaavasti on myös mahdollista

katsoa, että tutkimustyö ei ole niin itsenäistä kuin työsuhdekeksintölaissa ja työsuhdetekijänoikeudellisissa periaatteissa edellytetään, minkä vuoksi tutkijapoikkeusta ei sovelleta. Vaihtoehtohan ovat toisensa poissulkevia.

Käyttöoikeudet

EU tavoittelee tulosten hyödyntämisessä laajaa teknologian siirtoa eurooppalaisten yritysten, tutkimuslaitosten ja yliopistojen välillä. Tämän mukaisesti kukin sopijapuoli voi vapaasti kaupallistaa omia tuloksiaan. PC ja AC ovat samassa asemassa. Omistaja voi siten tehdä tulokselleen mitä haluaa, kunhan tuloksia koskevat lisensiointivelvoitteet pysyvät voimassa. Näillä edellytyksillä omistaja voi myydä tai lisensoida tuloksiaan.

Pakottavien ehtojen mukaan samaan projektiin, ja eräissä tapauksissa myös samaan teknologiaohjelmaan osallistuvien, on myönnettävä toisilleen käyttöoikeuksia omistamiinsa tuloksiin. PC:llä on laajemmat oikeudet kuin AC:llä. Lisenssejä on myönnettävä sekä projektityön tekemistä että tulosten kaupallistamista varten. Lisenssit ovat pääsääntöisesti rinnakkaisia. Viidennessä puiteohjelmassa myös yksinoikeudet tuloksiin ovat mahdollisia, jos ne ovat välttämättömiä tulosten taloudellisesti järkevän hyödyntämisen kannalta, kilpailuoikeuden mukaisia ja perustuvat kaikkien sopijapuolten suostumukseen.

Periaatteessa toisen tuloksia voi käyttää melko vapaasti. Käytännössä kumppaneiden tuloksia voi hyödyntää ensisijaisesti omien tuloksien yhteydessä, ei sellaisenaan. Merkittävin rajoitus tässä suhteessa on alilisensiointikielto, mikä tarkoittaa, että toisen tulosta ei voi luovuttaa edelleen, jos se oikeudellisesti merkitsee lisensiointia eli käyttöoikeuden myöntämistä immateriaalioikeuteen tai tietotaitoon.

Alilisensiointikielto on sopimuksenvarainen, ei pakottava ehto. Normaalisti konsortiosopimuksessa annetaan oikeus alilisensiointiin eräin rajoituksin, jotka kokevat ohjelmistoja. Niiden alilisensiointi sellaisenaan yleensä kielletään. Sallittua sen sijaan on ohjelmiston integrointi osaksi omaa tuotetta.

EU-projekteissa lisensiointivelvoite koskee tulosten lisäksi tausta-aineistoja (Background, Pre-existing Know-How), jolla tässä yhteydessä tarkoitetaan sellaista teknologiaa ja aineistoja sekä niihin liittyviä immateriaalioikeuksia, jotka on aikaansaatu joko ennen projektia tai samanaikaisesti mutta sen ulkopuolella ja joka on sopijapuolen omistuksessa tai hallinnassa. Päinvastoin kuin useimmat tulosaineistolisenssit, tausta-aineistolisenssit ovat vastikkeellisia. Lisensiointivelvoite on pakollinen, jos aineistoa tarvitaan projektityön tekemiseen tai välttämättömästi tuloksen hyödyntämiseen.

Lisensiointioikeus ja –velvoite voi EU-projektissa yllättäen olla muullakin kuin sopijapuolella. Yleisimmin käytetyn konsortiosopimusmallin mukaan sopijapuoli näet määrittellään siten, että mukaan otetaan ns. intressiyhtiöt (Affiliated Company), jotka käytännössä ovat sopijapuolen kanssa samaan konserniin kuuluvia yhtiöitä. Määritelmästä seuraa, että kaikilla konserniyhtiöillä on samat oikeudet saada ja velvoitteet luovuttaa käyttöoikeuksia myös tausta-aineistoon kuin sopijapuolella.

Yliopistoon määritelmä ei soveltune, koska sitä ei voi pitää yhtiönä. Näin ollen siirtoyhtiöt, joiden osaomistajia yliopistot Suomessakin ovat, eivät saa oikeuksia tällä perusteella projektin tuloksiin mutta eivät toisaalta joudu myöskään luovuttamaan käyttöoikeuksia teknologiaansa. Yliopistojen osalta epätietoisuutta on aiheuttanut se, pidetäänkö tutkijoiden teknologiaa ja immateriaalioikeuksia tausta-aineistona. Projektin valmisteluvaiheessa osapuolet eivät välttämättä tee eroa tutkijoiden ja yliopiston oikeuksien välille. Juridisesti tilanne on selkeä: EU-projektin tausta-aineistona voidaan pitää vain sopijapuolen, siis yliopiston tutkimusaineistoja.

Projektin valmistelussa ja sopimusneuvotteluissa tutkija toimii yliopiston edustajana. Jos hän tarjoaa omia tutkimusaineistojaan projektin käyttöön, voidaan tulkita, että hän tekee sen yliopiston nimissä ja lukuun. Juridinen oletus on tällöin se, että asiasta on sovittu tutkijan ja yliopiston kesken. Jos näin ei ole, tutkija voi syyllistyä vastapuolen erehdyttämiseen. Jos taas tutkija haluaa myydä aineistojaan projektille, asiasta voidaan vapaasti sopia, kunhan otetaan huomioon mahdolliset intressiristiriidat ja jääviydet. Tutkija ei esim. voi edustaa yliopistoa ja itseään tai yhtiötään, jos hän myy aineistojaan myös omalle yliopistolleen.

5

TUTKIMUSAINEISTOJEN OMISTUKSEN JA KÄYTÖN TEKIJÄNOIKEUDELLISET ERITYISPIIRTEET

Yliopistotutkimuksessa käytetään olemassa olevia immateriaalioikeudellisesti suojattuja ja suojaamattomia aineistoja sekä luodaan uusia suojattuja ja suojaamattomia aineistoja. Keskeisiä suojamuotoja ovat tekijänoikeus ja patentti sekä liikesalaisuus. Yliopistotutkimuksessa vähälle huomiolle jäänyt suojamuoto on hyödyllisyysmalli. Tämä pikkupatentiksi kutsuttu immateriaalioikeus kohdistuu samantapaisiin innovaatioihin kuin patentti. Oikeus rekisteröidään PRH:ssa ja sille on mahdollisuus saada myös kansainvälistä suojaa.

Hyödyllisyysmallioikeuden siirtymisestä yliopistotutkimuksessa voidaan esittää eri tulkintavaihtoehtoja. Oikeuskirjallisuudessa vallitseva kanta on, että työsuhdekeksintölakia sovelletaan, jos keksintö on patentoitavissa, vaikka se tosiasiallisesti suojataankin hyödyllisyysmallilla. Mutta jos keksintö ei ole patentoitavissa, vaan suojattavissa pelkästään hyödyllisyysmallilla, lain säännökset eivät tilanteeseen sovellu. Oikeuksien siirtyminen ratkeaa tällöin työsopimuksen perusteella. Mutta useimmat tutkijat ovat virkasuhteessa, heillä ei ole työsopimusta, vaan nimityspäätös, määräys hoitaa tiettyä virkaa. Tällöin voitaneen katsoa, että oikeudet siirtyvät tekijänoikeudessa omaksutun normaalikäyttöperiaatteen mukaisesti eli työnantajan tavanomaisen toiminnan laajuusina.

Perinteisesti yliopistotutkimuksessa immateriaalioikeudellinen huomio on keskitynyt patenttiin, mikä näkyy selvästi esimerkiksi yliopistojen mallisopimuksista. Itse asiassa patentti soveltuu vain hyvin pieneen osaan tutkimusaineistoja, todennäköisesti muutamaan prosenttiin. Sitä haetaan, ja saadaan, vielä sitäkin pienempään osaan. Vasta tietokoneohjelmien ja multimedian yleistyminen tutkimusaineistona on tuonut merkittävästi mukanaan tekijänoikeudelliset näkökohdat. Tämän vuoksi

seuraavassa esitetään tutkimusaineistojen hyödyntämiseen liittyvät keskeiset tekijänoikeudelliset näkökohdat.

Tekijänoikeus kohdistuu miltei kaikkiin yliopistotutkimuksen aineistoihin. Kaikki tekstimuotoinen materiaali on periaattessa tekijänoikeuden alaista: raportit, muistiot, tiedostot, muistiinpanot, selostukset, manuaalit, käsikirjoitukset ja opinäytteet. Suojaa saavat myös arkkitehti- ja muut piirustukset, kuvamateriaali (myös digitaalisessa muodossa), audiovisuaaliset aineistot, multimediatuotannot ja tietokoneohjelmistot sekä tietokannat. Tekijänoikeus ei kohdistu vai tiettyihin teoskategorioihin, se suojaa kaikkea luovaa työtä sen ilmaisumuodosta riippumatta.

Tekijänoikeuden edellytykset ja suojakohteet

Tekijänoikeuden syntymisen edellytys on, että aineisto osoittaa riittävää luovuutta ja omaperäisyyttä. Suojaa saavat siis itsenäiset ja omaperäiset teokset. Omaperäisyys tarkoittaa, että teos ilmentää tekijän persoonallisuutta. Toisin sanoen omaperäisyys on sellaista ainutkertaisuutta, että kenenkään muun kuin tekijän ei oleteta päätyvän samaan lopputulokseen. Teokselta ei kuitenkaan edellytetä ehdotonta uutuutta, kuten keksinnöltä. Riittää, että se on tekijälleen uusi. Itsenäisyys puolestaan merkitsee, että teosta ei ole jäljitelty tai mukailtu toisesta teoksesta tai että se ei ole tulos esim. toisen henkilön yksityiskohtaisten ohjeiden toteuttamisesta taikka muutoin mekaanisesta suorituksesta.

Yleisesti katsotaan, että teostaso on melko matala. Se kuitenkin vaihtelee teoslajeittain ja ratkaistaan viime kädessä yksittäistapauksellisesti. Ulkopuolelle jäävät aineistot, jotka ovat syntyneet esim. yksinkertaisia tosiasioita yhdistelemällä, mekaanisen toiminnan tuloksena taikka orjallisesti jäljittelemällä. Yliopistotutkimuksen kohdalla on syytä korostaa, että teostasolla ja tieteellisellä tasolla ei ole mitään yhteyttä. Kuten edellä on jo todettu, tekijänoikeus ei sisällä esteettistä tai tieteellistä arviointia.

Tekijänoikeus on ilmaisumuodon suoja. Se ei suojaa tutkimusaineistoon sisältyviä ideoita, tietoja, teoriaa, logiikkaa, käsitteitä tai esim. algoritmeja. Tämän takia se soveltuu huonosti esim. tutkimussuunnitelman tai -konseptien suojaamiseen, vaikka niihin on saattanut kuluva useiden henkilöiden kuukausien tai jopa vuosien työ. Tekijänoikeus ei suojaa työtä eikä vaivannäköä.

Tekijänoikeuden omistajat

Tekijänoikeus syntyy tekijälle automaattisesti lain nojalla heti, kun teostaso on asianomaisen aineiston osalta täyttynyt. Tekijä voi olla vain luonnollinen henkilö. Tekijä on oikeuksien alkuperäinen omistaja. Muilla voi olla vain siirtyneitä oikeuksia. Näin on myös tietokoneohjelmien osalta: vaikka tekijänoikeuslaki sanoo, että työsuhteessa luodun tietokoneohjelman oikeudet kuuluvat työnantajalle, niiden katsotaan ensin syntyvän työntekijälle.

Tutkimustyön tekijyyden arviointia ei suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa eikä -käytännössä ole juurikaan tehty. Siitä ei löydy KKO:n ennakkopäätöstä. Vaasan HO on ratkaisussaan vuodelta 1985 käsitellyt kahden tutkijan välistä tekijänoikeuskiistaa ja perusteluissaan todennut seuraavaa:

"Kirjallinen teos oli julkaistu A:n nimissä. B, joka oli julkaisua varten keräillyt aineistoa ja selvitellyt taustatietoja, vaati, että hänet tunnustetaan teoksen toiseksi tekijäksi. B:n vaatimus hylättiin, koska ei ollut näytetty, että hän olisi A:n ohella osallistunut julkaisun muodon ja rakenteen luomiseen eikä B:n työpanoksen näin ollen voitu katsoa ylittäneen teoskynnysvaatimusta".

Kirjallisuudessa ja seminaareissa on esitetty näkemyksiä, että HO:n ratkaisu jättäisi suuren joukon teknistä ja avustavaa henkilöstöä, kuten yliopistojen tutkimusavustajat tekijänoikeussuojan ulkopuolelle. Näin yleistävää johtopäätöstä ratkaisusta ei voida tehdä. Ensinnäkin, tekijänoikeus ei kiinnitä huomiota henkilön muodolliseen asemaan tai tehtävään. Keskeistä on tosiasiallinen panos ilmaisumuodon luomisessa. HO:n sanonnat "keräillyt aineistoja" ja "selvitellyt taustatietoja" eivät viittaa luovaan, vaan pikemminkin mekaaniseen toimintaan. Toiseksi, tekijänoikeuden olemassaolo ratkaistaan aina yksittäistapauksellisesti, ottaen huomioon kaikki relevantit olosuhteet ja toimet. Todennäköisesti paras testi erottaa itsenäisen ja epäitsenäisen tutkimuspanos toisistaan on tarkastella lopputulosta eli tiettyä tutkimusaineistoa kokonaisuutena ja päätellä, ilmentääkö se tekijänsä luovaa ja omaperäistä panosta ja ketkä ovat osallistuneet sen aikaansaamiseen.

Oikeustapauksen tärkein viesti on kuitenkin ehkä toisaalla. Ratkaisussa viitataan näyttökysymyksiin. Kuka on todella luonut mitäkin? Suomalaisessa yliopistotutkimuksessa ei yleensä tehdä laboratorio- tai muitakaan päiväkirjoja taikka todisteeksi kelpaavia muistiinpanoja. Tekijyyden selvittäminen on jälkikäteen vaikeaa. On myös tapauksia, joissa esimies on painostanut lisäämään nimensä tekijäluetteloon. Toisissa tapauksissa taas tunnettuja tutkijoita on houkuteltu antamaan nimensä käyttöön artikkelin tekijänä julkaisun tieteellisen arvon lisäämiseksi tai "vastalahjan" saamiseksi tulevien arvostelujen, lausuntojen tai nimitysten yhteydessä. Vaikka

juridisesti tekijyydestä voidaan periaatteessa sopia, on ainakin tutkimuseettisesti arveluttavaa mainita tekijöinä henkilöitä, joiden panos ei ilmeisestikään ole ollut merkittävä.

Myös se, että tekijänoikeus ei suojaa ideoita, teoriaa, konsepteja eikä työmäärää, eikä ota kantaa tieteelliseen tasoon, saattaa johtaa tutkimusaineistojen tekijänoikeuden omistamisen kannalta lopputulokseen, jossa juridiikka ja tutkijaryhmän eettinen näkemys ovat ristiriidassa. Juridinen lopputulema voi olla, että niitä, jotka ovat tehneet merkittävimmät oivallukset tai luoneet tutkimuksen perusteorian ja konseptit taikka tehneet eniten työtä, ei voidakaan pitää tekijöinä. Nurinkurisuus näkyy hyvin tietokoneohjelmistojen kohdalla. Se, joka on aikaansaanut arvokkaimman osan, ohjelmistologiikan, jää yleensä tekijyyden ulkopuolelle. Sen sijaan se, joka on "vääntänyt" koodin, mikä saattaa tapahtua nykyisin puoliautomaattisesti, on suojatun ilmaisumuodon tekijä. Ainoa keino on tällöinkin oikeuksista sopiminen riittävän ajoissa.

Useat teknologiat, jotka kuuluvat tekijänoikeuden suojakohteisiin, voivat saada myös patenttioikeudellista suojaa. Tällaisia ovat juuri ohjelmistologiikka, algoritmit, tekniset ideat ja jopa liiketoimintamenetelmät. Samalla aineistolla voi siten olla sekä patentti- että tekijänoikeudellinen omistaja. Periaatteessa moniomistajuuden ei pitäisi tuottaa vaikeuksia, koska suojamuodot kohdistuvat tutkimusaineiston eri aspekteihin. Jos toinen tutkija on tehnyt keksinnön, jota toinen kuvaa raportissaan, kohteet ovat selkeästi erotettavissa ja ainoa ongelma on sopimusoikeudellinen: ettei tekijänoikeudenhaltija julkista raporttiaan siten että keksintö julkistuu liian aikaisin. Käytännön vaikeuksia esiintyy esim. ohjelmistoa kaupallistettaessa, jos asiakas tarvitsee oikeudet sekä tekijänoikeudella suojattuun koodiin että patentoituun algoritmiin.

Yhteenvetona on sanottava, että tekijyyden selvittämiseen tutkimustyössä on periaatteessa kaksi vaihtoehtoa. Toisessa pyritään lakia tulkitsemalla todella arvioimaan, ketkä ovat aineiston juridisia tekijöitä. Se vaatii juridista erityisosaamista. Toinen vaihtoehto on sopia asiasta aineiston aikaansaamiseen osallistuvien kanssa. Sopimus voidaan tehdä etu- tai jälkikäteen.

Tekijän oikeudet ja niiden rajoitukset

Tekijänoikeus on yksinoikeus, monopoli. Se on myös monta oikeutta. Oikeudet voidaan jakaa taloudellisiin ja moraalisiin. Edellisiin kuuluvat mm. oikeus kopioida, levittää, jaella verkossa ja tallenteina, esittää julkisesti ja muuttaa suojattua aineistoa. Käytännössä on yleensä mahdotonta hyödyntää kaupallisesti tutkimusaineistoa

loukkaamatta tekijän taloudellisia oikeuksia ellei perusteena ole lain säännös, ns. tekijänoikeuden rajoitus tai käyttöoikeus eli lisenssisopimus.

Moraaliset oikeudet voidaan jakaa isyys- ja respektioikeuteen. Edellinen tarkoittaa oikeutta tulla mainituksi tekijänä teoskappaleissa eli kopioissa ja saatettaessa teos yleisön saataviin. Jälkimmäinen merkitsee kieltoa muuttaa tai esittää teosta tavalla, joka loukkaa teoksen integriteettiä tai tekijän arvoa, mihin voitaneen sisällyttää myös tieteellinen kunnia. Tekijä on ilmoitettava sillä tavalla, kun hyvä tapa vaatii. Tämä vaihtelee aloittain, esim. mainoksissa ja ohjelmistotuotteissa ei yleensä mainita tekijöitä.

Tekijän nimen mainitsemisesta yliopistotutkimuksen aineistojen yhteydessä ei ole vakiintuneita käytäntöjä. Ongelmia on ollut erityisesti tieteellisten julkaisujen kohdalla. Tutkijat ovat kokeneet tekijänkunniaansa loukatun esim. sillä järjestyksellä, jossa tekijät on lueteltu julkaisussa tai tilanteissa, jossa heidän aikaansaamiaan tietoja on käytetty mainitsematta heidän nimeään. Kummassakaan tapauksessa ei oikeastaan ole kysymys moraalisisista oikeuksista. Nimijärjestys on periaatteessa tekijöiden välinen sopimuskysymys, joka yleensä ratkaistaan tutkimuseettisten periaatteiden mukaan. Tekijän poisjättäminen nimiluettelosta sen sijaan on juridinen virhe.

Toisen tietojen käyttäminen taas ei ole lainkaan tekijänoikeudellinen kysymys, koska tiedot eivät ole tekijänoikeuden suojakohteita. Siinä ei ole kyse siteeraus-oikeudesta, kuten usein oletetaan. Lähteen mainitseminen on tällöin puhtaasti tutkimuseettinen kysymys, johon tekijänoikeudella ei voi puuttua. Esimerkit osoittavat juridisia normiaukkoja, joita tutkimusaineistojen hyödyntämiseen liittyy. Käyttäytymisohjeen pitäisi tällöin löytyä tiedeyhteisön omasta eettisestä normistosta.

Tekijänoikeuden akuperäinen omistaja voi määrätä teoksesta haluamallaan tavalla. Taloudelliset oikeudet voi luovuttaa kokonaan tai osittain. Moraaliset oikeudet ovat periaatteessa luovuttamattomia. Jos tekijä päättää julkistaa teoksensa, siihen kohdistuvat eräät tekijänoikeuden rajoitukset. Ne on syytä mainita, koska eräät niistä liittyvät tutkimus- ja opetustoimintaan. Julkistaminen tarkoittaa tekijänoikeudessa sitä, että teoksen muutamia kappaleita eli kopioita on saatettu yleisön saataville. Julkaiseminen taas merkitsee laajempaa levittämistä, käytännössä sitä, että teos on saatavissa esim. kirjakaupoissa.

Rajoitukset eli käyttäjän oikeudet ovat voimassa edellyttäen, että teos on julkistettu. Tutkimusaineistojen tekijänoikeudellinen julkistuminen kuuluu tämän esityksen piiriin vain niiden kaupallisen käytön osalta. Karkeasti ottaen voidaan sanoa, että tilaustutkimuksen aineistoja ei useinkaan julkisteta sellaisenaan, jolloin ne ovat rajoitusten ulkopuolella. Muunkin sopimustutkimuksen tuloksia

julkaistaan rajoitetusti. Kyse ei suinkaan aina ole oikeudellisen suojan tarpeesta tai salailunhalusta vaan markkinoiden puutteesta.

Vakiintuneen tulkinnan mukaan yksityisen käytön kopiointioikeuden katsotaan kattavan yksityisen tutkimustoiminnan. Tällaista tutkimustoimintaa varten voi siis valmistaa suojatusta aineistosta muutamia kopioita, joita voi käyttää vain tutkimustarkoitukseen. Rajoitus ei koske tietokoneohjelmia. Yksityisen käytön kopiointioikeus ei sovellu kaupalliseen toimintaan. Se ei myöskään koske oikeusvaan pelkästään fyysisiä henkiköitä. Näistä syistä sopimustutkimuksessa ei voitane käyttää yksityisen käytön kopiointioikeutta, koska tällaista tutkimusta tehdään yliopiston, oikeushenkilön, nimissä ja lukuun ja ansiotarkoituksessa. Sen sijaan se soveltunee opinnäytteisiin, jota ei tehdä tilaustyönä.

Suojattuja aineistoja voidaan tietyssä määrin kopioida ja esittää julkisesti opetustarkoituksessa. Tällaiseen, kuten yksityisen käytön kopiointiin, ei tarvita oikeuksien omistajan suostumusta eikä käyttöä tarvitse korvata. Toinen rajoitusmekanismi on pakkolisenssi, jolloin käyttö sallitaan ilman lupaa, mutta siitä suoritetaan korvaus. Sen perusteella voidaan mm. luoda kokoomateoksia opetuskäyttöön. Kolmas tapa on sopimuslilisenssi, jossa teoksen hyödyntämisen ehdoista sovitaan käyttäjän ja tekijöitä edustavan järjestön kesken. Tällainen sääntely koskee mm. valokopiointia opetustoiminnassa. Tässä mainitut rajoitukset koskevat siis opetus- mutta eivät tutkimustoimintaa. Toisaalta käänteistä insinööriyötä, valmiin teoksen, esim. ohjelmiston, analysointia sen selvittämiseksi, miten se on valmistettu, voidaan tehdä myös tekijänoikeudellisesti suojatulle aineistolle, kunhan oikeuksia ei loukata, esim. valmisteta kopiota.

Suojattujen aineistojen käyttäminen yliopistotutkimuksessa

Harva tutkimus alkaa nollasta, yleensä se perustuu aikaisempaan omaan ja/tai toisten tekemään työhön. Aikaisempi työ käsittää usein suojattuja aineistoja, joiden hyödyntäminen edellyttää pääsääntöisesti lupaa esim. lisenssisopimuksen muodossa. Ensin on kuitenkin löydettävä sopijapuoli eli asianomaisten oikeuksien haltija. Se saattaa tutkimusaineistojen osalta olla hankalaa. Oikeudet voivat olla hajallaan, mutta siitä huolimatta olisi varmistettava sopimusketju aina alkuperäisiin omistajiin eli tekijöihin asti.

Aineistoja lisensoitaessa yliopistotutkimuksessa nousee keskeiseksi sovittavaksi asiaksi aineiston käyttötarkoitus. Puhtaaseen tutkimuskäyttöön lisensointi on

yleensä helppoa ja halpaa, jopa ilmaista. Esim. tieto- ja biotekniikan aloilla on kehittynyt suhteellisen vakiintuneita tutkimuskäytön lisensiointikäytäntöjä. Ne eroavat jyrkästi kaupallisen käytön lisensseistä.

Yhä vaikeammaksi on kuitenkin muodostunut tutkimuskäytön määrittely. Yleispätevää määritelmää ei ole, minkä vuoksi on jouduttu sopimuskohtaisiin ratkaisuihin. Ongelmana on se hämärä raja, joka nykyisin kulkee tutkimuksen ja kaupallisen toiminnan välillä. Yhdysvalloista Suomeenkin leviämässä olevan sopimuskäytännön mukaan tutkimustoiminta rajoitetaan koskemaan sisäistä tutkimusta (internal research). Näin halutaan estää aineiston käyttö esim. tilaustutkimukseen, konsultointiin ja kaupalliseen koulutukseen. Tämän esityksen systematiikan mukaan sisäisen tutkimuksen lisenssi amerikkalaisittain määriteltynä soveltuisi lähinnä vapaaseen, erityisesti virkatutkimukseen.

Lisensioinnissa on otettava huomioon kaikki käyttötarkoitukset ja -tavat, joilla aineistoja hyödynnetään. Tällaisia voivat olla mm. sisäinen tutkimus, sopimustutkimus (tarvittaessa eriteltynä tilaus- tai rahoitustutkimukseen), perusopetus, kaupallinen koulutus, konsultointi ja vielä jatkotutkimus ja kaupallinen hyödyntäminen eri muodoissaan, jos yliopisto aikoo siihen ryhtyä.

Lisensioitaessa suojattua aineistoa sopimustutkimukseen on otettava huomioon, että lopullinen käyttö ilmeisesti on kaupallista. Vastuu voidaan jakaa esim. siten, että yliopisto huolehtii tutkimuskäytön, ja tilaaja kaupallisten aktiviteettien lisensioinnista. Esimerkiksi, jos tutkimuksen tekeminen ja tuloksen kaupallinen hyödyntäminen edellyttää tiettyä ohjelmistoalustaa, yliopisto voi hankkia tutkimus- ja tilaaja kaupallisen lisenssin.

Juridista merkitystä on myös sillä, käytetäänkö suojattua aineistoa pelkästään työvälineenä tulosten aikaansaamiseen vai sisällytetäänkö aineisto tulokseen, joka sitten luovutetaan kolmannelle. Tekijänoikeudellisesti "työkalukäyttö" on periaatteessa sallittua, jos siihen ei liity laitonta kopiointia tai jakelua, mitkä väistämättä liittyvät sisällyttämisvaihtoehtoon. Myös patenttien tutkimuskäyttö, esim. perehtyminen julkisiin patenttiasiakirjoihin ja käänteinen insinööriyö, on sallittua.

6 YLIOPISTOTUTKIMUKSEN TULOSTEN KAUPALLINEN HYÖDYNTÄMINEN

Kaupallisella hyödyntämisellä tarkoitetaan tässä esityksessä toimia, jotka tähtäävät tuloksen tai siihen perustuvan tuotteen, palvelun taikka prosessin tuomiseen markkinoille. Voidaan puhua myös tutkimustulosten kaupallistamisesta. Se kattaa jatkotutkimuksen, tuotekehityksen ja tuotteistamisen. Tässä esityksessä se erotetaan yliopiston harjoittamasta maksullisesta palvelutoiminnasta, kuten sopimustutkimuksesta. Sopimustutkimuksessa myydään tutkimuspalveluja, kaupallistamisessa itsenäisenä toimena tutkimuksen tuloksia, yleensä oikeuksia. Kaupallistamisen muotoja ovat esim. yrityksen perustaminen, lisensointi eri lajeissaan, kaikkien oikeuksien luovutus, biomateriaalien vuokraussopimukset sekä oikeuksien optiojärjestelyt.

Tutkija hyödyntäjänä

Vapaan tutkimuksen tulokset

Tutkija omistaa pääsääntöisesti vapaan tutkimuksen tulokset ja niihin kohdistuvat immateriaalioikeudet. Kuten edellä on selvitetty, työsuhdekeksintölain tutkijapoikkeus ja työsuhdetekijänoikeuden vastaavat periaatteet ja tietokoneohjelmien suoja koskeva erityissäännös soveltuvat ensisijaisesti juuri vapaaseen tutkimukseen. Tämän mukaisesti tutkija voi vapaasti hyödyntää omistamiaan – mutta siis vain omistamiaan – tuloksia haluamallaan tavalla.

Toinen asia on, että kaikki vapaan tutkimuksen tekijät ole tutkijapoikkeuksen piirissä. Edellä on käsitelty kysymystä siitä, ketä voidaan ao. lakien mukaan pitää

tutkijana. Esitetyn mukaan on mm. epävarmaa, voidaanko palvelussuhteessa oleva opiskelijatutkija sisällyttää tutkijapoikkeuksen piiriin. Päinvastoin on hyvä perusteita katsoa, että opiskelijatutkijaan sovelletaan työsuhdekeksintölakia, jolloin työnantajalla on lainmukaiset oikeudet hänen keksintöönsä, mutta myös velvollisuudet esim. kohtuulliseen korvaukseen.

Koska vapaankin tutkimuksen tulosten omistus on eräiltä osin tulkinnanvaraista, niiden kaupallinen hyödyntäminen saattaa edellyttää selvittelyä ja ehkä neuvotteluakin yliopiston ja tutkijan välillä. Vapaan tutkimuksen osalta yliopisto ja tutkija ovat luonnollisesti vapaampia sopimaan tulosten omistuksesta ja hyödyntämisestä kuin sopimustutkimuksen osalta. Yliopiston on kuitenkin otettava huomioon luopuessaan oikeuksistaan, että maksuperustelakia ja kilpailuoikeuden periaatteita noudatetaan.

Edellä mainitut rajoituksen ja varaukset huomioon ottaen tutkija, joka omistaa vapaan tutkimuksensa tulokset, on vapaa hyödyntämään niitä tieteellisesti ja kaupallisesti siten kuin haluaa. Hänellä ei ole velvollisuutta luovuttaa tuloksiaan yliopiston nimissä tehtävään tutkimukseen, vaikka ne olisivat välttämättömiä. Jos tutkija osallistuu sopimustutkimukseen, jossa hänen vapaan tutkimuksen tuloksensa ovat tarpeellisia, on hyvän tutkimusetiikan mukaista kertoa, että tulosten hyödyntämistä estävää tutkimusaineistoa on tutkijan omistuksessa eikä yliopistolla ole siihen määräämisoikeutta. Vapaan tutkimuksen puitteissa tutkija voi vapaasti harjoittaa "tilaustutkimusta", joka tämän kirjan systematiikan mukaan on määritelty yliopiston ja tilaajan väliseksi sopimukseksi. Tutkimuksen hinnoittelu ja muut ehdot ovat tutkijan päätettävissä.

Läheskään kaikki tutkijat eivät halua lähteä kaupallistamaan tuloksiaan. He ovat kiinnostuneempia jatkotutkimuksesta, eivät koe olevansa yrittäjiä eivätkä halua ottaa riskejä. Ne, jotka kaupallistamiseen ryhtyvät, törmäävät ensimmäiseksi yleensä uskottavuusongelmaan. Vastapuoli, esimerkiksi riskirahoittaja, valmistaja tai jakelija ei ehkä luota täysin tutkijan sitoutumiseen tai kykyyn selvittää sopimusvelvoitteistaan. Usko tulosten teknologiseen ja kaupalliseen merkitykseenkin voi horjua. Tärkeiden toimijoiden kanssa yksittäisen tutkijan saattaa olla vaikeata päästä edes keskustelu- tai neuvotteluyhteyteen.

Yhtenä keinona uskottavuuskuilun ylittämässä on käytetty oikeuksien siirtämistä yliopiston nimiin, josta on siten tulee muodollisesti tai tosiasiallisesti kaupallistaja. Yliopiston ja tutkijan välillä voi olla esim. kokonaisluovutus-, lisenssi- tai optiosopimus. Eräät sopimusjärjestelyt muistuttavat agenttikonseptia: yliopisto markkinoi ja välittää teknologiaa, mutta sopimukset tehdään tutkijan ja yliopiston löytämän asiakkaan välillä. Toisissa järjestelyissä yliopisto esiintyy ikäänkuin jälleenmyyjänä: se myy tai lisensoi tuloksia omissa nimissään ja omaan lukuunsa. On myös variaatio, joissa yliopisto hakee tuloksille patentin omissa nimissään tai ottaa vastataakseen patentointikustannukset, mutta kaupallistaminen jätetään tut-

kijan tehtäväksi. Esimerkit osoittavat, että yliopiston rooli on joissakin tapauksissa muotoutunut selvästi liiketoiminnan harjoittajaksi.

Jos yliopisto luovuttaa oikeudet takaisin tutkijalle, on arvioitava, sovelletaanko oikeustoimeen maksuperustelakia. Yksityis- ja julkisoikeus ovat kietoutuvat jälleen vyyhdeksi, jossa jälkimmäinen saattaa rajoittaa yksityisoikeudellista sopimustoi-mivaltaa. Edelleen budjettioikeudellisesti on tulkinnanvaraista, kuuluuko yliopiston saama tulo sille itselleen vai valtiolle. Maksuperustelakia voitaneen tulkita sitenkin, että takaisinluovutuksen ollessa lisensointi korvaus jää yliopistolle, mutta oikeuksien kokonaisluovutuksessa tulot menevät ministeriölle.

Yliopiston viranomaisasema edellyttää, että tutkijan ja yliopiston kaupalliset toimet voidaan erottaa selkeästi toisistaan. Tutkijalla ei ole oikeutta ilman eri sopimusta käyttää yliopiston nimeä tai tunnusta. Juridisesti on välttämätöntä, että yleisö ja asiakkaat erottavat yliopiston ja tutkijan nimissä ja vastuulla tehdyn tutkimuksen. Myös markkinoinnissa, mainonnassa, rahoituksen hankinnassa ja yhteistyökumppanien houkuttelemisessa eron on oltava selvä.

Jos vapaan tutkimuksen aineisto on tutkijoiden yhteisessä omistuksessa, on tärkeää, että yhteisomistuksesta ja hyödyntämisestä sovitaan. Muutoin vallitsee oikeustila, jossa jokaiseen hyödyntämistoimeen, esim. lisensointiin, tarvitaan kaikkien yhteisomistajien suostumus. Kokemuksen mukaan sopimukseen on helpompi päästä ennemmin kuin myöhemmin, minkä lisäksi kirjalliset sopimukset ovat helpommin todennettavissa kuin suulliset.

Tilaustutkimuksen tulokset

Tämän esityksen systematiikan mukaan tilaustutkimussopimuksen osapuolet ovat yliopisto ja tilaaja, yleensä yritys. Tilaustutkimuksen konseptin mukaan tulokset ja immateriaalioikeudet siirtyvät pääosin tilaajalle, jonka hyödyntämistoimet jäävät tämän esityksen ulkopuolelle. Tässä käsitellään tutkijan mahdollisuutta sellaisten aineistojen hyödyntämiseen, joiden oikeudet eivät ole siirtyneet tilaajalle.

Tilaustutkimuksen tulosaineistojen aikaansaajia ja siten alkuperäisiä omistajiahan ovat yliopiston tutkijat ja mahdollinen muu henkilöstö. Heidän oikeutensa siirretään – sopimuksen sisällöstä riippuen – kokonaan tai osittain tilaajalle. Yleensä ne siirretään ensin yliopistolle ja edelleen tilaajalle. Vaihtoehtona on siirtää oikeudet suoraan tutkijalta tilaajalle, mikä voidaan toteuttaa erillisellä sopimuksella tai siten, että tutkijat hyväksyvät tutkimussopimuksen ehdot allekirjoituksellaan.

Nykyisin tavanomainen tilaussopimuksen siirtoketju on tutkija-yliopisto-tilaaja. Tämän vuoksi tutkijan mahdollisuudet hyödyntää tutkimusaineistoja riippuvat

ensisijaisesti hänen ja yliopiston välisestä siirtosopimuksesta. Siirtosopimus ei välttämättä heijasta symmetrisesti tilaustutkimussopimuksen oikeuksiensiertoa. Yliopistothan saattavat siirtää tutkijalta kaikki oikeudet itselleen, vaikka tilausso-
pimus edellyttäisi vain osittaista siirtoa. Kokonaissiirolla yliopistot tavoittelevat sopimus- ja oikeusvarmuutta. Ne eivät halua joutua tilaajan kanssa kiistaan siitä, onko tämä saanut sovitut oikeudet. Toinen syy on jatkotutkimuksen turvaaminen: siirtämällä kaikki oikeudet mahdollistetaan tutkimustyö tulevaisuudessa yliopis-
tossa siinäkin tapauksessa, että alkuperäinen oikeudenhaltija siirtyy pois sen pal-
veluksesta.

Kokonaissiirossa tutkijalle ei jää oikeuksia hyödyntää tutkimusaineistoihin liit-
tyviä immateriaalioikeuksia. Suojaamattomien aineistojen osalta tilanne voi olla
toinen riippuen tutkijaa koskevista salassapitovelvoitteista. Tilaustutkimussopimus-
ten salassapitovelvoitteet ovat yleensä tulosaineiston osalta ankaria ja edellyttä-
vät yliopistoa ulottamaan ne sellaisenaan tutkijoihin. Yritysten intressi on, että
tulokset eivät vuoda kilpailijoille tai että tutkija ei perusta salassapidettäviä tietoja
käyttävää kilpailevaa yritystä.

Immateriaalioikeudellisen rajanvedon käytännön ongelmat koskevat jälleen eri-
tyisesti ohjelmistotuotantoa. Tietokoneohjelmistojen kehittämisessä esiintyy tilan-
teita, joissa kysytään, voidaanko pieniä osia tilaustutkimuksessa aikaansaaduista ja
luovutetuista koodeista käyttää uuden ohjelman tekemiseen. Tekijänoikeudellinen
vastaus on se, että muunnelman laatiminen on kiellettyä, mutta uuden, itsenäisen
teoksen luominen on sallittua. Sopimusoikeudellisesti sallittavuus ratkeaa kuiten-
kin ennen muuta salassapitovelvoitteiden mukaisesti. Jos koko tulosaineisto on
sovittu salaiseksi, uuden, itsenäisenkin ohjelmiston sisältämät koodinpätkät ovat
salaisia eikä niitä voi ilmaista kolmannelle osapuolelle. Niiden tai niistä johdetun
ns. opitun tiedon käyttäminen omassa toiminnassa riippuu sopimuksen sanamuod-
osta ja yleisestä rajanvedosta ammattitaidon käyttämisen ja sallitun salassapito-
velvoitteen välillä.

Osittaisen oikeuksien siirron tapauksessa tutkijalle saattaa jäädä myös kauppal-
lisia oikeuksia. Se ei välttämättä tarkoita, että hänellä olisi oikeus käyttää niitä,
koska salassapitovelvoite voi silti estää hyödyntämisen. Tilaustutkimussopimuk-
sessa voi myös olla kilpailukieltoehto. Sen mukaan tiettyä tulosaineiston ulkopuo-
lillekaan jäävää aineistoa ei voi määrätyn ajan kuluessa käyttää tilaajan kanssa
kilpailevaan tarkoitukseen. Ehto sitoo suoranaisesti yliopistoa, sen ulottuminen
tutkijaan on tulkinnanvaraista.

Jos oikeuksien siirtoketju on epäsymmetrinen eli jos yliopistolle jää oikeuksia,
jotka eivät siirry tilaajalle, voivat yliopisto ja tutkija sopia niiden käytöstä. Ne
voidaan esimerkiksi siirtää tutkijalle takaisin kaupallista hyödyntämistä varten
salassapito- tai kilpailukieltoehtojen puitteissa. Yliopistolla ei ole laista johtuvaa

velvollisuutta luovuttaa oikeuksia takaisin. Jos takaisinlisensointiin sovelletaan maksuperustelakia, epäsymmetrisen kokonaisluovutuksen haitaksi jää, että tutkija saattaa joutua maksamaan "liikaa" luovutetuista oikeuksista. Maksuperustelain soveltuminen tällaisiin oikeustoimiin on kuitenkin avoin kysymys. Jos lakia sovelletaan, joudutaan harkitsemaan myös sitä, ovatko hinnoitteluperusteet samat luovutettaessa oikeuksia alkuperäisten oikeuksien haltijalle tai muulle tutkijalle. Selkeitä juridisia pelisääntöjä ei edellä mainittuihin tilanteisiin ole, minkä vuoksi osapuolet saattavat tahtomattaan ajautua laittomuuksiin taikka tutkijoita saatetaan kohdella epätasa-arvoisesti, jos toisissa yliopistoissa tutkijat joutuvat kokonaisluovutuksen vuoksi ostamaan takaisin omia oikeuksiaan.

Rahoitustutkimuksen tulokset

Rahoitustutkimuksessahan immateriaalioikeudet eivät yleensä siirry laajassa mitassa rahoittajalle. Tällöin tutkimusaineistot ovat vastaavasti omistajansa vapaasti hyödynnettävissä. Sopimus saattaa kuitenkin sisältää salassapitovelvoitteita, kurkistus-oikeuksia tai muita ehtoja, jotka estävät tai rajoittavat tutkimusaineistojen hyödyntämistä. Rajoitukset rahoitussopimuksissa ovat mitä ilmeisimmin lisääntymässä.

Tutkijan kaupalliset oikeudet riippuvat tässäkin tapauksessa ensi sijassa yliopiston ja tutkijan välisestä siirtosopimuksesta. Jos sopimusketjun linja on symmetrinen eli yliopistolle siirretään juuri se määrä oikeuksia, jonka yliopisto on velvollinen siirtämään rahoittajalle, tutkijalle jää yleensä valtaosa kaupallisista oikeuksista. Jos siirtosopimusta ei ole tehty, konkludenttista siirtoa on vaikea näyttää toteen, koska se ei kuulu rahoitustutkimuksen konseptiin. Samoin rahoitustutkimuksen osalta on vaikeampi kuin tilaustutkimuksen osalta väittää, että tutkimustyön itsenäisyyden aste on niin vähäinen, että tutkijapoikkeus ei sovellu.

Rahoitustutkimus on usein perustutkimusta, jonka aineistoja ei kaupallisteta sellaisenaan. Niiden osalta tärkeitä ovatkin tieteelliset hyödyntämisoikeudet, erityisesti oikeus tehdä jatkotutkimusta. Yleensä rahoitussopimukset eivät sitä kiellä, jotkut sopimukset tosin edellyttävät rahoittajan informoimista. Ilmoitusvelvollisuus ei yleensä koske vapaan tutkimuksen piirissä virkatyönä tehtyä jatkotutkimusta. Lähtökohtaisesti rahoitussopimukset suhtautuvat myönteisesti tulosten julkaisemiseen.

Koska rahoitustutkimus on salassapidettävän tilaustutkimuksen ja rajoituksetoman vapaan tutkimuksen välimaastossa, on tässä yhteydessä syytä käsitellä julkaisemista hieman tarkemmin. Edellä oli jo puhetta siitä, kuinka julkistaminen ja julkaiseminen eroavat tekijänoikeudellisesti toisistaan. Julkistaminen on yliopistotutkimuksessa asteittainen prosessi. Ensin tuloksista keskustellaan tutkimusryh-

mässä, minkä jälkeen niitä esitellään seminaareissa ja vastaavissa tilaisuuksissa. Tässä vaiheessa tuloksista toisinaan kerrotaan myös internetissä. Tämän jälkeen seuraa artikkelivaihe, jossakin tieteellisessä julkaisussa, sekä mahdollisesti yleisesitys- ja popularisointivaihe.

Tekijänoikeudellisesti esitelmien ja artikkeleiden laatija voi aivan itsenäisesti päättää, julkaiseeko hän aineiston ja missä muodossa. Sopimusoikeudellisesti julkistaminen on toteutettava kuitenkin rahoitus- ja oikeuksien siirtosopimuksen puitteissa. Tieteellinen julkaisuoikeus onkin tavallinen rahoitustutkimuksen kiistakohde, mutta on myös ollut tapauksia, joissa itse tutkija ovat kieltäytyneet tulosten julkaisemisesta. Tällaiseen passiivisuuteen on miltei mahdotonta puuttua juridisesti. Jos tiedeyhteisön jäsen pimittää tärkeitä tietoja, saattaa se olla eettisesti moitittavaa.

Rahoitustutkimuksen aineistoja voidaan myös käyttää tavalla, joka on eettisesti moitittavaa tai suorastaan laitonta. Niillä voidaan esim. tehdä kiellettyjä eläinkokeita tai aiheuttaa ympäristövahinkoja. Eräiden maiden oikeuskäytännön mukaan rahoittajaa voidaan tällöin pitää avunantajana. On hyvien pelisääntöjen mukaista, että tällaisten riskien huomioon ottamisesta neuvotellaan rahoittajan kanssa.

Rahoitussopimus saattaa sisältää ehtoja rahoittajan nimen käytöstä kaupallistamisen yhteydessä. Yleensä ne velvoittavat mainitsemaan rahoittajan nimen tai tunnuksen. Ehdot sitovat suoranaisesti yliopistoa. Vaikka tutkija ei olekaan rahoitussopimuksen osapuoli, hän on yleensä tietoinen sen ehdoista, jolloin on mahdollista tulkita, että hän on niihin konkludenttisesti sitoutunut.

EU-projektien tulokset

EU:n käyttämän vakiosopimuksen mukaan jokainen sopijapuoli omistaa aikaansaamansa eli henkilöstönsä luomat, keksimät ja kehittämät tutkimusaineistot. Tämän periaatteen mukaisesti sopimus velvoittaa osapuolet, tarvittavissa määrin ja tarkoituksenmukaiseksi katsomallaan tavalla, siirtämään oikeuksia henkilöstöltään. Pääperiaate on, että projektikumppaneille on luovutettava rinnakkaisia oikeuksia. Viidennen puiteohjelman vakiosopimuksen mukaan voidaan poikkeuksellisesti, kaikkien osapuolten suostuessa ja kilpailuoikeuden salliessa, tiettyyn tulosaineistoon muodostaa myös yksinoikeus.

Yliopistot ovat suhtautuneet oikeuksien siirtovelvoitteeseen epäyhtenäisesti. Eräät siirtävät kaikki, toiset rinnakkaiset oikeudet ja kolmannet käyttävät vaihtelevia muotoiluja, joiden mukaan tutkija siirtää oikeuksiaan yliopistolle siinä määrin kuin se on vakio- ja mahdollisen konsortiosopimuksen mukaan välttämätöntä.

Tutkijan kaupalliset hyödyntämisoikeudet riippuvat ensisijaisesti juuri siirtosopimuksesta. Immateriaalioikeuden omistusoikeushan syntyy hänelle, ja siirtyy yliopistolle siten kuin on sovittu tai katsottava sovitus. Kokonaisluovutuksessa tutkijalle jäävät vain moraaliset oikeudet. Rinnakkaisten oikeuksien lisensoinnissa tutkijalle jää omistusoikeus ja rinnakkaiset kaupalliset oikeudet.

Usein käytetty sanamuoto, jonka mukaan oikeuksia siirretään siinä määrin, kuin se on välttämätöntä, on tulkinnanvarainen. Yksi tulkinta on, että tällöin mikään oikeus ei siirry automaattisesti ja heti yliopistolle, vaan vain siinä tapauksessa, että yliopistolta sitä vaaditaan ja yliopisto oikeuden luovuttaa. Siirtomekanismi voidaan näin ymmärtää optiona, joka yliopistolla on tutkijan aikaansaamaan aineistoon. Ehdollinen siirto jättää itse asiassa kaikki kaupalliset oikeudet tutkijalle. Hän ei kuitenkaan voi käyttää niitä vapaasti, koska optio rasittaa hyödyntämistä. Yksinoikeuksia esimerkiksi ei voi luovuttaa kolmannelle, ellei tämä sitoudu ao. option.

Toinen tulkinta on, että kaikkien mahdollisten vakio- ja konsortiosopimukseen sisältyvien oikeuksien, joiden perusteella yliopistoon voidaan kohdistaa vaateita, katsotaan siirtyvän välittömästi yliopistolle. Tutkijalle jää tällöin omistusoikeuden lisäksi rinnakkaiset kaupallistamisoikeudet. Käytännön ero tulkintojen välillä on pieni. Jälkimmäisessä vaihtoehdossa ei oikeuksien kokonaisluovutus ole mahdollinen.

Vakiosopimuksen luovutusveloitteet ja niitä vastaavat lisensointioikeudet ovat voimassa rajoitetun ajan. Jos osapuoli on käyttänyt oikeuttaan eli esimerkiksi lisensoinut jonkun tutkimusaineiston yliopistolta, ovat tällaiset lisenssisopimukset voimassa omilla ehdoillaan. Ne jäävät siis rajoittamaan tutkijan tai yliopiston kaupallisia oikeuksia, jolloin nämä eivät voi myöntää aineistoon myöhemminkään yksinoikeuksia. Tärkeä merkitys tässä suhteessa on myös yliopiston ja tutkijan välisen siirtosopimuksen kestolla, mikäli sellaisesta on sovittu. Jos siirto on pysyvä, mikään ei palaudu. Määräaikaisen siirron oikeudet palautuvat, mutta on otettava huomioon lisenssit, joita yliopisto on aineistoon myöntänyt.

Tutkijan kaupallistamisoikeudet koskevat vain sitä tulosaineistoa, jonka hän itse on EU- projektissa aikaansaanut. Muiden osapuolten tulos-, saati tausta-aineistoihin hänellä ei ole mitään oikeuksia, koska hän ei ole komissiosopimuksen osapuoli. Tarvittaessa tutkijan ja yliopiston käytössä lienee laillinen kiertotie. Yliopisto voi käyttää lisensointioikeuttaan muiden tuloksiin, ja luovuttaa ne edelleen tutkijalle siinä määrin, kun se on sallittua. Merkittävin este on alilisensointikielto, joka estää immateriaalioikeuden muodossa olevan tulosaineiston luovuttamisen tutkijalle. Yleisimmin käytetyssä konsortiosopimusmallissa alilisensointioikeus on kuitenkin myönnetty.

Vakiosopimus sisältää sääntelyn, joka saattaa johtaa siihen, ettei tutkija voi käyttää kaupallisia oikeuksia, vaikka ne hänellä juridisesti olisivatkin. Sopimuksen 12 artiklan mukaan yliopistolla on tietyillä edellytyksillä oikeus vaatia, ja myös saada korvaus, jos muut käyttävät sen aikaansaamaa aineistoa. Tämän oikeuden käyttäminen aiheuttaa ehdon mukaan kuitenkin sen, että mainittua tutkimusaineistoa ei yliopisto enää voi kaupallisesti hyödyntää. Vaikka sen tekisi tutkija, on mahdollista, että yliopisto syyllistyisi sopimusrikkomukseen. Näin ollen on tärkeätä varmistaa, että tutkija tietää yliopiston käyttäneen korvausoikeuttaan ja velvotautuneen ao. aineiston kaupalliseen "jäädymiseen".

Tekes-projektien tulokset

Tutkijan kaupallistamisoikeudet Tekes-projektin tuloksiin ovat periaattessa pitkälti samat kuin EU-projektin osalta. Tutkija on tällöinkin aikaansaamiensa aineistojen alkuperäinen omistaja. Ja yliopisto on vastaavasti sitoutunut luovuttamaan hyödyntämissopimuksessa tiettyjä oikeuksia rahoittaville yritysosapuolille ja tehnyt tämän vuoksi usein tutkijoiden kanssa siirtosopimukset. Tekesin rahoitusehdot eivät ole siirtosopimusten osalta yhtä selkeän velvoittavat kuin EU:n. Tekesin linja on kuitenkin selvä: se haluaa, että yritykset saavat oikeuksia tuloksiin.

Hyödyntämissopimuksen pääperiaate on, että yritykset saavat rinnakkaisia oikeuksia tutkimusaineistoihin vähintään tuotekehitykseen ja joissakin sopimuksissa myös kaupalliseen toimintaan. Keksintöjen osalta menettelyt poikkeavat EU-projekteista. Useissa hyödyntämissopimuksissa yritysosapuolille annetaan oikeus lunastaa ne omakseen. Tällöin keksinnöt siirtyvät tutkijan kaupallistamismahdollisuuksien ulkopuolelle. Eräissä sopimusversioissa lunastusoikeus koskee myös tietokoneohjelmia ja niihin liittyviä tekijänoikeuksia. Riippuu siis jälleen siirtosopimuksista, mitä kaupallistamisoikeuksia tutkijalle jää.

Kanssatutkijoiden aineistot eivät ole tutkijan käytettävissä Tekes-sopimuksen perusteella. Jos tällaisia aineistoja tarvitaan kaupallistamisessa, tutkijan on käännäyttävä joko kanssatutkijoiden taikka siirrettyjen oikeuksien osalta yliopistonsa puoleen. Yhteisesti luotujen teosten tai aikaansaatuisten keksintöjen sovelletaan myös immateriaalioikeuksien yhteisomistamista koskevia säännöksiä, joista on aikaisemmin ollut puhetta.

Tutkija- tai lisensiointiyhtiö hyödyntäjänä

Tutkijayhtiöllä tarkoitetaan tässä väljästi yhtiötä, josta tutkija tai muu yliopiston henkilöstöön kuuluva omistaa osakkeita tai osuuden taikka jota hän välillisesti tai välittömästi hallitsee ja jota käytetään tutkimusaineistojen kaupallistamiseen. Suomessa on lukuisia tutkijayhtiöitä.

Valtaosa yliopistoista suhtautuu tutkijayhtiöihin myönteisesti tukien niitä innovaatiopalveluillaan ja mahdollistamalla niiden sijoittumisen tiloihinsa toimintansa alkuvaiheessa.

Lisensiointiyhtiöllä tai siirtoyhtiöllä tarkoitetaan yhtiötä, josta yliopisto(t) tai sen säätiö omistaa osakkeita tai osuuden ja jonka tarkoituksena on yliopistossa kehitettyjen tutkimusaineistojen kaupallistaminen. Tällaisia yhtiöitä on perustettu maailmalla enenevästi viimeisen kymmenen vuoden aikana. Aallon harja on ilmeisesti parhaillaan Euroopassa suuntanaan Japani, Yhdysvalloissa alkuinnostus näyttäisi vaihtuneen tarkan valikoivaan ja kriittiseen linjaan. Suomessa esimerkin tarjoaa Licentia Oy, joka syntyi HULin ja Finntechin fuusioituttua syksyllä 2000. Siirtoyhtiön ajatellaan olevan vaihtoehto ja täydentäjä tutkijayhtiölle.

Suomalaiset lisensiointiyhtiöt eivät juurikaan tee itse tuotekehitystä, vaan lähinnä markkinointia: ne yrittävät löytää tutkimusaineistoille tuotekehittäjiä ja kaupallistajia. Suomessa on nähtävissä kaksi tapaa järjestää sopimukselliset puitteet siirtoyhtiön toiminnalle. Toinen on kolmikantavaihtoehto, jossa yhtiö, yliopisto ja ao. tutkija tekevät hyödyntämissopimuksen. Toisessa sopijapuolisia ovat pelkästään yhtiö ja tutkija. Eräissä tapauksissa yhtiö ja yliopisto ovat solmineet puitesopimuksen, jossa yliopisto on sitoutunut pyrkimään siihen, että sen tutkijat käyttäisivät siirtoyhtiön palveluja.

Alkuperäiset oikeudet ovat tutkijalla, yhtiöllä on vain siirrettyjä oikeuksia. Oikeuksia joudutaan usein siirtämään muiltakin kuin asianomaiselta tutkijalta, esim. kanssatutkijoilta ja yliopistolta. Siirtomekanismin yksityisoikeudellinen hallinta on käytännössä osoittautunut vaativaksi tehtäväksi. Lisäksi neuvottelemisen ja sopimisen tutkimusaineistojen omistavan tutkijan, hänen taloudellisia etujaan ajavan yhtiönsä ja hänen työnantajansa, yliopiston välillä muodostavat julkisoikeudellisen hässäkän, jossa jääviys, hinnoittelu ja tasapuolisten kilpailuolosuhteiden takaaminen saattavat vaarantua.

Tutkimusaineistojen ja sopijapuolten identifiointi

Yhtiöön siirrettävien aineistojen ja niihin liittyvien immateriaalioikeuksien määrittely on ensisijaisen tärkeä mutta usein laiminlyöty tehtävä. Tutkimustulokset ja teknologiat eivät ole yliopiston hyllyillä siististi hintalappuineen pakattuina. Ne ovat informaatiota, dataa, tietotaitoa, osaamista ja oikeuksia sitoutuneena erilaisiin "alustoihin", kuten tietokantoihin, ohjelmistoihin, laitteisiin, raportteihin, päivä- ja pöytäkirjoihin sekä ihmisiin.

Keksinnöt kuvataan nykyisin yleensä keksintöilmoituksessa. Patenttihakemus on vaatimuksineen määrämuotoinen ja täsmällinen dokumentti. Myönnetyt patentit ovat ainakin periaatteessa sisällöltään selkeitä hallintopäätöksiä. Sen sijaan tekijänoikeudet tuottavat vaikeuksia, koska niitä ei rekisteröidä ja siten yksilöidä viranomaistoimin. Sen suojakohteita, esim. ohjelmistoja identifioidaan käytännössä työ- tai projektinimillä. Tietotaito, data ja informaatio voidaan yksilöidä monella tavalla laatikollisesta papereita tarkkoihin tietokantoihin. Ammattitaitoa, osaamista ja ns. jäännöstietoa on usein mahdotonta määritellä tarkasti.

Siirron kohteen lisäksi on välttämätöntä löytää tutkimustulosten alkuperäiset omistajat ja siirrettyjen oikeuksien haltijat. Tekijänoikeuksien haltijat ovat nykyin vaikeammin jäljitettävissä kuin keksijät ja heidän siirronsaajansa. Kuten aikaisemmin on selvitetty, tiettyjen tutkimusaineistojen aikaansaajat eivät ehkä itsekään tiedä ketkä heistä ovat tekijöitä eli kenen suoritukset yltyvät teostasoon. Kaikki oikeuksien omistajat ja haltijat on löydettävä, jotta kaupalliseen hyödyntämiseen voidaan riskittä ryhtyä. Jos teosten yksittäisiä tai yhteistekijöitä ei löydy, joudutaan ottamaan riski myöhemmistä vaatimuksista.

Sopimusneuvottelut voidaan käydä tutkimusaineistojen omistajien ja haltijoiden kanssa yhdessä tai erikseen. Liiketoiminnalliset tavoitteet saattavat puoltaa erillisneuvotteluja. Yliopiston viranomaisaseman kannalta taas läpinäkyvät ja tasapuoliset yhteisneuvottelut ovat suositeltavia.

Tarvittavien oikeuksien siirtäminen

Kaupallistaminen edellyttää yleensä tekijänoikeuksista kopiointia, levittämistä, verkkojakelua ja muuttamista; patenttien osalta tarvitaan esim. valmistus- ja myyntioikeuksia. Siirto voidaan toteuttaa esim. kaikkien oikeuksien luovutuksena taikka yksin- tai rinnakkaisten oikeuksien lisensiointina.

Oikeudet voidaan siirtää yhtiölle pysyvästi tai määräajaksi. Esimerkiksi tutkijat, jotka eivät ole itse kiinnostuneista yrityksen perustamisesta, lisensioivat siir-

toyhtiölle option hankkia tutkimusaineistolleen kaupallistaja tietyn ajan kuluessa. Option toteuttamisessa on eri vaihtoehtoja. Tutkijan ja siirtoyhtiön välisessä sopimuksessa siirtoyhtiön rooli voidaan määritellä agenttimaiseksi: tutkija päättää, hyväksyykö hän neuvottelutuloksen. Toinen, Suomessakin käytetty vaihtoehto on velvoittaa siirtoyhtiö käymään neuvotteluja parhaan kykynsä mukaisesti ja tutkija hyväksymään sopimuksen.

Tilaus- ja rahoitustutkimuksen tulosten siirtäminen tutkija- tai siirtoyhtiön hyödynnettäväksi edellyttää tarkkaa juridista diligenssiä. Tärkein selvitettävä kysymys on luonnollisesti se, onko yliopistolla siirrettyjä tai tutkijalla alkuperäisiä oikeuksia, joita voidaan ylipäänsä kaupallisesti hyödyntää siten, ettei loukata tilaajien tai rahoittajien oikeuksia. Juridisia vaihtoehtoja ja siten myös vaaroja sisältyy eniten monenkeskiseen yliopistotutkimukseen, lähinnä siis EU- ja Tekes-projekteihin. Tutkija- ja siirtoyhtiöt ovat olleet aktiivisimpia juuri niiden tulosten hyödyntämisessä. Tämän vuoksi niitä käsitellään seuraavassa yksityiskohtaisesti.

EU-projektien tulokset

Selkein vaihtoehto on se, jossa tutkija- ja siirtoyhtiö ovat mukana tavallisena partnerina EU-projektissa. Tällöin niiden kaupallistamismahdollisuudet ovat samat kuin muillakin osapuolilla. Nämä tilanteet kuuluvat tämän esityksen piiriin eli yliopistotutkimuksen kaupallistamiseen vain, jos myös yliopisto on partnerina projektissa. Juridisia ongelmia aiheuttaa tässä vaihtoehdossa yleensä vain se, että yliopiston tutkijat voivat tehdä projektityötä myös tutkija- tai siirtoyhtiön lukuun, mikä edellyttää tiettyjä hallinnollisia päätöksiä, kuten sivutoimilupaa.

Tavallisin tilanne on kuitenkin se, että vain yliopisto on mukana EU-projektissa, mutta se haluaisi siirto- tai tutkijayhtiön kaupallistavan tulokset. Jälkimmäisillä ei lähtökohtaisesti ole tuloksiin oikeuksia, koska ne eivät ole projektissa mukana. Hyödyntämisoikeuksia voidaan järjestää yhtiöille useilla eri tavoilla. Yksi vaihtoehto on sisällyttää yhtiö projektiin ns. yliopiston affiliaattina, jolloin sillä on samat kaupallistamisoikeudet kuin muillakin partnereilla. Siihen tarvitaan kuitenkin kaikkien osapuolien suostumus, mikä voidaan saada esim. konsortiosopimuksessa.

Muissa tapauksissa joudutaan monimutkaisempiin juridisiin järjestelyihin. Kuten edellä on todettu, yliopisto voi aina luovuttaa omat tuloksensa kolmansien kaupallistettavaksi, kunhan myös vakiosopimuksen veloitteet siirretään kolmannelle. Lisäksi edellytetään, että se ei ole myynyt hyödyntämisoikeuksiaan vakiosopimuksen 12 kohdan sääntelemällä tavalla, jolloin yliopiston on pidättäydyttävä kaupallistamistoimista, jollaiseksi lisensiointi tutkija- tai hyödyntämisyritykselle voidaan tulkita.

Yliopiston tutkija voi päättää EU-projektissa aikaansaamiensa tulosten käytöstä siirtosopimuksen puitteissa. Jos hänellä esim. on jäljellä omistus- tai rinnakkaiset oikeudet, voi hän luovuttaa kaupallistamisoikeudet suoraan tutkija- tai siirtoyhtiölle. Vaikka kaikki oikeudet olisi siirretty, voivat tutkija oikeuksien alkuperäisenä omistajana, yliopisto siirrettyjen oikeuksien haltijana sekä yhtiö sopia hyödyntämisoikeuksista. Tällaisessa kolmikantajärjestelyssä on vaarana jääviyssääntöjen rikominen. Erityisesti tutkijan esiintymistä eri osapuolten edustajana aiheuttaa jäävyyttä.

Yliopisto voi luovuttaa tutkija- ja siirtoyhtiölle myös muiden projektipartnereiden tuloksia, kuten edellä on todettu, vakio- ja konsortiosopimuksen puitteissa. Jos alilisensiointi on sallittua, esteitä luovutukselle ei useimmissa tapauksissa ole. Konsortiosopimukset kuitenkin vaihtelevat erityisesti tietokoneohjelmistojen alilisensioinnin suhteen. Päävaihtoehtoja on kaksi: ohjelmiston voi alilisensioida sellaisenaan tai vain osana kunkin omaa tulosaineistoa. Kriteeri jälkimmäisessä sääntelyssä on se, että toisen ohjelmaa tarvitaan välttämättömästi omien tulosten hyödyntämisessä.

Eksklusiiviset oikeudet ovat usein tärkeitä, joskus välttämättömiä liiketoiminnassa. EU-projektien tulosaineistoja kaupallistaessaan tutkija- ja siirtoyhtiöllä on vain poikkeustapauksessa mahdollisuus yksinoikeuksiin. Käytännössä niiden hankkimiseen on kaksi tapaa. Yliopisto voi vakiosopimuksen mukaisesti sopia yksinoikeudesta omaan tai muidenkin tulosaineistoon ja lisensioida ne edelleen yhtiölle. Toinen tie on pitempi, se lähtee olettamuksesta, että tulosaineistoa on jatkokehitettävä ja tuotteistettava merkittävästi ennen kuin se on valmis markkinoille. Jos voidaan tulkita, että valmis tuote on immateriaalioikeudellisesti itsenäinen, se ei esim. tekijänoikeudellisesti ole muunnelma vaan uusi, itsenäinen teos, yhtiöllä on siihen yksinoikeus.

EU-projektin tulos- ja tausta-aineistot saattavat olla salassapidettäviä. Vakiosopimuksen pääperiaate on, että sopijapuolet voivat määrätä omia aineistojaan luottamukselliseksi. Tausta-aineistojen osalta sääntö on ehdoton, tulosaineistojen salassapitovelvoite sen sijaan ei saa loukata vakiosopimuksen hyödyntämisoikeuksia koskevia minimiehtoja. Raja minimioikeuksien ja salassapitovelvoitteen välillä saattaa olla tulkinnanvarainen erityisesti jäännöstiedon osalta. Rajaa on jouduttu käymään yhtiön tilatessa salassapidettävän tuloksen jatkotutkimusta yliopistolta.

Tekes-projektien tulokset

Jos tutkija- tai siirtoyhtiö on osapuoli Tekes-projektissa ja sitä koskevassa hyödyntämissopimuksessa, sen kaupallistamisoikeudet ovat riippumattomia yliopistosta, ja siten tämän esityksen ulkopuolella. Juridiset ongelmat liittyvät tällöin tutkijoiden mahdollisiin kaksoisrooleihin ja niistä aiheutuviin jääviystilanteisiin.

Koska siirtoyhtiöllä ei ole sopimukseen perustuvia oikeuksia Tekes-projektin tuloksiin, sen on käännyttävä alkuperäisten tai siirrettyjen oikeuksien haltijoiden puoleen. Niitä ovat yliopisto ja tutkija(t), jotka osallistuvat projektiin. Tutkija voi vapaasti lisenoida hänelle siirtosopimuksen puitteissa jääneitä oikeuksia yhtiölle. Yliopisto puolestaan voi päättää niistä oikeuksista, jotka ovat sille tutkijalta siirtyneet ja joita se ei ole velvollinen luovuttamaan projektiosapuolille.

Hyödyntämissopimus myöntää osapuolille yleensä vain rinnakkaisia kaupallisia oikeuksia. Tästä seuraa, että tutkijoilla ja yliopistolla on vastaava asema. Keksintöjen ja patenttien osalta tilanne saattaa olla erilainen. Hyödyntämissopimukseen on usein sisällytetty ehto, jonka mukaan yritysosapuolilla on oikeus lunastaa keksinnöt. Lunastusvaatimuksen kohde on yleensä yliopisto, jolla on velvoite siirtää keksintöoikeudet tutkijalta itselleen. Lunastettuun keksintöön tutkija- ja siirtoyhtiöllä on pääsy vain normaalein kaupallisin ehdoin.

Keksintöihin liittyvät immateriaali- ja sopimusoikeudelliset ongelmat ovat merkittävästi lisääntyneet Tekes-projekteissa. Lisensiointi- ja tutkijayhtiön kannalta suurin vaikeus on ollut tulkinta oikeuksien siirtymisestä tutkijalta yliopistolle, koska siirtosopimuksia ei syystä tai toisesta tehdä. Vallitseva tulkinta on se, että keksinnön Tekes-projektissa tehnyt yliopiston työntekijä on tutkijapoikkeuksen piirissä ja siten aineiston omistaja. Kuten edellä on esitetty, voidaan kuitenkin myös argumentoida, että oikeudet siirtyvät konkludenttisella sopimuksella, koska tutkija on tietoinen siitä, että hän työskentelee Tekes-projektissa (hänet on juuri sitä varten ja sen ajaksi palkattu), ja että hän on tietoinen Tekesin sopimuskäytännöstä, joka on yleisesti tunnettu akateemisessa maailmassa. Tulkinta ei ole riittävän varma liiketoimien pohjaksi, joten siirtoyhtiön ainoaksi mahdollisuudeksi jää sopiminen tulosten alkuperäisten omistajien kanssa.

Näkökohtia yliopiston asemasta tutkimustulosten kaupallisena hyödyntäjänä

Yliopistotutkimus on osa ns. suomalaista innovaatiojärjestelmää. Sen tehtävänä on tuottaa tietoa ja osaamista sekä tiedeyhteisön että muun yhteiskunnan tarpeisiin. Yliopiston rooliin on perinteisesti kuulunut innovaatioiden luominen, niiden tarkempi määrittely ja tieteellinen arviointi sekä jatkotutkimus. Tutkimustulosten kaupallisen potentiaalin arvioinnista, suojaamisesta ja hyödyntämisestä puolestaan ovat perinteisesti vastanneet elinkeinoelämän toimijat. Suomalaiset yliopistot ovat kuitenkin viime vuosina aktivoituneet näillä alueilla, osin amerikkalaisia vaikutteita seuraten ja osana eurooppalaisen trendin kärkeä. Tärkeä syy on myös ollut huoli tutkimustulosten puutteellisesta suojaamisesta ja siten vajavaisesta siirtymisestä elinkeinoelämän käyttöön. Suomalaiset yliopistot hakevatkin nykyisin paikkaansa myös tutkimustulosten suojaajana, välittäjänä ja hyödyntäjänä.

Yliopisto voi hyödyntää tutkimustuloksia opetuksellisesti ja tutkimuksellisesti ja sitten kaupallisesti esim. lisensioimalla niitä ulkopuolisille. Opetus voidaan jakaa perus-, jatko- ja maksulliseen opetukseen, joista viimeksi mainittu voidaan katsoa kaupalliseksi toiminnaksi. Yleensä yliopisto voi käyttää itse omistamiaan aineistoja myös maksullisessa opetuksessaan vapaasti. Sen sijaan sen lissensisaajana hallinnoimien aineistojen opetuskäyttöön saattaa liittyä sopimuksellisia rajoituksia esim. niin, että aineistoa voidaan käyttää vain ei-kaupallisessa toiminnassa. Kolmansien omistamien suojattujen aineistojen opetuskäyttö ilman sopimusta on mahdollista vain tietyissä, lainsäädännössä myönnettyissä erityistapauksissa, kuten tekijänoikeuslain opetuskäyttöä koskeva kopiointioikeus.

Suojattujen aineistojen kaupallinen hyödyntäminen opetuksessa on siis yleensä juridisesti ongelmattomaa, jos yliopisto on alkuperäisten tai kokonaisten immateriaalioikeuksien omistaja. Koska yliopisto on oikeushenkilö, sillä voi olla alkuperäisiä oikeuksia vain eräissä poikkeustapauksissa. Kokonaissirrettyjen oikeuksien kaupallisen opetuskäytön ainoa ongelma ovat moraaliset tekijänoikeudet, jotka ovat periaatteessa luovuttamattomat ja joita yliopiston siten tulee kaupallistamistoimissaan kunnioittaa. Osittain siirrettyjen oikeuksien kaupallinen käytettävyys riippuu siirrotai lissensiosopimuksen sisällöstä taikka siitä, missä määrin oikeuksien voidaan katsoa siirtyvän suoraan lain nojalla.

Ongelmia esiintyy kummallakin alueella. Tyyppitapauksia ovat yliopistolle hankitun suojatun aineiston lissensiosopimus, joka sallii vain puhtaan ei-kaupallisen käytön sekä yliopiston omalta henkilöstöltä siirtyneet oikeudet, jotka on siirto-

sopimuksessa määritelty kattamaan tietyn projektin tulosten kaupallistamiseen tarvittavat aktiviteetit. Tällöin on tulkinnanvaraista, voidaanko aineistoja käyttää projektin ulkopuoliseen maksulliseen opetukseen.

Yliopiston kannalta pääasiallinen tutkimustulosten hyödyntämistapa on jatko-tutkimus, jota voidaan jäljempänä mainituissa tapauksissa pitää kaupallisena hyödyntämisenä. Jatkotutkimus voidaan toteuttaa tässä kirjassa esitetyn systematiikan mukaisesti vapaan tai sopimustutkimuksen piirissä. Vapaa tutkimus tehdään yleensä tutkimushenkilöstön nimissä ja lukuun. Sen tulosten kaupallinen hyödyntäminen yliopiston toimesta edellyttää oikeuksien siirtoa yliopistolle. Sopimustutkimus taas on yleensä yliopiston maksullista palvelutoimintaa, joka yliopiston tulee maksuperustelain mukaan hinnoitella kannattavasti. Jatkotutkimus on tässä mielessä kaupallista toimintaa. Yliopiston lisenssinsaajana hallinnoimien aineistojen käyttöä koskevat samat huomautukset, jotka äsken tehtiin opetusikäytön osalta eli yliopistolla tulee olla kaupallistamisen edellyttämät oikeudet.

Tutkimustulosten kaupallinen hyödyntäminen voi tapahtua myös itsenäisesti, maksullisen opetus- ja tutkimustoiminnan ulkopuolella. Yliopistolle siirtyneitä oikeuksia voidaan esim. lisensoida yrityksille. Tällainen lisensointi on yliopiston muusta toiminnasta periaatteessa riippumaton, itsenäinen kaupallinen aktiviteetti. Kuten edellä on todettu, sen kuulumista yliopiston lainsäädännössä määriteltyihin tehtäviin voidaan pitää tulkinnanvaraisena.

Yliopiston tässä tarkoitettua kaupallistamista koskeva toimivalta voidaan tiivistää seuraavasti. Yliopisto on oikeushenkilö, jonka nimissä voi olla oikeuksia ja velvollisuuksia. Se voi siten omistaa ja hyödyntää immateriaalioikeuksia. Se voi myös puolustaa oikeuksiaan tuomioistuimessa. Yliopiston hallinnollinen ja sopimustoimivalta ei immateriaalioikeuksienkaan suhteen kuitenkaan ole rajaton. Ensimmäinen kriteeri on edellä mainittu yliopistolain toimivaltasääntely, joka siis kaipaasi selkiyttämistä. Toiseksi toimivallan laajuus riippuu myös siitä, missä taloushallinnollisessa ominaisuudessa yliopisto toimii. Vaihtoehtoja on tällöin kaksi: yliopisto tilivirastona taikka rahastojensa käyttäjänä. Päätösvalta määräytyy tässä suhteessa rahan lähteen mukaan.

Budjettivarojen käyttäjänä yliopisto on valtion tilivirasto. Se ei voi päättää vapaasti tuloistaan ja menoistaan, vaan on sidottu valtion budjettiin ja sen soveltamisohjeisiin, mistä syystä sen oikeus esim. ostaa ja myydä immateriaalioikeuksia taikka osakkeita ja pitää niistä saamansa tulot riippuu budjetin, valtioneuvoston taikka viime kädessä eduskunnan antamasta valtuutuksesta. Yleensä yliopisto tulee immateriaalioikeuden omistajaksi juuri viranomaisena ja tilivirastona esim. tilaustutkimukseen tai Tekes- taikka EU- projektiin liittyvän oikeuksien siirtosopimuksen tuloksena.

Rahastoja yliopistoilla on, koska niille on perinteisesti testamentattu ja lahjoitettu varoja. Nykyisessäkin yliopistolaissa on säädetty, että yliopistolla on oikeus ottaa vastaan lahjoituksia. Tällaiset varat eivät kuulu budjettirahoitukseen. Yliopistot ovat yleensä rahastoineet nämä budjetin ulkopuoliset varat, jolloin budjetin soveltamisohjeet eivät rajoita yliopiston päätösvaltaa. Varojen käyttöä sääntelevät lähinnä lahjoituksen yksityisoikeudelliset ehdot. Yliopisto on velvollinen pitämään varojen käytöstä tietynlaista kirjanpitoa. Tutkimustulosten lisensoinnissa yliopisto ei voi yleensä esiintyä rahaston käyttäjänä. Ellei immateriaalioikeutta ole lahjoitettu yliopistolle, on sen lisensointiin sovellettava ao. budjetti- ja muita hallinto-oikeudellisia säännöksiä ja määräyksiä.

Hallinto-oikeudellisesti kaupallista hyödyntämistä sääntelee maksuperustelaki. Laki ohjaa omat kustannukset ylittävään, voittoa tuottavaan hinnoitteluun yksityisoikeudellisten suoritteiden osalta. Julkisoikeudellisten suoritteiden osalta tämä ei ole mahdollista. Vaikka yliopiston harjoittamaa kaupallistamista, kuten lisensointia voidaan pitää toisaalta viranomaistoimintana, on se pääasiallisesti yksityisoikeudellinen oikeustoimi, minkä vuoksi "suoritteiden" eli lisensoitujen käyttöoikeuksien tai kokonaisluovutettujen immateriaalioikeuksien on katsottava olevan yksityisoikeudellisia.

Maksuperustelain säännösten ja vakiintuneen käytännön mukaan lienee kiistatonta, että yliopisto voi luovuttaa käyttöoikeuksia omistamaansa immateriaalioikeuteen. Lisenssit voivat olla yksinoikeudellisia tai rinnakkaisia. Ne ovat maksuperustelain tarkoittamia yksityisoikeudellisia suoritteita, jotka yliopisto voi edellä todetuissa rajoissa hinnoitella. Riippuu maksuperustelain, budjetin ja sen soveltamisohjeiden tulkinnasta, jääkö korvaus yliopistolle vai meneekö se valtion sekalaisiin tuloihin.

Kokonaisluovutus, esim. patentin myynti, sen sijaan ei ole käyttöoikeuden vaan valtion omaisuuden luovuttamista. Immateriaalioikeuden kokonaisluovuttamiseen nimenomaisesti soveltuvaa säännöstä ei ole. Analogiaa on haettu irtaimen omaisuuden myymisestä. Oikeudellisesti irtaimella omaisuudella tarkoitetaan esine- eikä immateriaalioikeutta. Virastot ovat suhteellisen vapaita myymään irtaimistoaan, mitä koskisi tämän tulkinnan mukaan myös immateriaalioikeuksia. Analogia ontuu sikäli, että myyty irtain on yleensä poistettua tavaraa, jonka käypä arvo tunnetaan. Immateriaalioikeuksien markkina- tai potentiaalinen arvo on vaikeasti selvitettävissä, mutta jälkepäin se voi osoittautua suureksikin.

Eräissä tapauksissa on harkittu oikeuksien luovuttamista siten, että yliopisto saisi luovutuksensaajalta korvauksena osakkeita. Yhdysvalloissahan yliopistot tutkimustuloksia kaupallistaessaan usein merkitsevät osakkeita. Ne esimerkiksi ottavat osakkeita vastineeksi tutkijayhtiöille luovuttamistaan oikeuksista. Tältä osin suomalaisen yliopiston toimivalta on oleellisesti rajoitetumpi. Osakkeiden

hankintaan, siis merkitsemiseen tai ostamiseen, yliopistolla ei ole toimivaltaa, ellei siihen ole eduskunta budjetissa antanut suostumusta tai valtioneuvosto erikseen nimenomaista valtuutusta. Sama koskee apporttia, osakkeiden merkitsemistä yritykselle luovutettua omaisuutta, esim. patenttia vastaan. Lisäksi Suomessa on säädetty oma lakinsa osakasvallan käyttämisestä yhtiössä, josta valtio omistaa osuuden.

Yliopiston päätöksentekoprosessi kaupallistamisessa on periaatteessa kaksiosainen: julkisoikeudellinen hallintopäätös ja yksityisoikeudellinen oikeustoimi eli sopimuksen hyväksyminen. Ne tehdään käytännössä usein yhdellä aktilla, sopimuksen allekirjoittamisella. Yliopisto (ja sen virkamiehet) on sekä hallinto-oikeudellisesti että kulloinkin tehdyn yksityisoikeudellisen sopimuksen mukaisesti vastuussa tekemistään sopimuksista. Viranomaisen päätöksenteossa korostuvat oikeusvarmuus, muotovaatimukset ja menettelytavat sekä hallintotoimen tarkoituksenmukaisuus. Yksityisoikeudellisilta ratkaisuilta edellytetään usein nopeutta, riskinottoa ja maksimaalisen voiton tavoittelua.

Kaupallisissakin toimissa yliopiston sopimuksellisen aseman tulisi olla sopu-soinnussa sen viranomaisaseman kanssa. Sopivinta yliopiston kannalta on ilmeisestikin sellainen aineistojen ja/tai tulosten luovutus, joka jättää yliopistolle mahdollisimman vähän sopimusvelvoitteita, kuten ylläpito, huolto, koulutus, konsultointi ja jatkokehitys. Tällaiset tehtävät kuuluvat luontevasti elinkeinoelämän toimijoille. Viranomaiselle ne sopivat huonosti kilpailuoikeudellisistakin syistä. Ne saattavat myös edellyttää erityisen henkilöstön palkkaamista, mikä voi olla budjettioikeudellisesti vaikeasti perusteltavissa, jos pidetään tiukasti kiinni yliopiston lainsäädännöllisistä tehtävistä, opetuksesta ja tutkimuksesta. Samasta syystä olemassa olevan henkilöstön käyttäminen mainittujen sopimusvelvoitteiden täyttämiseen sopinee huonosti yliopiston juridiseen asemaan.

Kaupallisessa hyödyntämisessä keskeiseksi riskitekijäksi nousee juridinen ja taloudellinen vastuu. Tilivirastona yliopiston toimista vastaa viime kädessä valtio, koska yliopisto ei voi korvata suoritushäiriöistään aiheutuvia vahinkoja budjet-tivaroistaan eikä rahastoistaan. Kaupallisen vastuun lajeja ovat esim. takuu tutkimustuloksen teknisestä toimivuudesta, soveltuvuudesta tiettyyn kaupalliseen tarkoitukseen, toimitukseen liittyvien palvelujen tasosta ja siitä, että luovutetut aineistot eivät loukkaa kolmansien immateriaalioikeuksia. Tällaiset velvoitteet ja riskit sopivat huonosti yliopistolle ja lauetessaan ne saattavat langeta veronmaksajien maksettavaksi. Jos yliopisto sijoittaa lahjoitusrahaston varoja kaupalliseen toimintaan, valtio saattaa silti joutua kantamaan vastuun, koska sopijapuoliaan kohtaan yliopiston vastuu ei määräydy rahan lähteen mukaan.

Tässä luvussa hahmoteltujen juridisten kriteerien mukaan yliopistolle soveltuisi parhaiten välittäjän tehtävä. Varsinaisen kaupallisen toimijan rooli sopii juridisesti

yliopistolle huonosti. Parhaiten soveltuvia hyödyntämistoimia olisivat tämän mukaisesti oikeuksien kokonaisluovutukset tai lisenssisopimukset, joissa luovutussensaaja ottaa vastatakseen tutkimustulosten jatkokehittämisen, tuotteistamisen ja varsinaisen kaupallistamisen. Tällöin on luontevaa, että myös takuut ja muut vastuut kuuluvat kaupallistajalle. Kohtuullisen immateriaalioikeudellisen suojaoikeustakuun antaminen kuulunee yliopistolle, koska on kohtuullista olettaa, että yliopisto ja sen tutkijat noudattavat huolellisuutta kehittäessään teknologioita.

Juridinen kokonaisarvio yliopiston mahdollisuuksista toimia tutkimustulosten kaupallistajana on edellä selvitetyistä syistä varauksellinen. Myös tarkoituksenmukaisuussyt puoltavat rajoittavaa kantaa. Kaupallistaminen, riskinotto, markkinointi ja rahoitus sopivat paremmin yrityksille, kuten sopimustutkimuksen tilaajille sekä tutkija- ja siirtoyhtiöille. Työnjaon täsmentäminen eli kulloinenkin rajanveto siitä, missä yliopistotutkimus päättyy ja kaupallistaminen alkaa, on tulevaisuuden tärkeitä kysymyksiä.